

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Додух Валерій Миколайович

УДК 930.1(477)«18/19»:929.52

ДИСЕРТАЦІЯ

Рід Галаганів в історіографічному освоєнні

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Валерій ДОДУХ

Науковий керівник: **Журба Олег Іванович**, доктор історичних наук,
професор

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Додух В. М. *Рід Галаганів в історіографічному освоєнні* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія» – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, 2026.

Об'єктом дослідження стали уявлення про соціальні еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. в історіографії, а предметом – процес становлення та особливості формування історіографічних образів старшинсько-дворянського роду Галаганів. Метою дослідження визначено виявлення механізмів та принципів конструювання образу / образів старшинсько-дворянського роду Галаганів у наукових і науково-популярних творах.

У першому розділі проаналізовано ступінь історіографічного та джерельного забезпечення теми дослідження. Зазначено, що методологічний інструментарій базується на основних положеннях теорії історіографічного образу. Крім того було використано базові принципи історичного дослідження: історизму, об'єктивності, соціального підходу; загальнонаукові методи аналізу та синтезу, системно-структурний, логічний, хронологічний а також методи періодизації, історичної біографістики, класифікації та критики історіографічних джерел.

У другому розділі охарактеризований внесок та основні здобутки науковців другої половини XIX – початку XX ст. у формування та розвиток образу роду Галаганів. Визначено, що зусиллями М. Костомарова, О. Лазаревського, Д. Яворницького, А. Степовича, В. Модзалевського, І. Павловського та інших було створено прижиттєвий та меморіальний образи роду Галаганів. Відмічено, що ними сформовано два протилежних архетипи образів Галаганів: перший, створений професійними істориками-народниками,

зображував їх як експлуататорів простого народу та зрадників національних інтересів, другий, створений зусиллями членів родини Галаганів та їх найближчим оточенням, змальовував їх як успішних господарів, носіїв козацьких традицій, меценатів, ліберальних громадських діячів, покровителів мистецтва та народної освіти. Відмічено, що єдиним членом роду Галаганів, який отримував схвальні відгуки від представників обох таборів був Г. П. Галаган.

Розглянуто ексклюзивну роль часопису «Киевская старина» у висвітленні історії роду Галаганів, започаткуванні її археографічного освоєння та формуванні прижиттєвого та меморіального образів родини. Це пояснювалось як важливою роллю Г. П. Галагана у спонсоруванні журналу, так і наявністю значного обсягу родинних архівних матеріалів.

У третьому розділі проаналізовано стан розробки галаганівської проблематики в українській радянській та діаспорній історіографії. Відмічено, що даний період визначався жорстким ідеологічним протистоянням між марксистською та державницькою історіографічними традиціями. Визначено, що за історіографічною інерцією на тлі короткотривалої українізації в Радянській Україні певний час продовжили співіснувати як позитивні уявлення про Галаганів, виражені у нечисельних публікаціях А. Степовича, так і оцінки істориків-марксистів, зокрема М. Покровського, в яких Галагани поставали як представники експлуататорського класу, діяльність яких визначалася властивим їхньому середовищу соціальним егоїзмом. У працях 1950–1980-х рр. відбулося фактичне знеособлення Галаганів, їхні поодинокі згадки у наукових творах зводилися до залучення членів родини до кола гнобителів селянства.

У середовищі української діаспори домінували конфронтаційні відносно радянської історіографії підходи до оцінки ролі та місця старшинсько-дворянського загалу. А тому в роботах професійних істориків Д. Дорошенка, С. Сірополка, О. Оглоблина представники еліти, в тому числі й Галагани,

оцінювалися, виходячи з критерію їхнього внеску в національну справу. А тому цілком позитивний, навіть глорифікований, образ Г. П. Галагана, поєднувався із рішучим засудженням засновника роду Гната Галагана як зрадника І. Мазепи, руйнівника Запорозької Січі, гнобителя простих козаків і селян.

Із відновленням незалежності України розпочався новий етап вивчення історії українських соціальних еліт, характерними ознаками якого стало переосмислення ролі та місця елітних груп у вітчизняній історії, повернення до заборонених або табуйованих у радянський час подій, проблем, постатей. Відбувалося переосмислення традицій української історичної науки XIX – початку XX ст., ознайомлення з досвідом світової історичної науки та спроби апробації нових методів сучасної гуманітаристики у розробку проблем вітчизняної історії.

Було виділено два якісних етапи у сучасних дослідженнях історії роду Галаганів. До досягнень першого – з середини 1980-х по середину 2000-х рр. – можна віднести відмову від негативних оцінок, властиву радянській історіографії, перегляд ролі старшинсько-дворянського стану в історії України, орієнтацію на здобутки істориків кінця XIX – початку XX ст. та діаспорну історіографію, продовження археографічних публікацій з історії роду Галаганів, появу дисертаційних досліджень, присвячених різним аспектам публічної діяльності представників роду.

На другому етапі сучасного освоєння історії роду Галаганів (з середини 2000-х рр. до нашого часу) виявлені якісні зміни у підходах до вивчення та форм репрезентації української старшин та дворянства. Вони були визначені методологічним розривом з традицією інструменталізації історії соціальних еліт для обґрунтування ідейних та ідеологічних переконань істориків та суспільно-політичних акторів. Під впливом сучасної світової гуманітаристики та численних історіографічних поворотів дослідження історії роду Галаганів набуває міждисциплінарного характеру, включається у різноманітні контексти

як історичного часу функціонування самого роду, так і новітніх напрямків історичних студій (нова біографістика, мікроісторія, емоцінологія, імагологія, ментальна географія, нова інтелектуальна та соціальна історія). Виявлено функціонування та взаємодію двох основних неформальних осередків вивчення історії роду Галаганів. Лідерами київського осередку стали М. Будзар та Є. Ковальов, а дніпровського – Т. Литвинова. На новітньому етапі дослідження родинної історії Галаганів виникли й нові форми наукової репрезентації, основною з яких стала поява капітальних археографічних монографій, які поєднали в собі публікацію значного архівного матеріалу, організованого за тематичною або видовою ознакою, та ґрунтовні наукові студії, створені на їх основі. Це стало результатом багаторічної евристичної роботи дослідників в архівах України задля виявлення, опрацювання та введення до наукового обігу великого масиву невідомих досі комплексів рукописної спадщини родини Галаганів.

На відміну від попередників, сучасні автори, насамперед зосереджуючись на різних видах еґо-документів (листування, спогади, щоденники), у центр своєї дослідницької уваги поставили питання розкриття внутрішнього світу своїх героїв, структур свідомості, мотивацію діяльності, конструювання ідентичностей. Таким чином, вони не лише суттєво оновлюють репертуар біографічного дослідження, але, по суті, пропонують нові алгоритми та теоретико-методологічний інструментарій дослідження вітчизняних елітних груп. Результати такої праці стали основою для якісного розширення проблемно-тематичного спектру вивчення родини Галаганів та подолання схематизму їх традиційних образів.

Результатом дисертаційного дослідження стало не лише виявлення причин, механізмів, ідеологічних та наукових стратегій історіографічного освоєння роду Галаганів в історіографії другої половини XIX – XXI ст. Дослідження історії видатного старшинсько-дворянського роду в літературі

цього часу дозволили також простежити процес трансформації самої української історичної науки. Дослідження роду Галаганів пройшло шлях від народницько-критичних та глорифікованих меморіальних інтерпретацій крізь конфронтаційні радянські та діаспорні уявлення, від національно-орієнтованих оцінок до сучасного міждисциплінарного та антропологічно орієнтованого підходу в представленні соціальної еліти.

Ключові слова: Родина Галаганів, історіографія, інтелектуальна історія, історіографічний образ, «Киевская старина», соціальна еліта, Лівобережна Україна, Гетьманщина, Правобережна Україна, Російська імперія XVIII–XIX ст., біографістика, культурна спадщина, історія освіти, меценатство.

ABSTRACT

Dodukh V. M. *«The Galagan Family in Historiographical Interpretation»* – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – «History and Archaeology» – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2026.

The object of the study is the portrayal of the social elites of Left-Bank Ukraine in the 18th–19th centuries in historiography, and the subject is the process of formation and the characteristics of the construction of historiographical images of the Galagan cossack-noble family. The aim of the study is to identify the mechanisms and principles of constructing the images of the Galagan family of senior nobility in academic and popular science works.

The first chapter analyzes the extent of historiographical and source coverage of the research topic. It is noted that the methodological framework is based on the fundamental principles of the theory of the historiographical image. In addition, the basic principles of historical research were employed: historicism, objectivity, and the social approach; general scientific methods of analysis and synthesis, as well as systemic-structural, logical, and chronological methods, along with methods of periodization, historical biographics, classification, and criticism of historiographical sources.

The second chapter describes the contributions and main achievements of scholars from the second half of the 19th to the early 20th century in the formation and development of the image of the Galagan family. It is determined that through the efforts of M. Kostomarov, O. Lazarevskyi, D. Yavornytskyi, A. Stepovych, V. Modzalevskyi, I. Pavlovsky, and others, both a contemporary and a posthumous image of the Galagan family was created. It is noted that they formed two opposing archetypes of the Galagan family: the first, created by professional nationalist historians, portrayed them as exploiters of the common people and traitors to national interests; the second, created by members of the Galagan family and their inner

circle, portrayed them as successful landowners, bearers of Cossack traditions, patrons of the arts, liberal public figures, and supporters of public education. It is noted that the only member of the Galagan family who received favorable reviews from representatives of both camps was G. P. Galagan.

The exclusive role of the journal *Kievskaiia starina* in covering the history of the Galagan family, initiating its archival research, and shaping the family's image during their lifetimes and in their posthumous legacy is examined. This was explained both by G. P. Galagan's significant role in sponsoring the journal and by the availability of a substantial volume of family archival materials.

The third chapter analyzes the state of research on the Galagan-related issue in Ukrainian Soviet and diaspora historiography. It is noted that this period was characterized by a fierce ideological confrontation between Marxist and nationalist historiographical traditions. It is determined that, due to historiographical inertia against the backdrop of a brief period of Ukrainization in Soviet Ukraine, both positive views of the Galagans expressed in the few publications by A. Stepovych and the assessments of Marxist historians, particularly M. Pokrovsky, in which the Galagans were portrayed as representatives of the exploiting class, whose activities were determined by the social egoism characteristic of their milieu.

In works from the 1950s to the 1980s, the Galagans were effectively dehumanized; their occasional mentions in scholarly works were reduced to the mentioning of family members among the oppressors of the peasantry.

Within the Ukrainian diaspora, approaches to assessing the role and place of the senior nobility that were confrontational towards Soviet historiography dominated. Consequently, in the works of professional historians D. Doroshenko, S. Siropolko, and O. Ohloblyn, members of the elite including the Galagans were portrayed based on the criterion of their contribution to the national cause. Thus, the entirely positive, even glorified image of G. P. Galagan was combined with a decisive condemnation of the family's founder, Hnat Galagan, as a traitor to I. Mazepa, a destroyer of the Zaporizhian Sich, and an oppressor of rank-and-file Cossacks and peasants.

With the restoration of Ukraine's independence, a new phase in the study of the history of Ukrainian social elites began, characterized by a reevaluation of the role and place of elite groups in national history, as well as a return to events, issues, and figures that had been banned or tabooed during the Soviet era. There was a reevaluation of the traditions of Ukrainian historical scholarship of the 19th and early 20th centuries, an engagement with the experience of global historical scholarship, and attempts to apply new methods of contemporary humanities to the study of issues in national history.

Two distinct phases have been identified in contemporary research on the history of the Galagan family. The achievements of the first stage from the mid-1980s to the mid-2000s include the rejection of the negative assessments characteristic of Soviet historiography, a reevaluation of the role of the senior nobility in Ukrainian history, a focus on the work of historians from the late 19th and early 20th centuries and diaspora historiography, the beginnings of archaeological publications on the history of the Galagan family, and the emergence of major dissertation studies devoted to various aspects of the public activities of the family's representatives.

During the second phase of modern research into the history of the Galagan family (from the mid-2000s to the present), significant changes have been observed in the approaches to studying and representing the Ukrainian nobility and aristocracy. These were defined by a methodological break from the tradition of instrumentalizing the history of social elites to justify the ideological convictions of historians and socio-political actors.

Under the influence of contemporary global humanities and numerous historiographical shifts, research into the history of the Galagan family has taken on an interdisciplinary character, being integrated into various contexts both the historical period of the family's existence and the latest trends in historical studies (new biographical studies, microhistory, emotology, imagology, mental geography, new intellectual and social history).

The functioning and interaction of two main informal centers for the study of the history of the Galagan family have been identified. M. Budzar and E. Kovalyov became the leaders of the Kyiv center, while T. Lytvynova led the Dnipro center.

At the latest stage of research into the Galagan family history, new forms of scholarly representation emerged, the main one being the publication of major archaeographic monographs, which combined the publication of a significant body of archival material, organized by theme or type, with in-depth scholarly studies based on that material.

This was the result of many years of heuristic work by researchers in Ukrainian archives to identify, process, and introduce into scholarly circulation a large body of previously unknown collections of the Galagan family's manuscript heritage.

Unlike their predecessors, contemporary authors, focusing primarily on various types of personal documents (correspondence, memoirs, diaries), have placed at the center of their research the exploration of their subjects' inner worlds, structures of consciousness, motivations for action, and the construction of identities.

Thus, they not only substantially update the repertoire of biographical research but, in essence, propose new algorithms and theoretical-methodological tools for studying domestic elite groups.

The results of this work have laid the foundation for a qualitative expansion of the thematic scope of research on the Galagan family and for overcoming the stereotypical nature of their traditional portrayals.

The dissertation research not only identified the causes, mechanisms, and ideological and scientific strategies of the historiographical treatment of the Galagans in the historiography of the second half of the 19th–21st centuries. The study of the history of this prominent noble family in the literature of that time also made it possible to trace the process of transformation of Ukrainian historical science.

Research on the Galagan family has evolved from populist-critical and glorified memorial interpretations through confrontational Soviet and diaspora narratives, from nationally oriented assessments to a contemporary interdisciplinary and anthropologically oriented approach in the representation of the social elite.

Keywords: The Galagan Family, historiography, intellectual history, historiographical image, *Kievskaya Starina*, social elite, Left-Bank Ukraine, the Hetmanate, Right-Bank Ukraine, the Russian Empire of the eighteenth and nineteenth centuries, biographical studies, cultural heritage, history of education, philanthropy.

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

**Статті, у яких опубліковані основні результати дослідження
(фахові видання):**

Додух В. М. Образ Гната Галагана в Історіографії. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2026. Т. 29. Вип. 1. С. 69–77.

DOI: <https://doi.org/10.15421/172657>

URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2302/2293>

Додух В. М. Образ роду Галаганів в історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2024. Т. 43. С. 54–71.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2024-43.54-70>

URL:

https://drive.google.com/file/d/1GMc9HHOXqdtEhJLcgMSKziVVZ7tXk4qS/view?usp=drive_link

Додух В. М. Образи маєтку роду Галаганів у с. Сокиринці в історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2024. Т. 33. № 1. С. 132–139.

DOI: <https://doi.org/10.15421/272414>

URL: <https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/194/202>

Журба О. І., Додух В. М. Образ Г. П. Галагана на сторінках журналу «Киевская старина». *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2021. Т. 30. № 1. С. 78–85.

DOI: <https://doi.org/10.15421/272108>

URL: <https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/76/82>

Журба О. І. здійснив концептуалізацію дослідження та формулювання наукової проблеми, окреслення вектору дослідження, провів розробку загального методологічного підходу, первісний пошук та попередній добір джерельного матеріалу, присвяченого образу Г. П. Галагана на сторінках

«Киевской старины», долучився до обговорення отриманих результатів та інтерпретації висновків щодо представлення особи Г. П. Галагана у журналі.

Додух В. безпосередньо провів дослідження, систематичне опрацювання та критичний аналіз усіх публікацій «Киевской старины», присвячених особі Г. П. Галагана. Визначив основні риси образу героя на сторінках журналу, окреслив мотивацію авторів щодо створення відповідних публікацій на сторінках журналу, здійснив порівняльний аналіз їхніх публікацій. Провів формулювання та обґрунтування висновків щодо природи образу Г. П. Галагана в «Киевской старине».

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Додух В. М. Образ Г. П. Галагана у працях А. І. Степовича. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції, Харків, 26 квітня 2024 р.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 15–17. URL:

<https://history.karazin.ua/themes/history/resources/4c2b1f1648822465348b222632ba7c0a.pdf>

Додух В. М. Образ Гната Галагана у творчості Д. І. Яворницького. *V Яворницькі читання, присвячені 170-річчю від дня народження академіка Д. І. Яворницького, 6–7 листоп. 2025* / ред.: Д. В. Архірейський та ін. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 40–44. URL:

https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2025/materiali_konferentciy/19_2025_18_12_ostanni.pdf

Додух В. М. Образ роду Галаганів у довідковій та енциклопедичній літературі. *Студії з історії Придніпров'я: Матеріали XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвяченої 150-річчю НТШ. Дніпро, 9–10 березня 2023 р.* / Відпов. ред. Д. Архірейський; ред. кол.: О. Дяченко, О. Каковкіна, О. Посунько, В. Савчук, С. Світленко. Дніпро, 2023. С. 41–45. URL:

https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/2_%D0%A1%D1%82%D1

<https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16058>

Додух В. Образ Гната Галагана в історіографії другої половини ХІХ ст. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни»* / за заг. ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 143–144. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16058>

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	23
1.1 Історіографічні етапи та джерельна база дослідження	23
1.2 Методологічні та теоретичні аспекти роботи	42
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ В ІСТОРИОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ	50
2.1 Початки формування образу роду Галаганів	50
2.2 Боротьба за позитивний образ Галаганів.....	65
2.3 Галагани на сторінках «Киевской старины».....	91
РОЗДІЛ 3. РІД ГАЛАГАНІВ У РАДЯНСЬКІЙ ТА ДІАСПОРНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	109
3.1 Галагани у репрезентаціях радянських істориків.....	109
3.2 Рід Галаганів в українській діаспорній літературі.....	131
РОЗДІЛ 4. ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ У СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	144
4.1 Галагани в історичній літературі середини 1980–початку 2000-х рр.	144
4.2 Трансформація образу Галаганів у наукових студіях.....	162
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	194
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Актуальність дослідження визначена самою постановкою проблеми і має декілька ракурсів. Один з них пов'язаний із тенденцією сучасної історіографії щодо ревізійності оцінок та поглядів на роль і місце представників соціальної еліти в історії та культурі України. Способи, характер та оцінки козацької старшини, шляхти, дворянства Наддніпрянщини в наукових працях, починаючи з XIX ст. і до нашого часу, як правило, були міцно залежні від пануючих у суспільстві ідеологем та домінуючих наукових дискурсів, що призводило до суттєвого спрощення та примітивізації уявлень про складну, багатопланову і, головне, надзвичайно важливу для розуміння українського XVIII–XIX ст. верству та її представників. Так, якщо з другої половини XIX і до кінця XX ст. у народницькій і радянській історіографії домінував образ соціальної еліти як визискувачів трудового народу, зрадників національних інтересів, вірних служителів імперії, колаборантів та русифікаторів, то за останні десятиліття, наукова та науково-популярна «реабілітація» козацької старшини, шляхти та дворянства створила образи благородних суспільних діячів, дбайливих і раціональних господарів, меценатів, покровителів культури та освіти, носіїв справжнього козацького духу, провідників національної ідеї, діячів українського національного відродження [45; 99; 163; 184; 231; 290; 306]. Отже, накопичений за майже два століття обсяг дослідницької інформації зробив затребуваним вирішення питання історіографічної експертизи означеного масиву як для виявлення стану розробки проблеми, так і для визначення перспектив її подальшого студіювання.

Важливими й ефективними інструментами вивчення соціальної еліти стали родинознавчий підхід, підходи «нової сімейної історії», що передбачає розгляд старшинсько-дворянських династій як цілісного предмету досліджень. Продовжуючи традиції, закладені у вітчизняній історіографії Л. Ілляшевичем [132], О. Лазаревським [194; 220], О. Марковичем [198], Д. Міллером [203; 204], Г. Милорадовичем [205], В. Модзалевським [210], О. Оглоблиним [216],

І. Павловським [223] та іншими, сучасні науковці мають на цьому шляху суттєві здобутки [32; 36; 90; 144; 301]. Однією з таких династій був рід Галаганів. І хоча його комплексне дослідження ще не створено, за майже 200 років накопичився значимий масив наукових студій, археографічних видань, архівних напрацювань, важливість критичного розгляду якого в міждисциплінарному контексті не викликає сумнівів.

Актуальність дослідження процесу історіографічного освоєння історії роду Галаганів пов'язана не лише з реінтерпретацією ролі соціальних еліт у цілому, але й з предметним вивченням самого роду Галаганів, який у XVIII – XIX ст. займав одне з ключових місць у суспільно-політичному, економічному, духовно-культурному та інтелектуальному житті Лівобережної України / Гетьманщини / Малоросії. Династія здобула собі ім'я на початку XVIII ст. та перервалася у 1888 р. зі смертю Григорія Павловича Галагана. Представники перших поколінь активно долучалися до політичних та військових подій першої половини XVIII ст., паралельно нарощуючи власні статки та розбудовуючи родинні маєтки. Згодом Галагани породичалися із представниками інших старшинських родин, наприкінці XVIII ст. отримали право на імперське дворянство та всі відповідні привілеї.

Протягом XIX ст. Галагани органічно поєднували безумовну лояльність до центральної влади, яка виявлялась у їхньому активному залученні до роботи в імперських адміністративних структурах, та любов до своєї малої Батьківщини, з якою вони міцно пов'язували власний добробут і майбутнє. Водночас свій високий суспільний статус та економічну потужність Галагани розглядали у невід'ємному зв'язку із благом Батьківщини. Тому провідні представники роду виявляли непідробну турботу про економічне зростання регіону, його самобутній культурний розвиток, збереження специфіки й особливостей колишньої Гетьманщини, виступали на захист її інтересів перед центральною владою. Культ предків, родинні перекази, інтерес до національної історії, повага до козацького минулого ставали духовною основою та своєрідним культурним обличчям Галаганів.

На тлі поширення ідей національного відродження Галагани (насамперед Григорій Павлович) активно підтримували роботу провідних діячів української культури і науки: Т. Шевченка, В. Антоновича, П. Куліша. Г. П. Галаган став одним із спонсорів видання українського історико-етнографічного та літературного часопису «Киевская старина», співзасновником Київської міської публічної бібліотеки, першим очільником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, фундатором Колегії Павла Галагана. Галагани залишили після себе й велику матеріальну культурну спадщину: унікальні архітектурні пам'ятки (маєтки у селах Сокиринці та Дігтярі на Чернігівщині, будівля Колегії Павла Галагана у Києві), колекцію родинних портретів, найдавніший збережений український вертеп, ряд значимих музейних артефактів. Отже, актуальність дослідження процесу історіографічного освоєння історії роду Галаганів має й джерелознавче обґрунтування.

Варто також відзначити, що значимість дослідницької уваги до поставленої проблеми визначається й тим, що рід Галаганів протягом XVIII–XIX ст. за своїм статусом та економічною потугою знаходився у найтіснішій взаємодії майже з усіма представниками еліти свого часу: Кочубеями, Скоропадськими, Маркевичами, Рігельманами та багатьма іншими. Отже, дослідження роду Галаганів, як і його історіографічна експертиза, актуалізуються як комплекс репрезентативної проблематики в контексті вивчення різноманітних проблем історії та історіографії соціальної еліти Лівобережної України в цілому.

Актуальність обраної теми визначається не лише проблемно-тематичною, але й суто дисциплінарно-історіографічною значимістю, яка полягає в тому, що дослідження роду Галаганів, що безперервно триває майже два століття, може розглядатися як ефективний інструментарій для вивчення історії вітчизняної історичної науки.

Попередні міркування значно вплинули на визначення об'єкту, предмету, формулювання мети та завдань дисертації.

Об'єктом дослідження є уявлення про соціальні еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. в історіографії.

Предмет дослідження – процес становлення та особливості формування історіографічних образів старшинсько-дворянського роду Галаганів.

Мета дослідження полягає у виявленні механізмів та принципів конструювання образу / образів старшинсько-дворянського роду Галаганів у наукових і науково-популярних творах.

Виходячи з поставленої мети, сформульовані наступні **завдання**:

- провести історіографічну експертизу та обґрунтувати теоретико-методологічну основу роботи;
- створити репрезентативну джерельну базу дисертації;
- виявити основні етапи та напрямки досліджень роду Галаганів і його головних представників;
- встановити основні риси та підстави формування образу/образів роду Галаганів в історіографії другої половини XIX – початку XX ст.;
- охарактеризувати репрезентації родини Галаганів у наукових та науково-популярних публікаціях 1920-х – середини 1980-х рр.;
- простежити трансформації, видозміни та переосмислення образів Галаганів у сучасній історіографії;
- синтезувати отриману інформацію та з'ясувати, чому певні оцінки роду Галаганів стали фундаментальними та зразковими, мали значний вплив на подальші дослідження, а інші були сприйняті критично й не закріпилися в науковій думці.

Історіографічна спрямованість дисертації визначила специфіку і структуру означення її **хронологічних меж**. Перший рівень представляє час виникнення та існування роду Галаганів – початок XVIII ст. до згасання його чоловічої лінії у 1888 р. зі смертю Г. П. Галагана. Другий хронологічний рівень охоплює період наукового освоєння історії роду, який розпочався з 1870-х рр. і триває до сьогодні.

Особливості окреслення **територіальних рамок** роботи також залежали від її дисциплінарної спрямованості. З одного боку, вони визначалися простором життя та діяльності представників родини Галаганів. Насамперед це фамільні гнізда, розташовані на території Лівобережної України. Водночас, будучи імперськими адміністраторами або військовими, вони здійснювали свої службові функції, налагоджували ділові, родинні, приятельські стосунки на території цілої імперії. Будучи заможними поміщиками, мали можливість мандрувати та навчатися у багатьох країнах Європи. Чітке визначення історіографічного рівня територіальних рамок дисертації також стикається з особливостями окреслення просторів інтелектуальної історії. Звичайно, переважна більшість дослідників життя і діяльності Галаганів належали до різних осередків регіональної (київський, чернігівський, полтавський, дніпровський тощо) та зарубіжної історіографії.

Визначенню **методологічних параметрів** роботи приділено спеціальну увагу в основній частині дисертації. Тому тут лише зазначу методологічні орієнтири-принципи, що вплинули на постановку теми, її проблематизацію, формування джерельної бази, на підходи до аналізу та синтезу інформації. При всьому розумінні обмеженості можливостей відтворення минулого в арсеналі істориків, автор свідомо орієнтувався на істину як науковий ідеал. А тому максимально намагався досліджувати епоху та людей певної доби в категоріях тогочасної культури, матеріальних та ідейних обставин, у чому й полягає принцип історизму. Прагнення розкрити різноманітні контексти процесу історіографічного освоєння історії роду Галаганів, представити його еволюцію і механізми з максимальною увагою до дискусійних вузлів проблеми визначили дослідницьку орієнтацію на принципи науковості та об'єктивності.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертаційному творі вперше синтезована історіографія досліджень історії роду Галаганів. Крім того, масив інформації про наших героїв вперше розглядається з позиції теорії образів із виділенням основних етапів, напрямків та підходів вивчення цього старшинсько-дворянського роду та українських соціальних еліт XVIII–XIX ст.

у цілому. Було знайдено та проаналізовано історіографічну інформацію не тільки про найвідоміших Галаганів – Гната Івановича та Григорія Павловича, а й про кожного члена династії, який залишив по собі хоча б мінімальну згадку в науковій чи науково-популярній літературі. Внаслідок історіографічної експертизи виявлений стан розробки історії роду Галаганів у вітчизняній історіографії, у тому числі проблемно-тематичні лакуни, та намічені перспективи подальшого вивчення теми.

Практичне значення роботи полягає в її включенні до більш широких контекстів вивчення історії соціальних еліт – історична генеалогія, інтелектуальна історія, історія історичної науки. Матеріали дослідження можуть бути використані в наукових та науково-популярних студіях, присвячених історії України XVIII–XIX ст.; у лекційній і просвітницькій роботі наукових та навчальних закладів; у патріотичних заходах, семінарах, відкритих столах, присвячених історії та історіографії України.

Особистий внесок дисертанта полягає у постановці та вирішенні актуальної наукової проблеми. Наукові висновки та положення, сформульовані у дисертації, належать здобувачу та є його особистим науковим доробком. Тези та виголошені на конференціях доповіді є самостійними. 3 статті у фахових виданнях є самостійними. 1 стаття написана у співавторстві із науковим керівником, доктором історичних наук, професором Журбою Олегом Івановичем.

Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертація виконана в рамках науково-дослідної роботи кафедри спеціальних галузей історичного знання та дидактики історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за темою: «Актуальні проблеми дослідження суспільно-політичної, економічної та духовно-культурної історії Східної Європи XIX – XXI ст.» (№ держреєстрації 0125U001329).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані у виступах на конференціях і семінарах: «XXXIV сесія

Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвячена 150-річчю НТШ» (Дніпро, 9–10 березня 2023 р.); «77-ма Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання (історичні науки)» (26 квітня 2024 р.); «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни» (Вінниця, 2 травня 2024 р.); «V Яворницькі читання, присвячені 170-річчю від дня народження академіка Д. І. Яворницького» (Дніпро, 6–7 листопада 2025 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 8 наукових працях. Серед них: 4 статті опубліковано у виданнях, включених до списку фахових видань України з історичних наук (категорії Б), із них 1 стаття написана у співавторстві із науковим керівником. Зміст дисертації додатково розкривають 4 позиції матеріалів наукових конференцій.

Структура тексту дисертації підпорядкована поставленим меті та завданням і складається з основної частини (вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків), списку використаних джерел та літератури й додатків. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок машинопису, з яких 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури складається з 328 найменувань і займає 31 сторінку. Додатки розміщено на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічні етапи та джерельна база дослідження

Зважаючи на історіографічну природу дисертаційного твору, його інформаційна база представляє собою своєрідний історіографічний дайджест, в якому буде представлено основні напрямки та здобутки досліджень роду Галаганів та їх історіографічне осмислення.

Особливість інформаційної бази історіографічного твору полягає у синтетичному сплаві властивостей і потенціалу історіографічної та джерелознавчої основи роботи, коли базові інформаційні одиниці (наукова стаття, монографія, археографічна публікація, дисертація тощо) поєднують у собі властивості і джерела, і дослідження (літератури). Не вступаючи у теоретичні дискусії щодо змісту та предметного наповнення поняття «історіографічне джерело», у дисертації буду спиратися на консенсусне розуміння того, що головною та невід'ємною його складовою є наукова продукція історика. А тому джерельна база роботи складається із великого масиву різних за змістом, науковим рівнем, жанрами та обсягом текстів, об'єднаних своєю націленістю на представлення, вивчення, популяризацію роду Галаганів у цілому та окремих його представників зокрема.

Серед цих праць виділяємо два основні блоки за критерієм місця наших героїв у творчій оптиці дослідників. Перший блок представлений текстами, спеціально (кумулятивно) спрямованими на вивчення різноманітних сторін життя Галаганів: їхнього внутрішнього світу, соціальної активності, взаємодії з владою і підданими, – тобто аналітичні та синтетичні праці, метою яких були пошуки і реконструкція родинної історії у широкому сенсі цього слова. Безумовно, що саме ці роботи як базовий джерельний ресурс опинилися в центрі уваги даної дисертації. Другий блок історіографічних джерел – синтетичні, узагальнюючі праці з історії України, а також проблемно-тематичні

дослідження з різних сюжетів історії XVIII–XX ст., де родина Галаганів як представники соціальної еліти Лівобережної України, що були задіяні як учасники, а нерідко й як провідники соціально-економічних, суспільно-політичних, духовно-культурних процесів, постають у цих контекстах поряд з іншими акторами. Такі узагальнюючі джерела, як правило, і не претендують на дослідження історії цього роду. Але вони демонструють стан і рівень включеності родинної та персональної історії у вирішення та репрезентацію різноманітних актуальних для певної історіографічної ситуації контекстів.

Історіографічна експертиза в історіографічному дослідженні має бути націлена на аналіз стану осмислення наукової продукції з обраної теми (історіографія історіографії, або історіографія другого рівня). У даному випадку вона складається з двох основних груп дослідницької продукції. Насамперед це історіографічні розділи присвячених Галаганам дисертаційних праць, де проаналізований стан розробки теми задля обґрунтування (легітимізації) обраного дослідницького ракурсу. В дисертаціях А. Тимошенка [193] та Т. Ткаченко [197], де предметом вивчення була персона Г. П. Галагана, зроблений висновок щодо фрагментарності та ідеологічної заангажованості його представлення в історіографії XIX–XX ст. та відсутності синтетичних досліджень окремих сторін публічної діяльності цієї видатної особистості. Варто зазначити, що предметом історіографічних розділів цих дисертацій були лише праці та публікації документів не розгалуженого роду Галаганів у цілому, а лише одного, хоча й видатного, його представника. Такий ракурс історіографічної експертизи рівня вивчення теми став додатковим аргументом на користь наукової актуальності даної дисертаційної праці.

Інша група студій історіографії другого рівня – це комплекс статей, автори яких ставили перед собою завдання проведення експертизи історіографічного освоєння історії соціальної еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст. та провідних верств українських земель того часу загалом [33–35; 154; 184; 192; 193; 318; 319; 324]. Напрацювання попередників виявилися корисними не лише з інформативного боку, але й відіграли методологічну роль

у формуванні стратегії даного дослідження. Тут були визначені основні етапи розробки історії старшини / шляхти / дворянства, окреслені її перспективи, простежена еволюція проблематизації теми, акцентовано на суттєвих, а іноді й вирішальних, впливах зовнішніх по відношенню до академічного середовища факторів на характер оцінок ролі та місця еліт.

Отже, аналіз історіографії другого рівня засвідчив, що накопичений в історичній науці досвід вивчення соціальних еліт XVIII–XX ст., при всій своїй різноманітності та результативності, надає підстави стверджувати, що дослідження історіографічного освоєння історії родини Галаганів іще не стало предметом спеціального студіювання на монографічному рівні.

Початок розгляду елітних спільнот та їх окремих представників розпочався ще у козацьких літописах і перших спробах наукової синтези історії Гетьманщини / Малоросії. Хоча тут не варто говорити, що еліта краю була предметом спеціальної уваги. Козацька старшина і шляхта органічно виступала тут як головний герой політичної і військової історії регіону [31; 101].

Перші спроби поставити елітні верстви в центр професійної уваги припали на другу половину XIX – початок XX ст. Фундамент для дослідження старшинських, шляхетських та дворянських родів Лівобережної України було сформовано зусиллями В. Антоновича [25; 26], М. Василенка [75], О. Лазаревського [174], О. Марковича [198], Д. Міллера [203], Г. Милорадовича [205], І. Теличенка [288; 289] та інших. Незважаючи на відмінності підходів і поглядів, безперечно значення їхніх праць полягало у відкритті та первинній обробці значного джерельного масиву, присвяченого українській соціальній еліті XVIII–XIX ст. Працюючи переважно у межах історико-краєзнавчої та археографічної традиції, ці дослідники створили фундамент для подальших елітознавчих студій.

На початку XX ст. процес дослідження старшини / шляхти / дворянства тривав завдяки зусиллям нового покоління істориків, серед яких виділялися імена І. Джиджори [100], В. Модзалевського [210], Л. Окиншевича [218], М. Слабченка [264–266], що надає підстави констатувати формування

вітчизняної школи дослідження соціальних еліт. Але усі обнадійливі наукові перспективи були поставлені під сумнів подіями Першої світової війни та революційного часу 1917–1921 рр., а також встановленням радянської влади, для якої дворянство та його соціальні попередники сприймалися як чужорідні елементи, вороги трудового народу.

Попри панування марксистсько-ленінської ідеології, яка проголошувала безальтернативність принципу класової боротьби та фактичне таврування «буржуазних» соціальних еліт, дослідження української старшини та дворянства продовжилося і в радянські часи. Історики зіткнулися з необхідністю представляти українську соціальну еліту виключно як панівний, експлуататорський стан. У працях О. Апанович [27; 28], В. Голобуцького [89], О. Путра [255] згадувались українські старшинські та дворянські роди в контексті різних тем, зокрема процесу інтеграції до імперського дворянства, соціально-економічної діяльності тощо. Перевагою вчених цього періоду став значний акцент на кількісних показниках та публікації статистичних матеріалів, а слабким місцем – необхідність штучно вписувати отримані результати дослідження в рамки панівної методології.

Історія української старшини / шляхти / дворянства була одним із важливих сюжетів у працях істориків діаспори: Л. Винара [79], І. Лисяка-Рудницького [179], О. Оглоблина [214; 216], Л. Окиншевича [219], Н. Полонської-Василенко [245]. На відміну від радянських вчених, вони оцінювали українську соціальну еліту менш критично та намагалися представити її як носія державницької ідеології, видатних суспільних діячів та покровителів культури. Крім того, діаспорні історики, будучи значною мірою включені до простору світової історіографії, у своїх дослідженнях використовували сучасні методи соціальної, політичної історії, історіографічного аналізу та здійснили спробу розглядати українські соціальні еліти в загальноєвропейському історичному контексті.

Із виходом України на рівень незалежності значно зростає кількість праць, коло дослідників, урізноманітнюється й проблематика досліджень з

історії вітчизняних соціальних еліт. Актуалізації проблематики української соціальної еліти XVIII–XIX ст. сприяв ряд факторів: великий соціальний запит на пошук та виявлення знакових національних діячів; відкриття широкого доступу до архівів; бажання повернути імена, викреслені з наукового та суспільного обігу, «залюднити» вітчизняну історію; переглянути оцінки щодо світогляду героїв у працях істориків другої половині XIX – початку XX ст.; методологічний плюралізм і можливість застосувати підходи сучасної світової гуманітаристики в дослідженні старшинсько-дворянської проблематики.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. важливу роль для відновлення інтересу до історії вітчизняної соціальної еліти відіграли праці С. Білоконя [41–43] та Н. Яковенко [321], які стали не тільки сюжетно-тематичним дороговказом, а й зразком наукового опрацювання предмету власного дослідження. Поява 1993 р. «Української шляхти» Н. Яковенко стала як значною науковою подією, прикладом для наслідування, так і значущим суспільним фактором. Зауваження С. Білоконя відносно того, що «...історія Лівобережжя XVIII ст. набирає принципового значення для будь-яких студій цієї місцевості», що «...дослідження саме цього регіону важливе і з академічної, і з принципової точки зору», а також щодо необхідності вивчення української дворянської культури та її представників [39; 43], стимулювали науковий пошук істориків [183; 186]. Серед сучасних дослідників української соціальної еліти XVIII–XIX ст. варто назвати Н. Барабаш [32], В. Горобця [93], І. Кочергіна [163], В. Кривошею [164; 166], Т. Литвинову [14; 184], В. Панашенко [231], Н. Темірову [290], Л. Циганенко [306].

Сучасних професійних істориків вирізняє спеціалізація у дослідженні окремих старшинсько-дворянських родин: Аркасів, Білозерських, Галаганів, Маркевичів, Розумовських, Тарновських, Полетик та інших. Історики відходять від застарілих підходів представлення української соціальної еліти, широко застосовують історичні методи та методи суміжних наук задля розгляду своїх героїв під різноманітними кутами зору, розкриття раніше невідомих або малодосліджених аспектів їхньої діяльності.

Говорячи конкретно про Галаганів, варто відзначити те, що їхнє широка присутність у наукових працях протягом всього зазначеного періоду свідчить про незгасний інтерес науковців до цього роду та до великого обсягу різноманітних історичних джерел, які Галагани залишили після себе.

Історію дослідження роду Галаганів можна поділити на три великі етапи, кожен з яких має кілька розгалужень. Основним критерієм поділу на етапи є не стільки хронологічний, як те, з якою метою створювалися праці, яку методологію використовували науковці, якого історіографічного напрямку дотримувалися.

Перший етап, який охоплює другу половину XIX – початок XX ст., визначається включенням проблематики роду Галаганів до наукового обігу та початком накопичення знань про членів родини. Визначальною особливістю даного етапу є те, що самі Галагани, які жили в той час, реагуючи на публікації, що стосувалися цієї родини, прямо чи опосередковано впливали на те, яким чином їх та їхніх предків представляли науковці.

Піонером досліджень роду Галаганів можна вважати Олександра Лазаревського, адже саме він у своїх працях першим почав збирати та структурувати інформацію про членів родини. Серед його публікацій зустрічаються як монографічні дослідження [173; 174], так і окремі статті, переважно на сторінках часопису «Киевская старина» [19–23; 172; 175; 176]. Незважаючи на те, що у створених О. Лазаревським працях великого жанру Галагани не були єдиними героями, вони займали вагомe місце у його дослідженнях соціальної еліти Лівобережної України в цілому. Ставлення О. Лазаревського до героїв своїх праць обумовлювалося його народницьким світоглядом. Представників старої, пізньогетьманської еліти він оцінював, зважаючи на їхню експлуатацію селянства та рядових козаків. Тому ранні Галагани, які прославилися саме діяльністю подібного штибу, оцінювалися істориком вельми критично. Подібні коментарі дослідник залишав і щодо Галаганів, які жили у другій половині XVIII – на початку XIX ст., оскільки вбачав у них якщо не зрадників народних інтересів, то, як мінімум, людей, що

обміняли демократичні ідеали Гетьманщини на службу авторитарній та бюрократизованій Російській імперії. Одним з небагатьох факторів пом'якшення оцінок О. Лазаревського щодо більшості з Галаганів було те, що наші герої у тому чи іншому вигляді зберігали сімейну пам'ять про козацьке минуле та час від часу проявляли зацікавлення українським фольклором.

Кардинально інша ситуація спостерігалася в оцінках О. Лазаревським Г. П. Галагана. Поміщик, який уславився своєю патерналістською діяльністю, отримував від історика виключно позитивні, навіть ідеалістичні оцінки, бо для О. Лазаревського було вкрай важливо вмонтувати пам'ять про Григорія Павловича у контекст своїх помірковано-ліберальних, патріотичних ідей.

Знаходилося місце оцінкам Галаганів і в творчості Миколи Костомарова. Дослідник у своїй історичній концепції відводив вагоме місце певній романтизації козацтва, що значно вплинуло на його уявлення й про Галаганів як представників козацької старшини. У праці «Мазепа та мазепинці» М. Костомаров максимально критично оцінював Гната Галагана та його роль у знищенні Чортомлицької Січі, тим самим закладаючи підґрунтя до подальшого тренду в оцінках цього діяча, наділяючи його рисами жорстокості та підступності на шляху до набуття високого статусу в суспільстві [162].

Сам Г. П. Галаган не був професійним істориком та навіть професійним науковцем, але також залишив по собі інтелектуальну продукцію, в якій відображались його погляди на свій рід та українську культуру. Створюючи нарис сімейної історії, Г. П. Галаган прагнув спростувати негативний образ ранніх Галаганів, накреслений О. Лазаревським та М. Костомаровим. Замовчуючи більшість неоднозначних вчинків своїх предків, Григорій Павлович зосередився на висвітленні їхніх позитивних рис та демонстрації тяглості родинної історії. Додатковою цінністю його роботи, яка і досі є чи не найцитованішою у дослідженнях роду Галаганів, є використання ним матеріалів родинного архіву, сімейних переказів, до яких мав доступ тільки він [86]. Варто відзначити, що дана стаття була опублікована вже після смерті її автора зусиллями його вихованця та названого сина, відомого науковця Андроника

Степовича, який також зробив свій вагомий внесок у збереження галаганівської спадщини.

Крім родинної історії, Г. П. Галаган з дитинства цікавився українським фольклором та навіть опублікував статтю, в якій охарактеризував одну із родинних реліквій – старовинний вертеп [85]. Крім очевидної значущості даної праці для історії та культурології, вона є індикатором того, що у другій половині XIX ст. Галагани долучилися до процесів українського національного відродження не тільки шляхом фінансування відповідних культурних проєктів та підтримки лідерів українського культурного руху, але й дослідженнями, дієвою популяризацією національної спадщини.

Знайшлося місце для оцінок Галаганів і в творчості Д. Яворницького. Будучи людиною, яка щиро захоплювалася історією запорозького козацтва, Д. Яворницький не міг залишити осторонь перекази, присвячені Гнату Галагану. На основі народних переказів, усних та письмових джерел дослідник відобразив Галагана як справжнього нелюда, зрадника, кровного ворога козацтва [315–317]. Навіть на тлі негативних образів прилуцького полковника, створених О. Лазаревським та М. Костомаровим, оцінки Д. Яворницького виділяються своєю безкомпромісністю, жорсткістю та емоційністю.

Вагомий внесок у дослідження роду Галаганів зробили редактори та автори часопису «Киевская старина». Зважаючи на те, що Григорій Павлович стояв біля витоків цього видання та здійснював його матеріальну та моральну підтримку, дослідники були обережні в своїх оцінках. Але попри це, статті на сторінках часопису (публікації джерел з Галаганівського архіву, некролог Г. П. Галагана, оцінка створеної ним Колегії та збудованого будинку в селі Лебединці) значно збагатили образ Галаганів. Авторами зазначених праць були О. Лазаревський [19–23; 172; 175; 176], М. Стороженко [281], В. Науменко [212], В. Василенко [74]. Спільним у цих публікаціях стало те, що редколегія та співробітники «Киевской старини», які представляли поміркований сегмент українського національного руху, прагнули зміцнити місцевий патріотизм та українську національну ідентичність, стимулювати у заможних земляків

ставлення до активної матеріальної підтримки національної справи як до морального обов'язку. Постать Г. П. Галагана, яскравого репрезентанта старшинсько-козацького роду та патрона «Киевской старины», у цьому контексті була важливою складовою цієї ідеологічної схеми. А тому образ самого Григорія Павловича в текстах часопису мав яскраві ознаки певного спрощення та ідеалізації, виразно контрастував із значно більш критичними образами інших членів його родини.

На зламі XIX–XX ст. до галаганівської проблематики долучилися представники нового покоління українських істориків А. Степович [275–277], В. Модзалевський [210], О. Ковалевський [146] та І. Павловський [224]. У більшості своїх оцінок роду Галаганів ці дослідники займали неоднозначні позиції, включаючи історію роду до різних проблемно-тематичних контекстів: А. Степович, І. Павловський та О. Ковалевський переважно уникали критичних оцінок родини, бо перший був дуже близьким до них, другий зосередився виключно на висвітленні позитивних рис особи Г. П. Галагана, а третій оцінював його виключно крізь призму галаганівської активності у контексті Селянської реформи 1861 р. В. Модзалевський же, будучи вченим-генеалогом, дещо знеособлював Галаганів та зводив їх до типових представників Лівобережного дворянства.

Об'єднувало цих дослідників те, що вони закладали фундамент сприйняття та оцінок Галаганівської спадщини у той момент, коли Галагани вже вважалися згаслим родом. Зазначені праці здебільшого мали ознаменувати перехід образу Галаганів від емоційно-ідеологічного до раціонально-наукового. Але цей процес було перервано корінними змінами 1914 – 1920-х рр.

Знаковою подією у процесі освоєння спадщини роду Галаганів на даному етапі стало видання на сторінках Руського біографічного словника двох статей, присвячених Гнату та Григорію Павловичу. Дані статті, які містять значний обсяг інформації про найвідоміших представників родини, стали своєрідним підсумком попередніх наукових напрацювань, узагальнивши розрізнені відомості з їхньої біографії [139; 209].

Другий етап формування образу Галаганів в історіографії розпочався з колапсу імперських структур, активізації українського визвольного руху, Української революції, її поразки та заснування тоталітарної держави з ідеологією, в якій не було місця не тільки для оспівування дворянства, але й для його виваженого, академічного вивчення. Проте потужна історіографічна інерція, яка супроводжує кожен ідеологічний і науковий злам, збереження дослідницьких кадрів та нестійкість нових суспільних та наукових парадигм, на певний час обумовили спадкоємність ідей, підходів та оцінок, що були вироблені на першому етапі освоєння Галаганівської спадщини. Про це свідчать праці А. Степовича «К характеристике Г. П. Галагана», «З подробиць реформи 1861 г.» та «На Галаганівщині літом 1927 р.», в яких зберігалось глорифіковане представлення роду Галаганів та окремих його членів [278–280].

Окремо варто виділити творчість Ф. Савченка, який також зробив суттєвий внесок у розбудову образу Галаганів. Будучи національно орієнтованим істориком, він емігрував з України у 1921 р., але повернувся на батьківщину на хвилі довіри до радянської українізації. Ф. Савченко розглядав Галаганів у контексті участі в українському національному русі. Він став першим істориком, хто почав критично оцінювати роль Г. П. Галагана та звинувачувати його в недостатній активності та слабкій підтримці національного відродження [259].

У руслі офіційної марксистської методології у післяреволюційний час постать Г. П. Галагана стала предметом уваги О. Дорошкевича та М. Покровського. Вони зосереджувалися на виявленні форм співпраці чернігівського поміщика із імперським урядом та зображенні його як типового представника ворожого класу, гнобителя трудового народу [115; 243].

Упродовж двох наступних десятиліть панування жорсткого тоталітарного контролю (1930 – середина 1950-х рр.) ґрунтовних праць, присвячених Галаганам, як й іншим представникам старшинсько-шляхетсько-дворянських родів, не з'явилося. Достатніми для розуміння ролі соціальної еліти у вітчизняній історії вважалися ідеологічні кліше та цілком негативні оцінки,

сформульовані в рамках панівної ідеології. Певним винятком можна вважати праці І. Гуржія [97] та П. Зайончковського [124; 125]. Український радянський історик І. Гуржій на основі значного масиву архівного матеріалу проаналізував деякі особливості господарської діяльності Г. П. Галагана, утримавшись від оціночних суджень (у тому числі й негативних) щодо цієї особи. А російський радянський дослідник П. Зайончковський побіжно оцінив роль Г. П. Галагана в обговоренні та впровадженні реформи 1861 р. Дані праці свідчать про те, що хоча ім'я Галаганів не було забуто остаточно, але залишалось, як і дворянство в цілому, на периферії дослідницької уваги радянської історіографії.

Однією з визначних особливостей другого історіографічного етапу освоєння проблеми стало синхронне функціонування двох українських осередків історичної науки. Паралельно із монолітною радянською історіографією розгорнули діяльність структури української діаспори з власними товариствами, журналами, видавничими проектами та академічними центрами.

Саме в енциклопедичних виданнях діаспори почали з'являтися статті, присвячені Галаганам [1–3]. В енциклопедіях були вміщені статті про першого та останнього представника роду Галаганів, при чому ідеалізований образ Григорія Павловича зберігається в обох публікаціях. А от нейтральне висвітлення діяльності Гната Івановича, характерне для «Української загальної енциклопедії», змінюється вкрай критичним розбором спадщини полковника у «Енциклопедії Українознавства».

У радянській Україні дещо згодом також з'являться свої енциклопедії, які включали інформацію про Галаганів. «Радянська енциклопедія історії України» 1969 р. таврувала Гната Галагана як експлуататора селян, його сина Григорія зображувала вірним служакою гетьмана, а Григорія Павловича відносила до табору ліберальної буржуазії [6]. «Українська радянська енциклопедія» 1978 р. вельми нейтрально характеризувала засновника роду, а Г. П. Галаган був представлений у традиційному для радянської історіографії образі гнобителя

трудящих. У цілому радянські енциклопедії слідували загальному тренду на знеособлення членів роду Галаганів [7].

Певну лепту в формування історіографічного образу Галаганів вніс і видатний діаспорний історик Д. Дорошенко. У фундаментальній праці «Нарис історії України» він надав свою оцінку роду Галаганів, насамперед у контексті їхнього внеску в розбудову української державності. Саме тому Гнат Галаган поставав вкрай негативним персонажем, діяльність якого ослабляла Гетьманщину перед загрозою поглинання Російською імперією. Його антиподом виявився останній представник роду – Г. П. Галаган, який уславився активною підтримкою національних проєктів, пропагандою української культури та широким меценатством у галузі української освіти [113].

Оцінки представників роду Галаганів знаходимо й у творчості відомого педагога, історика української освіти О. Сірополка. Діяльність Галаганів розглядалися тут у тісному зв'язку із навчальними закладами, які вони засновували та підтримували. Дослідник доводив, що фінансова допомога освіті для усього роду Галаганів була однією із сімейних традицій, а тому Григорій Павлович, про якого інформації містилося найбільше, був її гідним продовжувачем та людиною, яка попри усі складнощі змогла створити навчальний заклад зразкового рівня [263].

Перебуваючи на еміграції, Галаганівською тематикою зацікавився мистецтвознавець К. Мощенко. У своїй праці «Український будинок Григорія Галагана. До нарисів українського народного мистецтва» він не тільки продовжив традицію Ф. Лебединцева у представленні Г. П. Галагана як історичного реконструктора та архітектора, але й доповнив свою публікацію великою кількістю цінних фотоматеріалів та креслень [211].

В останні десятиліття існування СРСР на тлі ідеологічної та економічної кризи комуністичної системи в науковців знов виявився інтерес до прихованих раніше тем минулого. Однією з таких стала історія української соціальної еліти, в тому числі й історія роду Галаганів. Як уже зазначалося, одним з науковців, хто першим повернув до наукового обігу елітологічну проблематику, в тому

числі й галаганівську, став С. Білокінь. Ще в умовах панування радянських історіографічних стереотипів у своїх працях він високо оцінював роль Г. П. Галагана в розвитку української освіти та залучив його до числа найвидатніших меценатів Лівобережної України [41; 42].

В умовах корозії методологічного монізму в рамках радянської історіографії, пошуку нових теоретико-методологічних орієнтирів, розхитування інтелектуальної завіси із світовою гуманітаристикою в українській історіографії в останнє радянське десятиліття суттєво підвищився інтерес до студій з історичної біографістики. Індивідуальний досвід, повсякденне та родинне життя, емоційний та психологічний стан конкретної людини, культурний та соціальний контексти формування особистості, гендерні та вікові особливості поведінки, визначення персональних та родинних стратегій – все це з 1980-х рр. привертало увагу значної кількості фахівців, а особливо наукової молоді.

У 1984 р. представники роду Галаганів стали одними з персонажів біографічної монографії, присвяченої Т. Шевченку [48]. Ключове місце серед них посідав Г. П. Галаган, який підтримував Т. Шевченка та мав з ним міцні зв'язки. Проте, слідуючи методологічним настановам радянського літературознавства та історіографії, всі члени роду Галаганів представлені у цій праці як типові поміщики, що в своїх практиках та ідеалах керувалися лише егоїстичними настановами, властивими соціальній еліті. За задумом авторів монографії, Галагани, як й інші представники лівобережного дворянства, були немовби покликані створювати негативний фон для світлого образу Тараса Шевченка, якому «доручено» бути взірцем у боротьбі за соціальну справедливість та національну правду.

Однією з останніх, виданих у Радянському Союзі праць, де містилась інформація про Галаганів та надавалась оцінка їхньої діяльності, стала популярна книжка Валентини Рубан «Забутые имена», присвячена життю та діяльності маловідомих українських художників ХІХ – початку ХХ ст. У цій

книжці Г. П. Галаган фігурує як знаковий український меценат та культурний діяч [256].

Отже, «радянсько-дисидентський» етап наукового освоєння роду Галаганів завершувався у період перебудови. Для радянської історіографії незначний інтерес науковців до цієї проблеми, як і до історії соціальних еліт у цілому, обумовлювався не лише ідеологічними заборонами і стереотипами, але й історіографічною націленістю дослідників на вивчення макропроцесів: історії великих державних перетворень, революцій, великих соціальних груп, видатних політичних, військових, культурних діячів. Тому Галагани, якщо і потрапляли в поле зору радянських істориків, то лише як «гвинтики» таких макропроцесів, як Північна війна 1700–1721 рр., інкорпорація козацької старшини до імперських структур, Селянська реформа середини ХІХ ст., національний рух в Україні другої половини ХІХ ст. Як особливий, центральний предмет дослідження рід Галаганів загалом і навіть його найяскравіші представники не становили для радянських істориків самодостатньої цінності.

Діаспорні історики, хоча й працювали в середовищі західної наукової, історичної думки, загалом позиціонували себе, з одного боку, продовжувачами дореволюційної, здебільшого народницької, рідше державницької історіографії, а з іншого – як ідеологічні опоненти радянським колегам. Знаходячись у відриві від основних архівних інформаційних ресурсів, вони були змушені орієнтуватись на ті наукові традиції та дослідницькі імпульси, які сформувалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У контексті даної дисертації найяскравішим і найпродуктивнішим прикладом цього можна вважати праці О. Оглобина. Зокрема, в його монографії «Люди старої України» декларований автором дискусійний науковий пафос був спрямований на спростування інтерпретацій ролі старшини / шляхти / дворянства в творах О. Лазаревського [216].

Третій та найбільш продуктивний як за кількісними, так і за якісними параметрами етап історіографічного освоєння історії роду Галаганів почав

поступово розгортатися з середини 1980-х рр. Потреба молодій державі у знакових постатях, які могли б замінити пантеон «радянських» героїв, поступове відкриття архівів, інтерес до місцевої історії, можливість вільно обирати теми досліджень та експериментувати із методологією – все це призвело до формування нової інтелектуальної, у тому числі й історіографічної, ситуації, хвилі створення якісно відмінної від попередніх часів наукової продукції. Починаючи із 1990-х рр. однією із найпопулярніших тем-проблем у широкому гуманітарному просторі – від популярних текстів до монографічних та дисертаційних творів – стали елітологічні студії, що обумовило ренесанс і досліджень старшинсько-шляхетсько-дворянської верстви, в тому числі й у персонологічному, родинознавчому вимірі, у контексті «нової сімейної історії».

Повною мірою ці спостереження стосуються й родини Галаганів. У широкому спектрі досліджень кількісну перевагу тут мають праці малих форм, у центрі уваги яких опинились окремі сегменти життя і діяльності представників родини. Як історіографічні джерела, ці роботи відображають нову дослідницьку ситуацію, коли історія родів соціальної еліти почала не лише виокремлюватися у самодостатній дослідницький простір, але й проблематизуватися в різноманітних тематичних, дисциплінарних та часових контекстах. Так, у працях І. Зайченка [126], А. Матвеева [200], Ф. Ступака [283], Б. Сушинського [286], Є. Білодід [38], В. Никитенка [213], О. Степанської [274], Студьонової [282] історія роду Галаганів постає як синтез різноманітних сфер життя і діяльності її окремих представників: господарські турботи, повсякденне життя, благодійна і меценатська робота, стосунки із владою та підданими, родинні та дружні відносини, ставлення до музики та мистецтва, ідеали виховання та суспільно-політичного устрою. Така різноманітна проблематика дозволила суттєво розширити уявлення щодо соціальної поведінки, духовно-культурних орієнтирів та внутрішнього світу окремих представників роду, суттєво ускладнити сформовані у попередні часи образи родини в цілому.

Знаковою особливістю сучасного історіографічного ландшафту вивчення історії соціальних еліт XVIII–XX ст. стала поява нових видів історіографічних джерел – дисертаційних праць [95; 145; 159; 164; 188; 253; 254; 284; 323] та монографічних творів [32; 45; 102; 127–129; 131; 163; 184; 306], що яскраво свідчило не лише про наявний аналітичний потенціал досліджень, але й про спроби глибокого наукового синтезу та теоретичного осмислення комплексу різноманітних проблем у студіюванні історії старшини / шляхти / дворянства. Не виключенням було й розгортання студії з історії родини Галаганів. Одним із перших дослідників, у центрі спеціальної уваги якого опинився Г. П. Галаган, став А. Тимошенко. Йому належить співавторство у меморіально-біографічному нарисі, присвяченому ювілею Григорія Павловича [244], біографічний нарис історії роду Галаганів [291]. У подальшому дослідник зосередився на вивченні адміністративної та суспільної діяльності Галаганів, видавши низку статей, в яких на основі великого джерельного та статистичного матеріалу доводив, що Г. П. Галаган, попри всі свої позитивні особистісні риси, не був ідеально успішним поміщиком та посадовцем, а також припускався критичних помилок у веденні суспільних справ [292; 294–296].

Результатом кумулятивних зусиль А. Тимошенка став успішний захист кандидатської дисертації, присвяченої державній, господарській та громадській діяльності Г. П. Галагана, що стало свідченням появи можливостей переходу вивчення знаменитого роду на новий монографічний рівень, а також високої затребуваності та перспективності даної тематики у сучасній історичній науці [293].

Оригінальним історіографічним джерелом стала і дисертація Т. Ткаченко [297], спрямована на виявлення форм, методів і результатів громадської та благодійницької активності Г. П. Галагана. Спираючись на положення своєї дисертації, а також на значний масив архівних та опублікованих джерел, дослідниця продовжила виявляти особливості функціонування Галаганівської колегії [298], облаштування садиби Галаганів у Сокиринцях [300] та особистого

внеску Григорія Павловича в обговорення, розробку та впровадження реформи 1861 р. [299].

Серед сучасних дослідників роду Галаганів також варто виділити М. Смольницьку. Крім ґрунтовної біографічної праці, присвяченої персоні Г. П. Галагана, де містився певний підсумок опрацювання його спадщини [267], дослідниця проаналізувала роль та місце Колегії Павла Галагана в українській історії, а також особистий внесок її засновника у розвиток вітчизняної освіти [268–272].

Визначальним для процесу історіографічного та джерелознавчого освоєння історії знаменитого старшинсько-дворянського роду стала поява потужного центру «Галаганіани» на базі Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Його засновниками та лідерами, а також найбільш плідними із сучасних дослідників роду Галаганів стали М. Будзар та Є. Ковальов. Одним з найвизначніших внесків цих дослідників є опрацювання та введення до наукового обігу великої кількості матеріалів рукописної спадщини Галаганів. Фундаментальним результатом їх спільної праці стала археографічна трилогія під загальною назвою «З Галаганівського архіву». Цей археографічний серіал включає публікацію листів Г. П. Галагана до дружини [11], Галаганівські тревелоги [10] та юнацький журнал Григорія Павловича [94]. Цінність даних робіт полягає не лише у тому, що дослідники опрацювали та опублікували значний масив джерел, суттєво розширивши інформаційні можливості вивчення одного з провідних суспільних діячів Лівобережної України другої половини ХІХ ст. Як важливі історіографічні джерела, археографічні видання М. Будзар і Є. Ковальова зафіксували найбільш широкий проблемно-тематичний та джерелознавчий спектр студій з історії роду Галаганів у сучасній історичній літературі та продемонстрували перспективність виробленої і апробованої ними історіографічної стратегії для сучасних персоналістичних та родинознавчих студій [122].

Окрім спільних археографічних проектів, М. Будзар та Є. Ковальов публікувалися й окремо. М. Будзар належать праці з історії маєтків Галаганів

[49; 50; 55; 60; 65; 67; 70; 71], публікації і дослідження галаганівських епістоляріїв [53; 56; 61; 66; 68; 69], праці персоналістичного спрямування [54; 59], вивчення матеріальних пам'яток роду Галаганів [52; 58], представлення жінок цього роду [51; 57]. Важливою особливістю текстів Марини Будзар є використання сучасної наукової методології та залучення галаганівської тематики до широких контекстів соціальної, політичної, інтелектуальної, економічної, сімейної історії, генеалогії, геральдики, елітології тощо. Євген Ковальов у своїх дослідженнях приділяє велику увагу висвітленню ідейних, ідеологічних аспектів діяльності Галаганів, їхніх моральних орієнтирів, ментальності, світосприйняття [147–152].

Свідченням актуальності в сучасному історіографічному просторі проблематики, пов'язаної з родиною Галаганів, є розширення її географії. За останні півтора десятиліття сформувалася невелика група дослідників Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, для яких галаганівська проблематика стала настільки значимою, що можна говорити й про дніпровський осередок вивчення цієї проблематики. Лідером тут є відома дослідниця соціальної та інтелектуальної історії України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Т. Литвинова. У її монографії Галагани постають як одні з найактивніших дворянських родів Лівобережжя, представники якого мали тісні зв'язки із селянським світом, дбали про своїх підданих та активно відстоювали специфіку своєї Батьківщини перед центральною владою [184]. Свідченням активності цього наукового осередку є введення до обігу деяких галаганівських текстів [121; 187], рефлексії з приводу археографічних проєктів київських колег [118; 122], аналіз історіографічного освоєння історії роду Галаганів, формування образів їхніх представників в історичній літературі [103–109; 119; 190].

Додатковим блоком джерел даного дисертаційного дослідження стали опубліковані матеріали галаганівської спадщини, що включають не тільки офіційно-ділові документи, але й джерела особового походження: щоденники, мемуари, епістолярії, есеїстику тощо. Справа в тому, що переважна більшість

рукописного спадку дворянських родин або не зберіглася через недбайливе ставлення їхніх нащадків, або загинула у вирі бурхливих подій ХХ ст. У випадку з архівом родини Галаганів дослідники мають щасливий виняток. Основна частина величезного інформаційного масиву рукописного матеріалу цього роду зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України та у фонді родини Галаганів Центрального державного історичного архіву у Києві. Окрім того, галаганівські рукописи зберігаються в державних архівах Полтавської та Чернігівської областей. Ці архівні комплекси включають не лише офіційно-ділові та господарські папери, але й джерела особового походження: щоденники, епістолярії, спогади, подорожні записки, есеїстику. Високий рівень збереженості цього архівного масиву зобов'язаний не лише самовідданій праці вітчизняних архівістів, щасливому випадку, який зберіг його від воєнних та суспільних лихоліть, але й високій архівній культурі представників родини, особливо Г. П. Галагана, який докладав багато спеціальних зусиль для формування, збереження, обліку, упорядкування та комплектування рукописної спадщини усього роду. Саме такий високий рівень інформаційного забезпечення став основою численних наукових студій, археографічних видань та архівних оглядів декількох поколінь дослідників, що своєю чергою створило потужну базу історіографічних джерел, на яких ґрунтується дана дисертація. Не буде перебільшенням твердження і про те, що саме високий рівень інформаційного забезпечення став основою досить щільного історіографічного освоєння історії роду Галаганів, порівняно із іншими старшинсько-дворянськими фаміліями Лівобережної України.

Крім того, Галагани залишили після себе велику кількість архітектурних пам'яток (галаганівські маєтки у селах Сокиринці та Дігтярі на Чернігівщині, будівля Колегії Павла Галагана), колекцію родинних портретів, значна частина яких міститься у Чернігівському обласному художньому музею імені Григорія Галагана, найдавніший збережений український вертеп, ряд інших музейних артефактів. Незважаючи на те, що значна частина матеріальної та

нематеріальної спадщини Галаганів ще потребує професійного опрацювання, ряд унікальних матеріальних джерел є втраченими, а обсяг «білих плям» в історії династії та її окремих представників залишається значним, видається дуже важливим та актуальним оцінити роботу дослідників та проаналізувати, які образи наших героїв були ними створені. Крім того, сам історичний шлях Галаганів на тлі інших дворянських родин є унікальним.

1.2 Методологічні та теоретичні аспекти роботи

Як зазначалося у вступній частині дисертаційного твору, його методологічною основою стали базові принципи історичного дослідження. Принцип історизму дав змогу співвідносити інформацію, надану дослідниками роду Галаганів, із тими історичними реаліями, в яких вони перебували, ідеологічними, технологічними, етичними та іншими обставинами, які впливали на зміст їхніх публікацій. Дотримання принципу об'єктивності сприяло максимально зваженому, незаангажованому та неупередженому поданню інформації про авторів праць, незалежно від їхніх соціальних ролей, ідеологічної орієнтації тощо. Крім того, дотримання даного принципу сприяло презентації як прирощення історіографічного знання, так і фактологічних та методологічних прогалин, які були допущені авторами досліджень роду Галаганів. Практичним значенням дотримання принципу соціального підходу стало урахування впливу на зміст робіт соціального запиту населення, партійних, національних, державних та наддержавних інтересів.

Окрім того, в дисертації використовуються загальнонаукові та власне історичні методи дослідження. Методи аналізу та синтезу, системно-структурний, логічний, хронологічний, метод періодизації дозволили всебічно дослідити історію вивчення роду Галаганів у її еволюції. Методи історичної біографістики (персонологічний, родинознавчий, просопографічний) сприяли комплексному розгляду представників галаганівської родини, їхньої життєдіяльності, психологічного портрету, соціальних зав'язків.

Компаративний метод використовувався задля порівняння образів Галаганів, створених різними авторами.

Дисциплінарна історіографічна направленість дисертаційного дослідження зумовила активне використання таких специфічних методів, як метод класифікації, ідентифікації та критики історіографічних джерел, патографічний метод, метод вивчення продуктів діяльності (праксиметричний метод).

Одним із провідних методологічних підходів стала теорія історіографічного образу, спрямована на виявлення генези, формування та еволюції уявлень про рід Галаганів в історіографії. Історично склалося, що професійне освоєння спадщини роду Галаганів співпадає із періодом становлення української національної історіографії. Оскільки теоретичний фундамент даного дослідження базується на теорії історіографічного образу, варто розглянути її основні положення та специфіку використання у контексті дослідження роду Галаганів.

В основі обраного підходу до вирішення історіографічних проблем лежить уявлення, що об'єкти історичного пізнання у самому пізнавальному процесі первісно виступають не як «об'єкти» у їх натуральному вигляді, а як образи, що є результатом суб'єкт-об'єктних зав'язків у процесі пізнання. Інакше кажучи, явище, що вивчається, відчуває суттєвий вплив з боку того, хто вивчає. До цього варто додати, що коли «об'єктом» є не історична подія, а особистості, які у процесі своєї діяльності виявили себе у самих різних сферах, то, вочевидь, вони виступають багатоаспектними «об'єктами» пізнавального процесу.

Такий підхід, давно відомий у філософії, культурології, літературознавстві, мистецтвознавстві, до роботи з історіографічним та джерельним матеріалом в історичних працях був апробований на початку 1990-х рр. у дисертації та інших працях Т. Литвинової [185; 188], згодом у монографії С. Посохова [250], а на теоретичному рівні його осмислення розпочато І. Колесник [156], С. Посоховим [249; 252], Є. Черновим та

С. Болдирем [46]. Автори, аналізуючи історіографічний процес ХХ ст., дійшли висновку про зростання методологічної ролі слів-понять, одним з яких стало поняття «образ». Витоки даного поняття варто шукати ще в античні часи. Давньогрецький філософ Платон розглядав образ як причину, зразок і мету існування предмету. В добу Романтизму поняття «образ» змінило інтерпретацію та стало ототожнюватися із божественним началом, відображенням присутності надприродного в конкретному предметі, тим, що знаходиться посередині між світом реальним та потойбічним. До наукового обігу поняття «образ» було введено зусиллями діячів німецької філософської школи ХІХ ст. Відповідно до їх ідей образ – це відтворення зовнішнього світу у процесі пізнання [46, с. 147–151].

В історичній науці поняття «образ» не має цілісної, монолітної структури та являє собою систему різноманітних «образів». Кожен наступний образ створюється під впливом попереднього та може набувати як схожу, так і кардинально відмінну від нього форму. Важливим завданням для історика є не тільки надання вичерпної характеристики кожному із препарованих образів, але й пошук образу-прототипу.

Характерною особливістю роботи з історіографічними образами є необхідність визначати, з якими матеріалами працював творець образу та яким було його особисте ставлення до предмету дослідження, адже дослідник мусить пропустити через себе знайдену ним інформацію та презентувати своє бачення тієї проблематики, якою він займається. Саме тому фундаментальний образ визначається складністю та неодноманітністю конструкцій, закладених у його основу, та нестабільністю наповнення, викликаною постійними змінами уявлень про предмет або явище, що відображається [46, с. 152].

Під час застосування даного підходу слід розмежовувати поняття «історичний образ» та «історіографічний образ», адже вони хоч і схожі між собою, проте не є тотожними. Історичний образ – це історична пам'ять, що формувалася упродовж значного проміжку часу, де кожне наступне покоління відтворювало уявлення безпосередніх свідків історичних подій та доповнювало

його своїми думками та враженнями. Історіографічний образ є більш «науковим», він стає результатом застосування критичного підходу до історичного образу [249, с. 220].

Теорія історіографічних образів базується на уявленні про чотири основних етапи процесу відтворення уявлень стосовно предмету дослідження:

1) «прижиттєвий» образ, визначна особливість якого полягає в тому, що сам прототип може бути активним творцем свого образу, доповнювати його, реагуючи на зовнішні подразники. Риси даного образу відображаються у широкому колі джерел, його наповнення часто залежить від особистого ставлення науковця до предмету його дослідження;

2) «меморіальний» чи «некрологічний» образ може бути представлений у двох основних варіантах: компліментарному, метою якого є представлення прототипу в найбільш привабливому вигляді, збереженню доброї пам'яті про нього, чи «некрофільському», який створюється для його посмертного очорнення. Інколи трапляються випадки появи образу, рівновіддаленого від двох крайнощів, але це буває не так часто та розглядається скоріше як виняток із загального правила. В будь-якому випадку, цей етап містить елементи живого безпосереднього сприйняття інформації та закладення фундаменту подальшої історіографічної долі предмету дослідження (або її припинення);

3) «історіографічний» образ характеризується перетворенням прототипу на предмет наукового дослідження та застосуванням до нього елементів наукової критики. Історіографічний образ у більшості випадків наповнюється всім спектром характеристик прототипу в максимально об'єктивному вигляді. Крім того, проміжок часу між фізичним існуванням прототипу та часом оприлюднення публікацій, які містять його історіографічний образ, може сягати десятиліть чи навіть століть;

4) природа «редукційного» образу полягає у зведенні багат шарової системи уявлень, яка формувалася протягом трьох попередніх етапів, до простої, однозначної та аксіоматичної форми. Перехід до цього етапу є надскладним та може тривати протягом значних проміжків часу. Підставою для

формування редуційного образу є абсолютне, вичерпне представлення прототипу, що на практиці майже неможливо.

При застосуванні даної теорії потрібно враховувати, що упродовж кожного з етапів, а також під час переходу від одного етапу до іншого виникають перетинання, протиставлення, взаємопоглинання образів. Деякі образи можуть маргіналізуватися, інші – ставати методологічними орієнтирами, треті – забуватися із часом. Також чіткість переходів між етапами створення образів є досить умовною, все залежить від наповнення конкретної праці та мотивації конкретного автора [251, с. 11].

Теорія історіографічного образу є вкрай корисною для досягнення завдань у дослідженнях персоналістичного та родинознавчого спрямування, адже дає можливість не тільки всебічно дослідити героя, але й представити результати даного дослідження в найбільш структурованій та зрозумілій формі.

Використання даної теорії у дослідженнях групи осіб потребує додаткового роз'яснення. В даному випадку головними героями дисертаційної роботи є представники старшинсько-дворянського роду Галаганів. Виходячи з того, що поява професійної української історіографії припадає на період діяльності останнього покоління Галаганів, більша частина членів родини стали предметом наукового дослідження вже після своєї фізичної смерті. Це означає, що для більшості членів родини виявити прижиттєвий та меморіальний образи нерідко вкрай складно.

Водночас, враховуючи те, що особливістю міцного зв'язку різних поколінь роду Галаганів була стійка родинна пам'ять, закріплена у сімейних переказах, надзвичайній шані до предків та відчуття відповідальності за вчинки та діяльність пращурів, виникає можливість розглядати образи Галаганів ранніх та середніх поколінь, створених зусиллями нащадків та вітчизняних науковців середини – другої половини XIX ст. як образи, близькі за своїми характеристиками до меморіальних.

Виходячи зі специфіки об'єкту і предмету даного дослідження, відповідно до вищезгаданої теорії було виділено три основних етапи

формування історіографічного образу роду Галаганів. Усвідомлюючи, що будь-яка династія жива, допоки живий та активний хоча б один з її представників, доба формування прижиттєвого образу роду Галаганів окреслена серединою – другою половиною XIX ст. Кінець XIX – перші десятиліття XX ст. співпадають із формуванням меморіального образу роду Галаганів, створеного сучасниками останніх представників династії. Історіографічний же образ родини Галаганів почав формуватися з середини XX ст. і триває дотепер.

Варто також наголосити, що орієнтація на теорію історіографічного образу за наявності значного інформаційного ресурсу надає досліднику свободу вибору текстів для аналізу. Тому автор не ставив перед собою завдання відбирати усі наявні праці, які містили згадки про членів роду Галаганів. До аналізу було залучено лише ті роботи, дослідження, які знайшли відгук у професійному середовищі, витримали перевірку часом, спровокували дискусії та змогли підтвердити свою фаховість. Отже, у дисертаційному дослідженні було дотримано трьох основних принципів відбору літератури: відповідність об'єкту та предмету дослідження; авторитетність дослідників; оригінальність робіт.

Методологічними орієнтирами у визначенні стратегії виконання дисертації стали також напрацювання зарубіжних та вітчизняних дослідників в галузі історичної біографістики, мемуаристики, сімейної історії. Серед найважливіших текстів, що потрапили до кола моєї уваги, варто відзначити антологію найвизначніших теоретичних дискусій з XVIII по XXI ст. з приводу біографії як жанру та практики історіописання, підготовлену у 2017 р. В. Хамекером та Е. Сондерсом [12]. В тому ж році вийшов важливий збірник під назвою «Біографічний поворот», в якому свої візії на проблеми і перспективи жанру та його вивчення представили провідні фахівців в галузі біографістики [16]. У збірнику констатувалося, що хоча біографічний жанр має надзвичайно давнє походження, його потенціал у новому осмисленні може сприяти консолідації багатьох галузей сучасної гуманітаристики, таких як гендер, релігія, раса, нові медіа та мікроісторія. Нова біографістика

представлялася тут не лише як жанр, а й як продуктивна дослідницька методологія, що об'єднала не лише істориків, а й фахівців з літературознавства, соціології, економіки та політики. Особливо значимою в цьому збірнику виглядає стаття редакторів книжки Г. Рендерса, Б. де Хаана, Й. Хармсма з промовистою назвою «Біографічний поворот: біографія як критичний метод в гуманітаристиці та суспільстві» [15].

Важливі підсумки теоретичних дискусій з приводу пізнавальних можливостей вивчення і писання біографій підвів збірник 2013 р. під назвою «Теоретичні дискусії в галузі біографістики», в якому взяли участь такі відомі дослідники як Річард Д. Браун, Карло Гінзбург, Найджел Гамільтон, Марлен Кадар, Джованні Леві, Джеймс Волтер. Автори надали ґрунтовні огляди сучасного стану біографічних досліджень, взаємодії між історичною біографістикою та багатьма галузями сучасної гуманітаристики, окреслили ключові виклики та проблеми у вивченні життя окремих осіб, сімей, родів [17].

Дослідження українських фахівців також сприймалося як теоретико-методологічний орієнтир, як пізнавальний інструментарій, націлений на вивчення і виявлення специфік власне вітчизняної біографістики. В цьому контексті центральне місце відводилося працям співробітників єдиної спеціалізованої установи в цій галузі – Інституту української біографістики Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Серед праць, які для цієї дисертації набували значення методологічного орієнтиру варто виділити роботи В. Попика та Н. Любовець з проблем осмислення стану та перспектив розвитку біографістики в Україні [80; 197; 246], а також дисертацію та монографію, присвячені вивченню становлення та розвитку української мемуарної традиції [195; 196]. Широкий спектр можливостей і зразків біографічних та історіографічних досліджень презентує основне спеціалізоване періодичне видання Інституту української біографістики, яке ось же як 30 років (перший випуск збірника «Української біографістики» вийшов у 1996 р.) гуртує навколо себе вітчизняних та зарубіжних фахівців, організує дискусійний простір та стає ефективною площадкою для комунікації фахівців,

для яких біографістика та її історіографічне осмислення стало значимим фаховим стимулом та професійним покликанням.

Отже, інформаційна база дисертаційної роботи, основу якої складає історіографія другого рівня та комплекс історіографічних та археографічних джерел, видається цілком репрезентативною, достатньою і у сукупності із задіяним методологічним інструментарієм надає можливість для вирішення поставлених дослідницьких завдань.

РОЗДІЛ 2

ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ В ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2.1. Початки формування образу роду Галаганів

Як вже зазначалось, піонером наукового освоєння спадщини роду Галаганів став О. Лазаревський. Важливе місце у його доробку займали праці, присвячені соціально-економічним аспектам історії Лівобережної України другої половини ХVІІ–ХVІІІ ст. О. Лазаревського можна вважати зразковим представником народницької історіографії та позитивістської школи. М. Грушевський характеризував О. Лазаревського наступним чином: «...мали ми провідника, можна сказати фанатика документальности, рівно прихильного і до романтичної оправки історичних фактів, і до теоретичних конструкцій, при тім спеціалізованого знову в совсім відмінній сфері, майже або зовсім не рушаної його товаришами – Гетьманщини кінця ХVІІ і цілого ХVІІІ ст.» [96, с. 2].

Яскравим прикладом проселянської орієнтації О. Лазаревського стала його перша монографія «Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783)». Розглядаючи українське суспільство після Козацької революції під проводом Б. Хмельницького, дослідник дійшов висновку щодо його поділу на дві великі групи із протилежними інтересами: козацьку старшину та простий народ, представлений рядовим козацтвом й залежним селянством. На основі джерел О. Лазаревський відтворив картину поступового відмежування старшини від народу, протиставлення соціальної еліти абсолютній більшості населення Лівобережжя, їхнього наступу на права не тільки селянства, але й рядового козацтва. Дослідник покладав відповідальність за закріпачення населення Гетьманщини не тільки на представників московської адміністрації, але й на козацьку старшину, яка, на його думку, залюбки розширювала свої маєтки та наживала статки за рахунок селян, паралельно вчиняючи по відношенню до них здирства та інші безчинства [82, с. 50–52].

Творчість О. Лазаревського також стала вершиною досліджень старшинсько-дворянських родів Лівобережної України в історіографії XIX – початку XX ст., У капітальній праці «Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках», були зібрані дані про основні дворянські родини Лівобережжя, серед яких зустрічаються й Галагани.

Варто сказати, що О. Лазаревський був сучасником Г. П. Галагана, їх поєднували доволі приязні стосунки. Галаган надав О. Лазаревському доступ до родинного архіву. Проте вищезазначена публікація й посварила їх. Сам дослідник у листі до Г. Милорадовича писав, що після публікації «Очерков...» Г. Галаган «...пять лет не говорил со мною за сведения о его предке» [178, с. 329]. В «Очерках...» О. Лазаревський презентував біографічний нарис перших двох поколінь роду Галаганів. Основний масив інформації дослідник черпав із джерел юридичного, економічного та майнового характеру, тому головні акценти ставилися на цей напрям діяльності наших героїв. О. Лазаревський виводив рід Галаганів з простих козаків містечка Омельник (сучасна Полтавська область). За його даними, засновник роду Галаганів, Гнат Іванович був неписемним, а стати членом козацької старшини він зміг завдяки високому авторитету на Січі. Історик не наводив деталей його кар'єрного зростання, але засвідчив, що вже будучи полковником, Гнат Іванович увійшов до найближчого оточення гетьмана І. Мазепи [174, с. 318–319].

Події 1709 р., які супроводжували перехід Гната Івановича спочатку на бік Карла XII, а потім повернення на службу до Петра I, О. Лазаревський описував доволі скупко, але докладно зупинився на характеристиці його як поміщика. Завдяки відданості царській владі Гнат Іванович отримав від гетьмана І. Скоропадського посаду чигиринського полковника, а від Петра I ряд маєтків на Правобережжі. Проте, дуже скоро за умовами Прутського миру Г. Галаган втратив як свої маєтки, так і посаду полковника, але отримав щедрю компенсацію – багате село Вереміївку на Черкащині. У 1715 р. його призначили прилуцьким полковником, а згодом цей край став доменним володінням Галаганів [174, с. 319].

Змальовуючи обставини призначення Гната на високу посаду, О. Лазаревський використовував інформацію зі скарги, яку надіслали до генеральної канцелярії Малоросійської колегії прилучани. Вони заявляли, що полковник, мало знайомим із реаліями ввіреного йому регіону, категорично відмовився йти на компроміси та розділяти владу із місцевими елітами. Зіткнувшись із серйозною опозицією, Гнат Іванович навіть спробував отримати від гетьмана дозвіл міняти усю полкову старшину на свій розсуд, але той не наважився давати йому таку владу [174, с. 319].

О. Лазаревський виявив, що навіть попри незадоволення соратників, Гнат Галаган направляв усю свою енергію на примноження власних статків. Він почав розпоряджатися майном полку на свій розсуд, не звертаючи увагу на критику. Історик фактично характеризував його як достатньо цілеспрямовану особистість, а брак освіти той компенсував, передавши економічні турботи вірному писарю Федору Галенковському, який робив усе, щоб гроші Галаганів примножувалися шляхом додаткових поборів із підданих [174, с. 320].

Слабка позиція гетьмана І. Скоропадського сприяла тому, що Г. Галаган стрімко розширював кордони своїх землеволодінь. Він демонстрував хитрість та пронирливість: деякі села викупував, в деяких випадках підштовхував власників переписувати йому свої володіння у спадок. Крім того, О. Лазаревський описував фінансові махінації Г. Галагана. Полковник переводив збіднілих козаків у селяни та змушував їх працювати на нього. Робив і навпаки – за хабарі переписував селян у козаки. Г. Галаган вміло лавірував між тогочасними політичними угрупованнями. Так, він випросив у нового гетьмана Д. Апостола нове селище для освоєння, але згодом гетьман відібрав його у полковника. Наш герой не змирився з поразкою і успішно в Петербурзі відстояв свої права на маєтки [174, с. 321–324].

Гнат Іванович керував полком до 1740 р. і був звільненим за віком. Втім, навіть за таких обставин він демонстрував неабияку ділову хватку та турботу про власну родину. Наступником Гната Галагана на посаді став його син

Григорій. Вперше в історії прилуцького полку пірнач полковника був переданий у спадок [174, с. 323].

За свідченнями О. Лазаревського, після виходу у відставку Гнат Іванович повністю зосередився на майнових питаннях. Побори та утиски прилуцьких козаків продовжилися. Дослідник спирався на наказ від 1746 р., яким експолковнику заборонялося використовувати працю козаків, а все відібране у них майно мало повернутися власникам. Чим закінчилася справа невідомо, але, зважаючи на вдачу Гната Івановича, можна припустити, що на поступки він не йшов аж до самої смерті у 1748 р.

Образ Гната Галагана, створений О. Лазаревським, мав явно негативні конотації. Увага акцентувалася на здирствах полковника, його нескінченному бажанні збільшувати власні статки. Він представлявся як визискувач народу, конфліктна людина, що прагнула абсолютної влади, як посадовець, що вмів домовлятися із більш впливовими персонами. Зазначу, що в реаліях ХІХ ст. такий негативний образ, в наш час міг би сприйматися зовсім по іншому, як образ ділової, ініціативної, занадто раціональної людини, здатної за будь-яку ціну добиватися свого, переступаючи через моральні обмеження.

Дружина Гната Івановича Олена Галаган (у дівочтві Тандрина) згадується О. Лазаревським побіжно, в контексті лише однієї події – її листа-скарги в Генеральну канцелярію з приводу побутової суперечки між її братом та одним з представників старшинського роду Горленків. Ніяких конкретних характеристик Олени Галаган тут історик не надав. Проте сам факт того, що вона персонально зверталася до адміністрації з приводу проблем своїх родичів, свідчить про її обізнаність щодо тодішніх громадських справ [174, с. 324].

Образ Семена Івановича Галагана також досить маловиразний. Він видається лише невеличким доповненням до портрету свого більш успішного брата. За свідченнями О. Лазаревського, той отримав посаду миргородського осавула за протекцією Гната Івановича та ніяк не відзначився на цьому поприщі. Порівнюючи статки братів, дослідник називав Семена Івановича бідняком та наводив текст його заповіту, в якому містився опис посмертного

майна: маєток та земля біля селища Омельника і невеличкий лісок у цьому ж регіоні. Таким чином, Семен Галаган представлений як бліда тінь свого більш успішного та заможного брата [174, с. 324].

Останнім з Галаганів, які отримали від О. Лазаревського персональну оцінку, став Григорій Гнатович, який успадкував від батька усі його статки та посаду. За оцінкою дослідника, Григорій так само як і Гнат, активно займався розширенням своїх володінь. О. Лазаревський надав інформацію про дванадцять випадків купівлі Григорієм земельних ділянок до 1746 р. Показовою є суперечка між прилуцьким полковником та монахами Пустинно-Миколаївського монастиря за село Вереміївка. Чорноризці вважали, що земля, на якій воно стоїть, була віддана монастирю ще у XVI ст., тому Григорій Гнатович має її повернути. Полковник не погодився і справа дійшла до Сенату, за рішенням якого земля передавалася монастирю. Григорій Галаган не змирився та виборов у гетьмана К. Розумовського компенсацію у вигляді багатого містечка Ічня на Прилуччині. Таким чином, у О. Лазаревського Григорій Галаган зображувався як послідовник батьківської політики збагачення за рахунок збільшення земельних ділянок, не гребуючи конфліктувати навіть з представниками церкви [174, с. 322–323].

Загалом, образ перших двох поколінь Галаганів, створений О. Лазаревським, цілком вписувався до народницького гранд-нарративу, суттєво підсилюючи його позиції. Використовуючи джерела соціально-юридичного походження, історик характеризував своїх героїв виключно як експлуататорів, об'єднаних ідеєю власного збагачення. Всі інші аспекти їхньої діяльності залишалися поза увагою Олександра Матвійовича.

Наступна публікація О. Лазаревським матеріалів, присвячених Галаганівській спадщині, відбулася у 1893 р., коли вийшов третій том праці «Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления». У передмові автор зазначив, що користувався джерелами громадських та адміністративних установ Лівобережної України та

особистих архівів представників старшинсько-дворянських родин, серед яких особливо виділявся архів Галаганів [173, с. 7].

Найбільший обсяг інформації тут знову стосувався персони засновника династії, до образу якого додавалися деякі нюанси. Причиною того, що Гнат Галаган зміг розпоряджатися своїми полчанами як підданими, автор вважав прагнення імперської влади заручитися підтримкою регіональні еліти, надавши їй можливість для особистого збагачення. В цьому контексті Гнат Іванович представлений як типовий гетьманський посадовець першої половини XVIII ст., який служив російській імперській владі не стільки за покликом душі, як за щедро винагороду [173, с. 9].

Певні риси до образу Гната Івановича додавалися крізь призму його листування. Два листа написані у вигляді донесення-ревізії та адресовані гетьману Данилу Апостолу та очільнику Правління гетьманського уряду Якову Кейту. В першому вміщена вельми цікава інформація щодо термінів надання результатів ревізії. Полковник виправдовувався тим, що затримки відбулися на низовому рівні, просив не гніватися на нього особисто. Другий лист включав дані щодо населення полку. Тут важко утриматися від саркастичних реплік у бік автора листа, бо, зважаючи на його стиль управління, не видається дивним, що майже половина козаків та 70% посполитих полку рахувалися як «убогі» [173, с. 12–14].

В історичному нарисі, присвяченому Прилуцькому полку, О. Лазаревський докладно змалював біографію Гната Галагана з моменту його переходу разом із гетьманом І. Мазепою до шведів. Відтворюючи обставини призначення полковником, О. Лазаревський наводив цікаві дані щодо особливих пунктів, які були видані Гнату Івановичу як доповнення до пірнача. Ці пункти стали унікальним випадком в історії Гетьманщини та були викликані славою Гната Галагана як авторитарної людини. Прилучани просили у гетьмана чітко прописаних обмежень повноважень полковника. Проте О. Лазаревський стверджував, що прописані обмеження не стали перепоною для свавілля Галагана. Прилучани неодноразово скаржилися гетьману, але далі видачі

обмежувальних універсалів справа не доходила. Г. Галаган вже мав серйозних покровителів серед московських посадовців, ставши майже недоторканим для гетьманської канцелярії [173, с. 35–38]. Таким чином, створений істориком образ дуже амбітної, цілеспрямованої, але водночас жадібної, підлої та безпринципної особи, в «Описании...» отримав додаткові підтвердження [173, с. 39–40].

Свідченням впливу Г. Галагана при московському дворі стало прагнення наказного гетьмана І. Полуботка залучити прилуцького полковника до реалізації своїх політичних планів. Після відмови гетьман спробував шантажувати полковника, нагадуючи йому про скарги, написані прилучанами, але і це не похитнуло рішення Гната Івановича – він навідріз відмовився їхати до царя, розуміючи слабку позицію І. Полуботка. Характеризуючи політичні принципи Гната Галагана, О. Лазаревський використовував прислів'я «моя хата скраю», уточнюючи при цьому, що полковник вміло використовував політичні протистояння [173, с. 40–41].

Взаємини Г. Галагана та гетьмана Д. Апостола, його суперечки за маєтності, махінації із приписуванням селян до козаків та навпаки, стягування з підданих додаткових повинностей, реконструйовані на основі нових архівних матеріалів [173, с. 41–47], привносять нові риси до портрету засновника роду і значно підсилюють негативні оцінки історика, навіть не зважаючи на дружні стосунки з останнім представником цього роду та його високий статус. О. Лазаревський науковими засобами створив образ типового представника лівобережної козацької старшини першої половини XVIII ст., який не гребував будь-якими методами задля особистого збагачення та політичного виживання.

У даній праці О. Лазаревський звернув увагу і на жінок Галаганів. І хоча джерел виявилось небагато, історик зупинився на постаті дружини Гната Галагана Олени (у дівоцтві Тандрини). Спираючись на родинні легенди він виявив походження родини Тандриних від Ростовського та Ярославського митрополита Дмитра, який був канонізований у 1757 р. Історик вважав, що причиною укладання шлюбу між немолодим полковником та вдовою

київського сотника було не лише велике придане та високий статус нареченої, але й її неймовірна краса [173, с. 47].

Формуючи образ Григорія Гнатовича Галагана, який ще за життя батька успадкував від нього Прилуцький полк, О. Лазаревський характеризував його як вмілого адміністратора, наділеного усіма талантами батька. Втім, його кар'єру зруйнувала душевна хвороба (манія переслідування та меланхолія) [173, с. 48]. Намагаючись з'ясувати причини недуги, дослідник звертався до автобіографії полковника, яка була сповнена глибокого песимізму. Григорій Галаган представляв своє життя, незважаючи на карколомну кар'єру (полковник у 23 роки), як безперервний потік нещастя, негараздів та незгоди. Сам Галаган вірив, що після втрати обох батьків та остаточного переїзду до родового маєтку доля стане для нього більш прихильною, але невдачі тривали у вигляді безперервних конфліктів за землю із сусідами. Підсумовуючи свій на той час 55-річний життєвий шлях, Григорій Галаган із сумом зазначав, що лише малу частину його життя можна вважати благополучною [173, с. 49].

Цей автобіографічний нарис є унікальним випадком самопрезентації представника перших поколінь роду Галаганів. На жаль, на прохання Григорія Павловича Галагана описи деяких епізодів життя його предка були зацензуровані. Але й оприлюднений фрагмент демонстрував унікальний образ поміщика-невдахи, який постійно знаходиться під ударами долі. Подібний образ надзвичайно контрастує із представленням Гната Галагана. Навіть може складатися враження, що злий рок, що супроводжував Григорія Гнатовича, став кармічною розплатою за діяльність його батька.

О. Лазаревський безуспішно намагався з'ясувати причину негараздів свого героя. Дружина Григорія Галагана Уляна Дунін-Борковська була дуже багатою та знатною (її батьком був бунчуковий товариш Михайло Борковський, а матір'ю – донька гетьмана Д. Апостола, Параска). Ні про які негативні риси її характеру або фізичні вади дослідник не знаходив інформації, тому припускав, що нещасною у шлюбі із душевно хворою людиною була скоріше саме вона. Також історик не знайшов раціональних причин описуваних

Галаганом страждань після смерті матері. Дослідник припустив, що вагомим подразником, що призводив до депресивного стану, могли бути Лук'ян Струтинський, староста селян Вереміївки, та його син Роман, що зробив запаморочливу кар'єру в Петербурзі. Їх активність у суперечках за село Вереміївку призвела до втрати Галаганами цих земель. Але, незважаючи на всі душевні проблеми, О. Лазаревський відзначав, що Григорій Галаган був справжнім господарем і на момент відходу від справ у 1764 р. передав синові понад чотири тисячі душ підданих [173, с. 50–51].

Після служби Григорій Галаган зажив спокійним, безтурботним життям, підтримував теплі стосунки з доньками та сином, які вже мали власні родини [173, с. 51–52]. У листі до сина Григорій Гнатович за звичкою скаржить на свою долю та бажав синові ніколи не переносити таких негараздів як він. Останні десять років він прожив у своєму маєтку в Сокиринцях, постійно нарікаючи на долю [173, с. 53].

О. Лазаревський представляв Григорія Галагана з певною іронією як людину зі специфічною психікою, поведінка якої часто не піддається раціональним поясненням, як образ трагічний та драматичний, незадоволений лише багатством і статусом, що вимагав до себе особливого, уважного, душевного ставлення, якого йому, мабуть, не вдавалося компенсувати матеріальним статком та високими посадами.

Про третє покоління роду, дітей Григорія Галагана, через їх вельми побіжне відношення до історії Прилуцького полку, О. Лазаревський повідомляв скупо. Відмічалася чудова освіта Олени та Параски Галаган та вельми успішні шлюби з представниками старшинської еліти. Образ Івана Галагана знеособлений, згадувалося лише його коротке полковництво та отриманий при відставці чин колезького асесора, який давав право на спадкове дворянство [173, с. 52].

Аналіз усього масиву інформації, зібраного О. Лазаревським, показує, що дослідник виносив на перший план господарську діяльність Галаганів і презентував своїх героїв із врахуванням своїх особистих поглядів на

поміщицько-селянську проблематику, стосунки між землевласниками, козацтвом та селянством, виходячи із власних переконань щодо руйнівної ролі козацько-старшинської еліти в процесі націєтворення, яка проявлялася в утисках справжніх носіїв національної ідентичності – селянства та рядового козацтва. На прикладі Галаганів дослідник проводив думку про те, що тогочасна українська соціальна еліта надавала перевагу особистісному збагаченню, обмінявши його на безумовну лояльність до московської імперської адміністрації. Галагани (в першу чергу Гнат Іванович) дуже активно проявляли себе на цьому поприщі, демонструючи неабияку ділову хватку, хитрість, підступність, амбітність, жадібність, але в той же час відданість родині, прагнення забезпечити безбідне існування нащадкам та закріпитися на вершині вітчизняного політичного олімпу за будь-яку ціну.

Іншим українським істориком, який звертався до Галаганівської проблематики, був яскравий представник історіографічного романтизму Микола Костомаров [91; 92; 240]. Однією з провідних ідей творчості М. Костомарова стала теза про відмінність між українцями та росіянами, про те, що українці були носіями свободи і демократії, що проявлялося у численних козацьких виступах. Козацтво розглядалося як носій українського національного духу, творець української державності та важливий культурний символ. Не менш важливий статус у творенні української ідентичності, за М. Костомаровим, мало селянство, яке не тільки проголошувалося носієм справжньої української культури і мови, але й рушійною силою у боротьбі проти соціального та релігійного гноблення. Одним із результатів такого підходу стало написання монографії «Мазепа та мазепинці», в якій дослідник надав оцінку не тільки діяльності гетьмана, але й основним персоналіям, які знаходилися у його оточенні.

Джерельна база роботи М. Костомарова була надзвичайно широкою, що додавало інтерпретаціям історика додаткової переконливості та доказовості. Ним використані матеріали, які зберігалися в Московському головному архіві, Московському архіві Міністерства юстиції, Державному архіві Санкт-

Петербурга, Імператорській Публічній бібліотеці, локальних архівах тодішньої Російської імперії та Європи [162, с. 1–14].

Одним із другорядних героїв монографії М. Костомарова став Гнат Галаган. Його образ був намальований яскравими, контрастними фарбами з цілком однозначною оцінкою – Гнат Іванович представлений як зрадливий персонаж. Спочатку він служив І. Мазепі, але дуже скоро розчарувався у своєму виборі. Вагомою причиною для зради гетьмана став ряд поразок шведсько-козацьких військ. Крім того, М. Костомаров вказував на значні матеріальні дивіденди, які були запропоновані Гнату Івановичу в обмін на перехід на бік Московії. Публікація містила детальний опис обставин цього вчинку: полковник здійснив перехід на бік Петра I, виконуючи роль посла до московського правителя від І. Мазепи. Цей вчинок і вплинув на формування образу Гната Галагана як цинічного та віроломного діяча [162, с. 480, 613–615].

Важливим епізодом біографії Гната Галагана, розробку якого на професійному рівні започаткував саме М. Костомаров, стала участь полковника у подіях навколо зруйнування Чортомлицької Січі, головного бастиону запорозького козацтва того часу. Після того, як Гнат Галаган заслужив довіру Петра I та став на його бік у війні з армією Карла XII, він отримав нове завдання – посприяти знищенню козацької фортеці. Наш герой взявся за цю справу із великим ентузіазмом та успішно впорався із поставленим завданням. М. Костомаров описував події навколо зруйнування Чортомлику наступним чином: Галаган, який був знайомим із багатьма козаками особисто та вважався їхнім побратимом, збагнув, що прямий штурм може призвести до великих втрат, а тому вирішив взяти Січ підступністю та хитрістю. Він викликав козаків на переговори та запропонував їм добровільно скласти зброю в обмін на амністію. Запорожці повірили йому, за що одразу поплавилися. Обеззброєних січовиків віроломно схопили галаганівські загони та жорстоко стратили. М. Костомаров досить яскраво описував тортури, які вчиняв Галаган по відношенню до своїх вчорашніх побратимів: він не тільки особисто віддавав

накази на страти, але й прийнявся переслідувати та вбивати тих запорожців, яким вдалося вирватися із оточення [162, с. 530–531, 622–623].

М. Костомаров відкривав Галагана читацькій аудиторії як носія найогидніших людських якостей: підступного зрадника, віроломної та невинувато жорстокої людини. Дослідник не тільки сформував абсолютно негативний образ полковника Галагана, але й першим надав свідчення про вчинок, який згодом стане сприйматися як головна темна пляма на біографії всіх його нащадків.

Оцінки Гната Галагана як особистого ворога козацтва та жорстокого віроломного «царського сатрапа», сформовані зусиллями Миколи Костомарова, були підхоплені та розвинені у творчості Дмитра Яворницького. У центрі його уваги завжди перебувала історія запорозького козацтва. Можна сміливо стверджувати, що захоплення своїми героями нерідко переходило в надмірну романтизацію козацтва, за що дослідник неодноразово був підданий критиці з боку старших колег – О. Лазаревського, М. Антоновича, Д. Багалія. Будучи яскравим представником народницького напрямку, Д. Яворницький у своїй творчості активно використовував фольклорні джерела: козацькі перекази, опитування старожилів Запоріжжя, народні пісні та легенди. В цьому контексті він був новатором, адже попередники Яворницького спиралися на більш «серйозні» текстові джерела [153]. У цьому контексті образ Галаганів (в першу чергу Гната Галагана), створений Д. Яворницьким, може стати прикладом історіографічного обґрунтування багатовікової негативної народної пам'яті.

Вперше Д. Яворницький звернувся до Галаганівської тематики у другій частині монографії «Запорожье в остатках старины и преданиях народа». Значна частина даної роботи, яка стала для автора першою пробою пера у «великому» жанрі, базувалася на фольклорних та етнографічних джерелах, пов'язаних з історією українського козацтва [120, с. 123–124].

Гнат Галаган з'явився у розділі, присвяченому Чортотлицькій Січі. Основний масив інформації, на яку спирався дослідник – спогади, перекази старожилів, які вочевидь не могли бути сучасниками описуваних подій.

Зрозуміло, що старі люди спиралися на спогади та легенди, почуті від своїх предків, а тому інформація, що фіксувалася Д. Яворницьким була суперечливою, суттєво різнилася між собою, передавалася із значними змінами, де перемішувалися правда та вигадки.

Наш герой був одним із керівників московського війська, відправленого Петром I на знищення Січі. За активну участь Гната Івановича у цих подіях старожили називали його головним винуватцем розорення козацької фортеці. Також народна пам'ять зберігала легенду про полковника, в якій він виступав справжнім козаком-характерником. Але, на відміну від інших носіїв надприродних здібностей, Гнат Галаган використав свою силу для завдання шкоди своїм колишнім побратимам [315, с. 72].

За сюжетом легенди, яку навів Д. Яворницький, звістка про похід Г. Галагана до Чортомлика неабияк занепокоїла запорожців. Найрішучішим виявився юний хлопчик, який визвався здійснити замах на Галагана, щоб знищити загрозу ще у зародку, але він був зупинений кошовим отаманом, який не бажав проливати християнську кров. Втім, очільник Січі змінив свою думку, коли козацько-московське військо взяло Чортомлик в облогу. Хлопчик націлив рушницю на Г. Галагана, але той магічним чином відростив собі багато голів, а юнак не міг збагнути, в яку саме голову треба поцілити, і замах було провалено. Гнат Іванович до кінця виконав своє завдання: розорив Січ та вбив велику кількість козаків [315, с. 72–73]. Цей незвичний опис було сформовано крізь призму народного сприйняття Г. Галагана як представника ворожої надприродної сили, кровного ворога козаків, які однозначно уособлювали захисників простого народу. Ненависть до Г. Галагана поєднувалася із страхом перед його реальними та вигаданими силами.

Подібне критичне представлення Гната Галагана містить й одна з найвідоміших праць Д. Яворницького «Історія запорізьких козаків». Як відомо, в першому томі монографії йдеться про соціально-економічні аспекти історії козацтва, особливості їхнього суспільного устрою, природних умов, в яких вони існували, їхнього приватного життя та побуту. Тут автор знов вписував

нашого героя у контекст подій навколо Чортомлицької Січі у 1709 р. Д. Яворницький охарактеризував Гната Галагана як носія таких людських якостей як жорстокість та підступність. Маркером негативного ставлення історика до полковника стало словосполучення «ренегат-запорожець», використане на адресу останнього. Історик, ідучи за народними переказами, стверджував, що Гнат Іванович чудово знав систему укріплень Січі, що зіграло вирішальну роль у її штурмі. У розпал битви він несподівано запропонував колишнім побратимам мирну угоду: скласти зброю та добровільно покинути фортецю в обмін на амністію. Щоб переконати запорожців у чесності цієї пропозиції, Гнат Галаган навіть дав їм клятву [316, с. 89]. Втім, дотримуватися слова він не збирався. За спогадами козака Л. Стефаненка, очевидця штурму Чортомлика, як тільки останній запорожець вийшов за стіни укріплень, Галаган дав команду схопити оборонців та віддати їх на розтерзання. Л. Стефаненко засвідчував, що Гнат Іванович наказав своїм воякам жорстоко страчувати запорожців, піддавати їх страшним тортурам. Навіть мертвих не обійшла тяжка участь, адже полковник ніби наказав викопати тіла мертвих із могил та глумитися над ними. Сповнений ярості та ненависті, Стефаненко називав Галагана безбожником та прибічником диявола [316, с. 89].

Д. Яворницький наводить ще один приклад фольклорного джерела, яке містить опис персони Гната Галагана: це народна дума, в якій полковник алегорично звинувачується у тому, що «...запорожці... вмиваються сльозами» [316, с. 90]. У третьому томі «Історії запорозьких козаків» оцінка ролі Г. Галагана у подіях навколо зруйнування Чортомлицької Січі зберіглися, але автор включав нашого героя до контекстів інших історичних подій. Згадано, що у 1706 р., коли Північна війна була в самому розпалі, Гнат Галаган очолював козацький загін, що воював проти шведів. Також полковник був хранителем козацької чолобитної, що засвідчувала лояльність запорожців московському війську. Окрім того, Гнат Іванович добився значної грошової допомоги для запорозького війська. Все це дало підстави істориком представити свого героя як людину авторитетну та впливову серед запорожців [317, с. 231–233].

Проте оцінки Гната Галагана зазнали кардинальних змін через його зраду гетьманові І. Мазепи, коли полковник став інформатором довіреної особи Петра І, київського губернатора Дмитра Голіцина. Основною функцією Г. Галагана стала передача свідчень про переміщення козацьких загонів. Цінність цієї інформації для Московії була настільки високою, що для його охорони було виділено полк драгунських військ [317, с. 271, 273].

Емоційна оцінка міститься у листі кошового отамана козацького війська Й. Кириленка до гетьмана І. Скоропадського, де для характеристики Гната Галагана вживалися такі слова як «зрадник», «виродок» та «оманщик» [317, с. 316–318]. На думку Д. Яворницького, після руйнуванні Січі Гнат Галаган став одним з найлютіших ворогів запорожців. Для подальшої демонізації полковника дослідник наводить розширену версію листа Л. Стефаненка до гетьмана. Тут міститься перелік злочинів Галагана: згуртування навколо себе ненависників запорожців, розбійницькі напади на запорозькі промисли, тортури над козаками. Крім того, Л. Стефаненко звинувачував Галагана в тому, що «...гніздо наше військове, протягом кількох сот літ предками нашими прославлене й на пам'ять потомних віків Війську Запорізькому правами й вільностями дароване... викоренив і ні на що обернув, і худобу нашу козацьку покривавив; потім усе зібране щирою працею протягом багатьох літ розшарпав і разом з йому подібними не на користь, а на згубу обернув» [317, с. 319].

Отже, Д. Яворницький демонстрував певну еволюцію образу Гната Галагана: від принципового захисника козацьких інтересів до одного з найбільших його кривдників. Точкою неповернення для прилуцького полковника стала його служба московським посадовцям та активна участь в знищенні козацької фортеці, що супроводжувалося надмірним насильством.

Підсумовуючи роль та місце Гната Галагана у творчості Д. Яворницького, варто сказати, що образ прилуцького полковник сконструйований істориком як один із найяскравіший прикладів антигероїв історії запорозького козацтва. Негативний образ Гната Івановича сформований істориком шляхом специфічного відбору джерел особового походження, де віддавалася перевага

інформації, що виходила від недоброзичливців Галагана та фольклорним матеріалам, для яких властива глорифікація козацтва і таврування його ворогів.

Як людина, щиро закохана у запорозьке козацтво та його історію, Д. Яворницький не міг не піддати жорсткій критиці одного з його головних ворогів. Але як професійний історик Дмитро Іванович майстерно уникав суб'єктивізації свого ставлення, надаючи слово антагоністам Гната Івановича.

Отже, основні риси образу Гната Галагана у творчості Д. Яворницького – це козак-ренегат, який зрадив вчорашніх побратимів заради грошей, маєтків та високого положення при новій владі. Цей образ органічно вписався в більш широкий контекст критичних оцінок народницькою історіографією представників старшини, які відмовилися від козацьких вольностей задля особистої фінансової вигоди та згодом стали лояльними до Московії регіональними елітами.

2.2. Боротьба за позитивний образ Галаганів

На тлі переважно негативних оцінок представників роду Галаганів почали з'являтися і праці, в яких життєвий шлях Галаганів різних поколінь подавався в позитивному або врівноваженому контексті. В цих працях емоційна насиченість, експресивність негативних оцінок Галаганів поступово згасала. Це відбувалося як за рахунок зміни проблемних ракурсів біографічних студій, так і, відповідно, суттєвого розширення джерельної бази досліджень. Галагани представлялися як успішні землевласники, хоробрі та самовіддані полководці, жорстокість та неоднозначність вчинків яких може бути пояснена і виправдана історичними умовами, турботливі батьки та люблячі подружжя, патріотично налаштовані суспільні діячі, меценати.

Першим, хто поставив перед собою завдання «очистити» ім'я Галаганів, став історик-славист, професор Київського університету, багаторічний директор колегії Павла Галагана, Андроник Степович (1856–1935), ім'я якого рідко можна зустріти у списку значимих українських істориків кінця XIX – початку XX ст. Проте А. Степович зробив вагомий внесок у процес формування та

розвиток прижиттєвого й меморіального образів Галаганів. Особлива цінність праць цього дослідника пов'язана із тим, що особиста доля міцно поєднала його з родиною Галаганів, через що він мав доступ до рукописної спадщини цього роду, а також був носієм важливої інформації особистого характеру, щільно спілкуючись з представниками останніх гілок цього роду. Саме через ці обставини виникла необхідність більш детально зупинитися на основних моментах біографії А. Степовича, формуванню та розвитку його наукових інтересів, щоб глибше зрозуміти історіографічну мотивацію, яка була спрямована на протистояння тим стійким історіографічним стереотипам, що були вироблені на початок ХХ ст. у цеху професійних українських істориків.

А. Степович народився у 1856 р. на Полтавщині. Він рано осиротів, виховувався у родині Григорія Павловича Галагана, що стало визначною подією у його житті та підставою для народження альтернативних історіографічних версій [180, с. 22; 223, с. 245].

Дослідники життя А. Степовича сходяться на тому, що ставлення до майбутнього вченого з боку Григорія Галагана було надзвичайно турботливим. Звичайно, Григорій Павлович вирізнявся благородством і цілком міг взяти під свою опіку всиротілого юнака, який проживав у його селі. Але за іншою версією, якій немає документальних підтверджень, А. Степович міг бути позашлюбним сином Григорія Галагана. Цим можна пояснити, чому він проживав разом із Галаганами та на все життя зберіг любов та повагу до цієї родини. А. Степович виховувався разом із Павлусем Галаганом, сином Григорія Павловича. Незважаючи на чотирирічну різницю у віці (Степович був молодшим) парубки товаришували, мали спільних домашніх учителів та готувалися до вступу до гімназії. Павлусь мав стати учнем шостого, а Андроник – другого класу. Але у 1869 р. родину Галаганів спіткала трагедія – Павлусь, єдиний спадкоємець, раптово помер від тифу. Ця подія стала важким ударом для Григорія Галагана, задля увічнення пам'яті про свого сина поміщик відкрив колегію, названу на його честь [225, с. 245].

А. Степович до п'ятого класу навчався у гімназії, а потім за сприянням Григорія Галагана був переведений до його колегії, яку закінчив із золотою медаллю. За час навчання у колегії А. Степович не тільки сформував коло своїх наукових інтересів, у центрі яких були питання історії чеського, хорватського та сербського народів, але й написав ряд наукових праць та здійснив майстерні переклади творів слов'янських письменників [180, с. 24].

На історико-філологічному факультеті Київського університету А. Степович, окрім філологічних дисциплін, відвідував лекції професора В. Антоновича [169, с. 15–16], займав активну громадську позицію, став членом Київської громади, захоплюючись ідеями соціалізму та закликаючи студентів ходити у народ задля просвітительської роботи [169, с. 16]. Через надмірний суспільний радикалізм студента його доля могла скластися трагічно, якби не зустріч з відомим вченим-славістом О. Котляревським, який став науковим керівником А. Степовича та спрямував енергію молодої людини у наукове русло. Після університету А. Степович працював у навчальних закладах Києва, домігся високої посади інспектора народних училищ Південно-Західного краю, друкував наукові роботи зі славістики, філології та педагогіки, відвідав Чехію, Польщу, Болгарію та Сербію, – отже домігся високого статусу та авторитету в наукових та адміністративних колах [180, с. 25].

У 1892 р. А. Степович став приват-доцентом кафедри слов'янської філології, а наступного року отримав пропозицію очолити Колегію Павла Галагана. Довгі тринадцять років він був директором цього закладу та увійшов у його історію як один із кращих керівників, який користувався абсолютним авторитетом серед учнів та викладачів [180, с. 26].

На відміну від багатьох колег-істориків, А. Степович не постраждав від нової радянської влади та продовжив працювати в Київському університеті на рідній кафедрі до її закриття у 1924 р. В останнє десятиліття свого життя він викладав слов'янську філологію, був членом Комітету зі складання словника російської мови при Академії наук СРСР, продовжив друкувати свої статті в радянських газетах [169, с. 18–19].

В історіографії роду Галаганів особливе місце займає фундаментальна праця «25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871 – 1 октября 1891 г.)», видана у 1896 р. Її автором та редактором був А. Степович. Книжка мала збірний характер: містила документи, пов'язані із діяльністю колегії, наукові статті її вихованців, біографічний нарис роду Галаганів, окремі нариси діяльності Григорія Павловича та Павла Григоровича. Доповнювалася праця портретами представників родини, малюнками та планами. У передмові директор Колегії зазначав, що вихід публікації став можливий завдяки підтримці Катерини Василівни Галаган, вдови Григорія Павловича. Символічно, що перед текстом статті про Галаганів А. Степович вмістив фотопортрети Катерини Галаган та графа Костянтина Ламздорф-Галагана, до якого перейшло прізвище наших героїв після згасання чоловічої лінії роду.

Родзинкою збірника стала стаття «Род Галаганов», яка була знайдена А. Степовичем у родинному архіві та належала перу самого Григорія Павловича Галагана. Це свідчило про значний інтерес до історії своїх предків та про прагнення представити такі образи своїх предків, які би мали скласти достойну конкуренцію тим уявленням про Галаганів, що вже існували у публічному просторі. А. Степович не вносив у текст своїх правок та намагався подати його в найбільш аутентичному вигляді. Особлива цінність статті полягає у тому, що творцем образу роду виступає чи не найвідоміший його представник, а також те, що він мав змогу спиратися на коло інформації, яка не могла бути доступна історикам. Звісно, автор як зацікавлена особа усвідомлював і вразливість своєї етичної позиції, адже в центрі уваги опинилися його безпосередні предки. Можливо, саме тому, за життя Г. П. Галагана ця стаття і не була надрукована.

Основним мотивом даної статті став пошук золотої середини із деяким приховуванням негативних рис та акуратним підсвічуванням чеснот представників роду. Оцінюючи походження своїх предків, Григорій Галаган наполягав, що вони були українськими козаками без усіляких іноземних домішок. Галагани з'явилися на історичній арені лише на початку XVIII ст., що

досить пізно, порівняно з іншими козацько-старшинськими родами. Цей час автор оцінював як добу, коли почесні та повагу можна було заслужити активною діяльністю з опорою на освіту або на військову доблесть. На його думку, велика кількість представників еліти Лівобережжя у гонитві за славою рухалися в бік Москви та прагнули стати частиною імперського дворянства. Таких амбітних персонажів Григорій Галаган називав «нові люди Петровського часу» та відносив до їхнього числа і свого предка Гната Івановича. Григорій Павлович був впевнений, що Гнат Галаган був запорожцем, ймовірно, курінним отаманом та компанійським полковником. Втім, документальних свідчень про походження свого пращура він так і не знайшов [86, с. 2].

Натомість автор надав важливу інформацію, яка свідчить про бажання Гната Галагана не відставати від модних генеалогічних тенденцій свого часу, що дозволяло підтримувати свій елітарний статус. Родинні перекази свідчили, що предки Гната Івановича були родом із Далмації, чим можна пояснити характерні для цього регіону елементи родового герба Галаганів: онокентавр, який стріляє з лука в свій змієвидний хвіст. Автор дуже скептично ставився до цієї версії, вважаючи, що вона має завдячувати захопленням тодішньої старшини, яка, прагнучі відгородитися від «постидного» місцевого походження, виводила своє коріння від іноземців. Вочевидь, Гнат Галаган та його найближчі нащадки також слідували цьому тренду [86, с. 3].

Спираючись на свідчення О. Лазаревського, Григорій Галаган доволі своєрідно змальовує участь Гната Галагана у війні Московії проти Шведів. Його відхід від І. Мазепи автор мотивував втратою останнім зв'язку із простим народом та рядовим козацтвом та зрадою їх інтересів. Окрім того, важливим фактором стала неможливість реалізувати задуми І. Мазепи та Карла XII щодо українських земель. Зрада Гнатом Івановичем гетьмана І. Мазепи, захоплення ним казни шведського війська та галаганівська явка з повинною до Петра I оцінюються Григорієм Галаганом як цілком виправдані вчинки. Також автор перелічував усі «подарунки», які полковник отримав за свою лояльність: це не тільки земельні ділянки та посада чигиринського полковника, про які писав

майже кожний дослідник, але й золота табакерка та шабля, що стали справжніми сімейними реліквіями [86, с. 4].

Дуже стримано представлена участь Гната Івановича в зруйнуванні Чортомлицької Січі. Єдиний епізод, який свідчив би про велику нелюбов запорожців до полковника – це спалення галаганівського полкового будинку та документів після вимушеного переселення Гната Галагана на Лівобережжя внаслідок Прутської угоди [86, с. 4].

Так само лаконічно автор описував і землеволодіння полковника, зазначивши, що вони стали основою родових володінь Галаганів. Про воєнні походи свого пращура Григорій Галаган натомість писав із значно більшим ентузіазмом. На перший план винесено особисту хоробрість Гната Івановича та його добрі навички керування військом. Автор наводить значний послужний список полковника: участь у двадцяти чотирьох великих битвах та одне важке поранення, отримане у битві під Полтавою [86, с. 5].

Характеристика господарської діяльності Гната Галагана також витримана в позитивному руслі: попри констатацію факту його неписьменності, відзначено підприємливість та сміливість, здатність знаходити спільну мову із більш освіченими колегами. Відзначав Григорій Галаган і самостійність пращура та його здатність приймати рішення, які шли у розріз із волею гетьмана. Втім, подібні порядки, наголошував автор, були нормою для того часу. Як позитивна риса представлялося вміння Гната Івановича зміцнювати своє економічне і політичне становище, а про темні сторони методів, якими він користувався, тут немає ані слова [86, с. 6].

Серед чеснот предка виділялася його побожність та щедрі внески до храмів та монастирів, а також факт зведення великої церкви у Прилуках, в якій і був похований Гнат Іванович. В цілому образ прилуцького полковника, створений його нащадком, був цілком позитивним і не містив критичних оцінок, які домінували в роботах професійних істориків.

Образ дружини Гната Галагана, Олени Антонівни, виписаний досить схематично як доповнення образу чоловіка – вірна дружина, мати єдиного

спадкоємця, однодумниця та помічниця полковника в його господарській діяльності [86, с. 6].

Дуже яскравим та насиченим виявився образ Григорія Гнатовича Галагана. Автор підмічав його зовнішні параметри: міцну статуру, неабияку силу, слідування тогочасній моді на німецькій манер [86, с. 6–7].

Григорій Гнатович представлявся як суворий землевласник, який дбав про особисті інтереси, вважаючи справи своєї Батьківщини другорядними. Із великим жалем автор відзначав, що таке ставлення до громадських інтересів було типовим для того часу і свідчило про велику кризу Гетьманщини, яка доживала останні роки [86, с. 6–7].

Жорсткість характеру полковника призводила до його конфліктів із козаками свого полку. Проте галаганівські маєтки наповнювалися людьми, що ставало для автора дослідження історії роду підтвердженням адміністративних талантів їх власника [86, с. 7].

Важливою була інформація про суспільну та службову діяльність Григорія Гнатовича: це і перелік великої кількості його воєнних походів, і свідчення про участь у коронації імператриці Єлизавети Петрівни, і присутність на гетьманських зборах, словом, полковник Галаган проживав яскраве життя знатного українського поміщика другої половини XVIII ст. Але Григорій Галаган, так само як і його сучасники-професійні історики, вважав, що ця діяльність не приносила Григорію Гнатовичу задоволення, а навпаки, була джерелом постійного стресу, який вкупі зі смертю любої матері призвів до імпульсивного рішення покинути сім'ю та пожити два роки на самоті у віддаленні, аналізуючи своє життя та вчинки [86, с. 9].

Свідченням воцерковленості Григорія Гнатовича та його бажання залишити по собі добру пам'ять став його духовний заповіт, відповідно до якого багатства розподілялися між двома доньками та сином, а велика кількість коштів передавалася прилуцьким та київським церквам. Солідна сума у 500 рублів мала бути розподілена між бідними селянами Сокиринців, пріоритет надавався тим, хто скаржився на полковника або був ним ображений [86, с. 9].

У цілому Григорій Гнатович презентувався як доволі специфічна людина, яка поєднувала в собі міцний стрижень, якості гарного адміністратора та благородного посадовця із нестабільною меланхолічною психікою, яка накладала негативний відбиток на його публічний образ.

Дружині та донькам Григорія Гнатовича приділено досить мало уваги. Його дружина Олена Михайлівна описувалася як вельми заможна пані, яка рано померла. Олена Григорівна та Параскева Григорівна була досить успішно видані заміж. Автор залишає відомості про багате придане Параскеви Галаган, що є свідченням великих статків її батька [86, с. 8].

Свідчень про Івана Григоровича Галагана в родинних переказах також небагато. Він описувався як людина, яка уклала найбільш успішний, порівняно зі своїми батьком та дідом, шлюб – його обраницею стала Катерина Дараган, рідна племінниця гетьмана К. Розумовського. Хоча подружжя виховало трьох дітей, Іван Галаган не був щасливим у сімейному житті. Він навіть роз'їхався із дружиною, але до офіційного розлучення справа не дійшла. Іван Григорович, за свідченнями автора статті, був людиною дуже хворобливою, часто їздив на лікування до Парижу. Державницька кар'єра нашого героя видалася пересічною: ще в молодому віці він був записаний до бунчукових товаришів, а після офіційного надання козацькій старшині прав російського дворянства отримав чин надвірного радника. На службі він ніяк себе не проявив, а на портреті був зображений у французькому каптані та перуці. Іван Галаган також звів церкву у Сокиринцях, де і був похований [86, с. 8–11]. Словом, Іван Григорович губився на фоні своїх найближчих предків, адже в образі його не було нічого такого, що би привертало увагу.

Найяскравіший з жіночий образів був створений Григорієм Павловичем для Катерини Юхимівни Галаган (Дараган). Автор зазначав, що його прабабуся мала своєрідний характер та була дуже енергійною жінкою. Після роз'їзду із чоловіком вона купила собі невеличкий маєток під Прилуками та прожила там три роки. Але згодом померли обидва її брати, і Катерина Галаган разом із сестрою отримали у спадок величезні маєтності: розміри володінь пані Галаган

можна було порівняти із землями її чоловіка. Автор описував Катерину Юхимівну як дуже розумну та вольову особу. Катерина Галаган не була жорстокою, але вирізнялася своєрідним норомом. Наприклад, вона мала спеціальний старий сірий балахон, який надягав той зі слуг, який провинився перед господинею. Крім того, автор описував свою прабабусю як любительку маленьких песиків та квіточок, які вона розводила і пестила [86, с. 11–12].

Описуючи стосунки пані Галаган із селянами, автор зазначає, що Катерина Юхимівна дбала про їхнє благополуччя та не давала своїм прикажчикам їх ображати. Наша героїня вирізнялася гостинністю, хоча сама дотримувалася суворої дієти. Окрім того, важливою рисою Катерини Галаган Григорій Павлович вважав її спілкування українською мовою. Вона була дуже набожною жінкою, жертвувала кошти на церкву та дотримувалася посту. Прожила пані Галаган довгі 83 роки та була похована в монастирі біля міста Козелець [86, с. 12].

Єдиною негативною рисою, яку підмічав Григорій Павлович, було те, що прабабуся через свій крутий норов не уживалася із чоловіками: що її Іван Григорович, що їхній син Григорій Іванович відселилися від Галаганші та не мали з нею теплих відносин [86, с. 12]. Якнайкращим підсумком образу Катерини Юхимівни може бути пряма цитата із статті: «...вообще Екатерина Ефимовна была вполне малороссийская пани, женщина с большим авторитетом и влиятельная» [86, с. 12].

Старші доньки подружжя Івана та Катерини Галаган Віра та Уляна вийшли заміж за вихідців із Сербії та зникли із сімейних переказів. Їхній син Григорій Іванович зображувався у статті як досить слабовольна та піддатлива людина. Отримавши чудову освіту в Лейпцигу, він повернувся на батьківщину. На перших порах Григорій Іванович отримував схвальні оцінки сучасників як людина вихована та благородна. Із великим жалем автор писав про те, що на початку ХІХ ст. українські поміщики остаточно забули про козацьку вольницю та подібно до поляків і росіян почали ставитися до кріпаків як до своїх рабів. Причому рабовласницькі погляди в їхній свідомості поєднувалися із любов'ю

до ідей лібералізму та вольтер'янства. Крім того, дворянське середовище сприяло поширенню гедонізму серед поміщиків і Григорій Іванович зв'язався із поганою компанією, проводив багато часу на вечірках, організував оркестр та акторську труп, набрану із селян для своїх розваг. Втім, були в його образі й позитивні риси – він звів кілька церков, найвідоміша з яких знаходилася у Сокиринцях. Життя нашого героя було доволі коротким, розпусний спосіб життя скоротив його роки – Григорій Іванович помер, коли його діти ще були малолітніми [86, с. 13–14].

Таким чином, Григорій Іванович Галаган представлявся вже як один із різновидів нового типу еліти: він типовий дворянин-розпусник, який прогулював та пропивав статки, накопичені його предками. З іншого боку, поведінка поміщика була типовою для часу, в якому він жив. На думку Григорія Павловича, вона свідчила про кризу моральності українського дворянства у цілому.

Жіночий тип цього покоління Галаганів представляв образ дружини Григорія Івановича, Ірини Антонівни. Вона характеризувалася як жінка, що попри розпусне оточення, зберігала доброту та духовну чистоту. Ірина Галаган стала гарною дружиною та матір'ю трьох дітей. Після смерті чоловіка залишилися великі борги, які допомогла погасити Катерина Галаган. Цікаво, що пані К. Галаган була категорично проти шлюбу свого сина, але не змогла пройти осторонь проблем невістки та онуків. Цей вчинок характеризував її з цілком позитивного боку. Але здоров'я Ірини Галаган було вже підірвано і вона пережила чоловіка всього лише на рік. Опіку ж над дітьми Катерина Галаган повністю взяла на себе [86, с. 14].

Сини Ірини та Григорія Галаганів Павло і Петро змальовуються автором як типові російські поміщики українського походження, які отримали гідну освіту в Петербурзі, а згодом почали будувати кар'єру на державній службі. Петро Галаган досяг у цьому значних успіхів, а Павло був більш успішний у сімейному житті [86, с. 14].

Павло Галаган, батько автора, представлявся як людина проєвропейських поглядів, дуже освічений поміщик, який мало цікавився долею простого народу, ігнорував дворянське самоврядування, мав витончений смак та реалізовував свої творчі здібності шляхом розбудови маєтку в Сокиринцях. Григорій Павлович докладно описував план будівництва маєтку, підкреслюючи важливість цього проекту в житті батька. Павло Григорович кардинально переробив маєток предків, безжально знищивши старий полковничий будинок. На його місці було зведено модну на той час двоповерхову будівлю у стилі ампір, навколо розбито англійський сад з переважанням природних форм та асиметрії. Поміщик не шкодував коштів на цей проект, запросив відомого архітектора українця Павла Дубровського та австрійського садівника Бістерфельда, які сприяли реалізації його задумів [86, с. 14–18].

Павло Григорович не був компанійською людиною, мав обмежене коло спілкування та реноме гордої і вибагливої особи. Його подружнє життя склалося дуже вдало – дружиною стала донька іншого відомого українського поміщика Василя Гудовича, Катерина. Таким чином, цей шлюб об'єднав дві відомі поміщицькі родини. Але крім матеріального аспекту, Павло та Катерина Галаган зійшлися у характерах, дружина була великим коханням та вірним другом нашого героя. Головним плодом кохання стали двоє дітей: син Григорій та донька Марія [86, с. 14–18].

Як тільки новий маєток у Сокиринцях було зведено, Павло Григорович із родиною переїхали туди, але у 1834 р. під час поїздки до Петербургу він помер та був похований у церкві при маєтку. Причому, метою поїздки було бажання дізнатися, як триває навчання дітей в столиці, що свідчило про живий інтерес до виховання дітей та прагнення бути з ними на зв'язку [86, с. 19].

Петро Галаган також був всебічно розвинутою людиною, але його інтереси дещо відрізнялися від інтересів брата. Петро надавав перевагу музиці над інтелектуальними заняттями. Підтвердженням його інтересу стало відновлення дідівського селянського оркестру. Петро Григорович одружився на доньці сенатора Олександра Казадаєва Софії, але дітей подружжя не мало.

Подібно до брата, Петро Галаган звів маєток у селищі Дігтярі, а оркестр став його головною прикрасою. Він помер бездітним у 1855 р., а його дружина у 1867 р. Отже, їхнє майно успадкував Григорій Павлович [86, с. 18–19].

Свідченням гарного мікроклімату в родині Галаганів став мирний розподіл батьківських маєтків та статків між братами після смерті Катерини Юхимівни. Кожен взяв ту долю майна, за яку був готовий відповідати та розвивати її. Із великою повагою та любов'ю автор статті відзивається і про свою матір. Він називає її у вищій мірі порядною та поважною жінкою, метою життя якої було виконання свого обов'язку дружини та матері. Пані Галаган змальовувалася глибоко віруючою, привітною та люб'язною дворянкою. З віком її консерватизм та любов до старого укладу укріплювалися, але вона ніколи не виступала проти нових ідей, зберігала велику повагу до простого народу та бажала бачити його вільним. Катерина Василівна знала багато народних пісень, цінувала українську культуру та передала цю любов своїм дітям. Автор відзначав великий внесок матері у свій особистісний розвиток, адже саме Катерина Галаган наполягла на тому, щоб Григорій Галаган вступив до Петербурзького університету, а також запропонувала стати особистим вчителем сина відомому вченому, громадському діячу та прибічнику ідей слов'янофільства Федору Чижову, який став для свого учня близьким другом і зіграв важливу роль у становленні молодого поміщика [86, с. 19–20].

Описуючи останні години 83-річного життя Катерини Юхимівни, автор засвідчував, що вона дуже хотіла померти в день християнського свята – так і сталося. Пані Галаган закінчила земний шлях 31 березня 1868 р. у Великдень. Син писав з цього приводу: «...редко зустрічаються такія случаи, чтобы кончина людей совершенно соответствовала их жизни» [86, с. 21].

Рідну сестру Марію Григорій Галаган змальовував як дуже красиву жінку, яка успадкувала батьківський характер та вже у 17 років була видана заміж за графа Павла Комаровського. Згодом вона занурилася у сімейне життя, в якому була повністю щаслива [86, с. 21].

Автор статті не надавав оцінку своїй дружині Катерині Василівні Галаган (Кочубей), зазначивши, що про неї мають написати інші люди в майбутньому. Натомість він досить докладно переказував історію родини, з якої вона походила. Кочубеї належали до найвідоміших українських старшинсько-дворянських родів. Тому шлюб Григорія Галагана та Катерини Кочубей поєднував дві авторитетні та впливові українські родини [86, с. 21–23].

Створюючи біографічний нарис свого роду, Григорій Павлович намагався уникати крайніх оцінок їхньої діяльності та виносити на передній план їхні позитивні якості. Так, при описі Гната Галагана автор із розумінням ставився до його вчинків, керуючись принципом: «мета виправдовує засоби». Він фактично ігнорував дані про незаконні та аморальні методи збагачення полковника, пояснюючи це суворими історичними реаліями першої половини XVIII ст., в яких Гнат Галаган просто не міг діяти інакше, маючи цілком очевидну мету.

Втім, деяких із своїх предків Григорій Павлович наважувався піддавати певній критиці. Яскравим прикладом слугує образ діда, Григорія Івановича. Автор звертав увагу на те, що більшість причин його негараздів стали наслідком не тільки його особистісних психічних якостей та слабкої сили волі, але й моральної деградації українського дворянства у цілому.

Жіночі образи в тексті Г. П. Галагана, хоча й не розроблені детально, але сповнені дуже шанобливим ставленням автора. Кожна з жінок роду Галаганів змальовується як вірна дружина, гарна мати, освічена жінка.

Створюючи історичну ретроспекцію історії роду, Григорій Павлович особливо підкреслював повагу своїх предків до фамільних традицій, у тому числі до козацького минулого. Недарма в маєтку Галаганів у Сокиринцях зберігалися портрети членів родини, їхні особисті речі, зібрання рукописної спадщини, а поряд було зведено церкву, в якій знаходилася родова крипта.

Отже, стаття Григорія Галагана «Род Галаганов», вміщена у книзі «25-летие коллегии...», стала прикладом формування позитивного меморіального та частково прижиттєвого образів наших героїв. Образи Галаганів були тут органічними, доповнювали один одного. Вони не представлені ідеальними

особами з абсолютно бездоганною репутацією, всередині родини відбувалися суперечки і конфлікти, але Галагани чудово розуміли важливість підтримки один одного, збереження родової пам'яті та сімейної консолідації.

Невідомо, чи планував Григорій Павлович друкувати цю статтю, чи вона мала стати предметом внутрішньо сімейного користування. Але ця робота суттєво контрастує з концепціями інших дослідників Галаганів та є прикладом створення альтернативних образів родинних репрезентацій.

У збірці, присвяченій ювілею Колегії, зі статтею про Григорія Павловича виступив і сам А. Степович. Опис життя та діяльності героя виконано у душі меморіальної історіографії. Відчувався значний рівень поваги історика до свого покровителя. Мети бути об'єктивним автор перед собою не ставив. Тому створений ним образ вийшов досить спрощеним, однобоким, глорифікованим, навіть деякою мірою ідеалізованим. Для А. Степовича Григорій Павлович – це людина майже без недоліків, справжній приклад для наслідування.

Автор підкреслював важливу роль у становленні особистості Григорія Галагана його наставника Ф. Чижова, який ставив за мету виховати молодого дворянина так, щоб він подолав усі упередження, властиві його соціальному стану та ствердився як альтруїстична, гуманна людина, що відчувала б глибоку любов до українського народу [277, с. 27–29]. А. Степович виділяв у Григорія Павловича такі особистісні риси, як народолюбство та аскетизм. Це проявлялося не тільки під час спілкування із Г. Галаганом, але й у зовнішньому вигляді його патрона. Особливо в останні роки життя той носив простий одяг та єдину нагороду – медаль за звільнення селянства [277, с. 29–30]. Дослідник наводив життєве кредо Григорія Павловича, яке, на його думку, було властиве його герою: «живи сам та давай жити іншим» [277, с. 28].

Багато уваги автор приділяв системі поглядів Григорія Павловича на поміщицько-селянське питання. Сповнений великої любові та турботи до селян, Г. Галаган наполегливо захищав їхні інтереси. А. Степович представляв свого героя як одного з найактивніших учасників обговорень реформи 1861 р. [277, с. 30–34]. Свідченням того, що простий народ для Г. Галагана був

предметом щирої любові та наукового інтересу, стало укладання ним збірки українських пісень, написання ряду статей етнографічного характеру. На думку А. Степовича, Григорій Павлович любив український народ за його історію, культуру, мову, велич духу, високі моральні ідеали [277, с. 29].

Підкреслюючи значення постаті Г. Галагана для української культури, А. Степович наголошував на тому, що до кола його спілкування входили Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш. А. Степович відзначав, що його герой був членом Київської археографічної комісії, Київського Слов'янського товариства та першим очільником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства [277, с. 67]

На підтвердження глибокого патріотизму Григорія Павловича А. Степович наводив текст його листа В. Сиповському, українському науковцю та педагогу, першому викладачу історії в Колегії. Мотивом до написання листа стало видання істориком книги «Родная Старина». Галаган із захватом писав, що ця книга сприятиме значному розвитку інтересу юних читачів до подій минулого, а це значно вплине на щасливе майбутнє. Він зазначав, що опис історії руського (українського) народу не обмежувався кордонами Російської імперії, а мав би включати й землі колишньої Галицької та Угорської Русі, які на той момент знаходилися під владою Австро-Угорської держави. Таким чином, Григорій Галаган демонстрував усвідомлення єдності українців, мислячи новими для того часу категоріями іредентизму [277, с. 67–68].

Яскраві риси до образу Григорія Галагана А. Степович додавав у контексті створеної ним Колегії. Мотивацією до заснування цього закладу була не лише трагічна смерть сина, але й цілком альтруїстичне бажання Григорія Павловича дати шанс студентам-вихідцям із різних соціальних груп отримати якісну освіту [277, с. 36–42]. Як великий землевласник, діяч загальнодержавного масштабу, який мав широку мережу соціальних зв'язків, Г. П. Галаган був для А. Степовича нетиповим представником своєї верстви. Для автора статті, представника патріотично налаштованої ліберальної інтелігенції, було вкрай важливо зобразити Г. Галагана прибічником цих ідей,

покровителем місцевої освіти, захисником інтересів селян, патріотом своєї малої Батьківщини, поціновувачем української культури. Також автор цілком щиро висловлював вдячність своєму наставнику, демонструючи виключно його позитивні якості. Григорій Павлович Галаган у А. Степовича – це майже ідеальна людина та зразковий суспільно-політичний діяч.

Третя та заключна біографічна стаття ювілейного збірника була присвячена Павлуся Галагану, останньому представнику роду по чоловічій лінії. Оповідання про Павлуся базувалося на основі спогадів його батьків, що визначало його зміст та тематичне наповнення. Для Григорія Павловича народження сина стало знаковою подією, адже в ньому він бачив продовження своїх альтруїстичних цілей. Батько сприяв тому, щоб Павлусь зростав всебічно розвинутою людиною, с повагою ставився до своєї малої Батьківщини, знав та шанував українську культуру, не забував про славні традиції предків. Навіть няня дитини була україномовною жінкою «з народу». Саме вона прищеплювала юному Павлуся любов до українського фольклору. Цілком можна припустити, що першою мовою, яку опанував спадкоємець Галаганів, була саме українська [277, с. 1, 71].

Після досягнення Павлусем восьмирічного віку Григорій Павлович прийняв рішення приставити до сина особистого вчителя. Для чого було обрано випускника Київської духовної академії Федора Гур'єва. Наставник не отримав класичної педагогічної освіти, мав доволі прискіпливий характер і меланхолічний темперамент. Але, незважаючи на це, Ф. Гур'єв надав своєму підопічному ґрунтовні знання з історії, географії, російської та іноземних мов, природничих наук. Історія, в першу чергу вітчизняна, стала улюбленим предметом юнака, що може свідчити про його особливу любов до всього українського. Втім, у домашній освіті були й недоліки: вчитель досить зневажливо ставився до всього іноземного, тому не приділяв значної уваги викладанню всесвітньої історії та іноземних мов. Варто наголосити, що значення Ф. Гур'єва у становленні Павла можна порівняти із значенням Ф. Чижова у становленні Григорія Галагана. Це відображає думку дослідника

по те, що правильний вибір наставника в дитинстві може мати значний вплив на те, яких ідей та моральних орієнтирів буде дотримуватися людина у дорослому віці [277, с. 76–79].

Крім освіти, батьки турбувалися й про фізичний розвиток Павлуся: його навчали їздити верхи, плавати, красиво танцювати. Юний поміщик навіть освоїв традиційно селянські ремесла столярства та садівництва. Після смерті Ф. Гур'єва наставником Павлуся став студент-медик Іван Сікорський, який за характером був повною протилежністю попередника, його вплив на підопічного простежується значно менше [277, с. 80–84].

Образ Павлуся Галагана, створений на основі батьківських спогадів, вирізняється надзвичайною ніжністю та любов'ю. А. Степович змальовував свого друга дитинства як надзвичайно добру, розумну, талановиту людину, спадкоємця не тільки статків, скільки ідей та моральних орієнтирів своїх батьків.

На жаль, Павлуся так і не судилося повністю реалізуватися у житті. Він із великим завзяттям готувався до вступу до гімназії, але раптова хвороба перервала його життя, поставивши хрест на всіх сподіваннях, які покладали на нього його батьки та наставники. Раптова смерть Павлуся стала трагедією не тільки для Григорія та Катерини Галаган, але й для всієї династії. Створення колегії, названої на честь сина, мало б стати невеликою відрадою для батьків та можливістю реалізувати те, що не встиг реалізувати сам Павлусь – робити добрі вчинки та дбати про людей, незалежно від їх соціального чи матеріального положення. Саме Колегія, яку було утворено незадовго після смерті юного дворянина, мала стати духовним продовженням його короткого життя та вічною згадкою про нього [277, с. 1, 84–88].

Презентація Галаганів у ювілейному збірнику стала однією з перших спроб дослідження історії цілої старшинсько-дворянської династії за майже два століття. Образи її представників виявилися досить строкатими та нерівно наповненими, що було викликано різним завданням та соціальним позиціонуванням авторів текстів. Так, Григорій Павлович Галаган, створюючи

нарис історії роду, прагнув продемонструвати шанобливе ставлення до своїх предків, зважаючи на ті історичні умови, в яких вони жили. Він не вдавався до перекручування негативних фактів, які були зафіксовані у джерелах та стали предметом фахових студій, а майстерно оминав найбільш гострі й дражливі сюжети, виправдовуючи вчинки предків тією користю, яку старі Галагани принесли родині. Незважаючи на аматорський характер свого тексту, Григорій Павлович, мабуть спеціально не рефлексуючи над цим, здійснив певний історіографічний поворот у перегляді тотально негативного іміджу своїх предків, звернувши увагу на невраховані джерела, на значно більш широкий, ніж до нього, проблемний простір біографічних студій, нарешті на необхідність постановки персонологічних досліджень не в контекст актуальних для професійних істориків суспільних ідеалів та історіографічної моди, а в цілком історичний контекст, в якому реалізовували свої стратегії люди іншої епохи.

Біографія Григорія Галагана, створена у статті А. Степовича, стала яскравим прикладом формування меморіального образу близької людини. Водночас, на відміну від статті Г. Галагана про свій рід, А. Степовичу майже не доводилося ламати репутаційні стереотипи, бо прижиттєвий імідж Григорія Павловича був надзвичайно позитивним, тому ідеалізація в роботі його вихованця була цілком природня.

Остання біографічна стаття була найбільш драматичною, адже вона стосувалася Павлуся Галагана. Образ юнака, створений за особистими і батьківськими спогадами, витриманий в ідеалістичних тонах, був трагічним за своїм наповненням. Мотиви непрожитого життя, нереалізованих мрій, перерваного роду не сприяли критичному розгляду особистості й мали всі ознаки меморіального образу останнього із Галаганів. У цілому ювілейний збірник на честь 25-річчя заснування Колегії під редакцією А. Степовича виконав роль зразка меморіальної історіографії, направленої на поширення та закріплення доброї пам'яті про представників роду Галаганів.

Із розвитком професійної генеалогії на теренах Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. почали з'являтися родовідні збірки,

зокрема й присвячені дворянству окремих регіонів країни. Видатним діячем на поприщі української генеалогії став Вадим Модзалевський. Його фундаментальна праця «Малоросійський родословник» також містить важливу інформацію щодо роду Галаганів. Варто зазначити, що її перший том вийшов 1908 р., коли рід Галаганів вже згас. Це надавало досліднику більше можливостей критично оцінювати історичних діячів. Далеко не всі Галагани отримали від В. Модзалевського розгорнуту характеристику, тому важливо зосередитися на тих, обсяг інформації про яких дає змогу вести мову про формування меморіального, або частково історіографічного образу.

Характеристика Гната Галагана у «Родословнику» дещо відрізняється від більш ранніх оцінок цієї персони. Більшість інформації стосується його титулів та посад, земель та кількості селян. Серед усіх негативних рис, які були приписані йому раніше, В. Модзалевський виділив лише неграмотність засновника родини. Теза ж про жадібність Гната Галагана дещо пом'якшувалася фактом побудови на його гроші церкви у Прилуках, де полковника і було поховано. Мабуть, страх перед небуттям переважив здирство та жадібність [210, с. 221].

Григорій Гнатович Галаган, на відміну від батька, описувався як людина грамотна, адже він навчався у Київській академії. Свідченням його військового хисту стала інформація про участь у багатьох війнах та походах, які вела імперія, хоча про результати цих кампаній та особистий внесок В. Модзалевський інформації не надав. Теза про грамотність підтверджувалася й тим, що він займався судовими справами у гетьманській столиці Глухові. В. Модзалевський переконливо показав господарські здібності Григорія Гнатовича. Якщо його батько володів 800 підданими, то він був власником вже понад 4000 селян. Загалом Григорій Гнатович отримав досить позитивну оцінку як людина, що змогла не лише втримати, але й примножити статки, отримані від батька [210, с. 222].

Представник наступного покоління, Іван Галаган, змальований схематично, з перерахуванням його кар'єрних щаблів: полковник у 24 роки, повітовий суддя, колезький асесор, надвірний радник [210, с. 223].

Григорій Іванович Галаган постає насамперед як військовий, через вміщену інформацію про країни, де він майором проходив службу. Підкреслено також, що він довів кількість залежних селян до 6000 осіб [210, с. 224].

В. Модзалевський розширив інформацію про Петра Галагана, який зробив успішну кар'єру на державній службі. За даними генеалога, він отримав освіту в Гірничому кадетському корпусі у Санкт-Петербурзі, працював у Колегії Закордонних справ, Канцелярії Малоросійського генерал-губернатора, Міністерстві Юстиції, Міністерстві внутрішніх справ, був Лохвицьким повітовим маршалком і вийшов у відставку колезьким асесором. Ці свідчення відображають непересічні особистісні та професійні якості [210, с. 224]. Зовсім мало даних у «Родословнику» про Павла Галагана, хоча за своє порівняно недовге життя він також зміг побудувати пристойну кар'єру: чин колезького асесора, почесний доглядач Козелецького повітового училища [210, с. 224].

На перший план у представленні Григорія Павловича Галагана винесено його громадську діяльність: участь у комітетах та редакційних комісіях з підготовки Селянської реформи, Державній Раді, губернських органах влади тощо. Перелічив автор і його нагороди, виділивши дві найпочесніші: орден Білого Орла та орден Святого Володимира II ступеню. А ось про його меценатську діяльність, крім зауваги про заснування Колегії Павла Галагана, не згадано. Тому образ Г. П. Галагана виявився досить стриманим, особливо на тлі яскравих та компліментарних характеристик його предків [210, с. 225].

Жінкам з роду Галаганів у В. Модзалевського приділено надзвичайно мало уваги, що контрастує із працею А. Степовича. Вони згадуються лише у зв'язці зі своїми чоловіками. Інтерес історика викликало лише те, що вони були представницями інших дворянських родів: Тандріних, Апостолів, Дараганів, Кочубеїв. Це давало змогу автору вибудовувати династичні ланцюжки, які є основним завданням праць подібного жанру [210, с. 221–225].

Останньою представницею основної гілки роду Галаганів, згаданих у «Родословнику», була Марія Галаган. Її донька Катерина Комаровська вийшла заміж за графа Костянтина Миколайовича Ламздорфа і, за розпорядженням імператора, вони та їхні нащадки почали носити прізвище Ламздорф-Галагани [210, с. 225]. Таким чином, В. Модзалевський презентував інформацію про представників роду від моменту його появи до затухання.

У цілому генеалог змальовував Галаганів досить виважено та незаангажовано. Він утримався як від надзвичайно компліментарних, так і від радикально-критичних заміток. В. Модзалевський зосередився на суто генеалогічних аспектах історії дворянства, доповнюючи їх загальними відомостями з біографії представників цього соціального стану. Тому Галагани, як і значна кількість інших родин, описувалися як типові представники козацької старшини, які вдало нобілізувалися та долучилися до імперських структур.

Отже, зусиллями невеликої за кількістю, але дуже активної плеяди українських вчених до наукового обігу було включено великий обсяг інформації про рід Галаганів. Протягом трьох десятиліть на перетині XIX та XX ст. узагальнений образ Галаганів та образи окремих представників цієї родини перетерпіли певні трансформації. Історики народницького напрямку (М. Костомаров, О. Лазаревський, Д. Яворницький) зображували ранніх Галаганів як типових вихідців з козацької старшини, які досягали значного фінансового благополуччя завдяки експлуатації селян та простих козаків.

Певним дисонансом їм була праця А. Степовича «25-летие...», що мала специфічну структуру та базувалася на джерелах різних жанрів: від спогадів до неопублікованої статті авторства Г. П. Галагана, присвячена історії його родини. Публікатор давав змогу читачеві побачити оцінку поміщиком своїх предків та ознайомитися із спогадами про його сина Павла. Розділ про Г. П. Галагана, який А. Степович написав особисто, є свідченням надзвичайно шанобливого ставлення автора до свого героя. Образи батька і сина Галаганів,

що є ідеалістичними за своїм змістом, значно вирізняються на тлі менш емоційних та неоднозначних оцінок їхніх предків.

У праці В. Модзалевського Галагани фігурували як типові представники дворянства Лівобережної України, що мали козацьке походження, зберегли лояльність імперській владі та за це отримали значні земельні ділянки, запоруку їхнього подальшого збагачення. Подібну сухість в оцінках можна пояснити жанровою специфікою праці. Крім того, автор прагнув залишитись неупередженим, тому уникав емоційних оцінок, дещо знеособлюючи образи Галаганів.

Найбільш повні, багатогранні образи мають засновник роду Гнат Галаган та його прямий нащадок у шостому поколінні Григорій Галаган. Образ Гната Галагана в усіх працях є переважно негативним, на перший план виносяться його аморальні вчинки, жадібність, низький інтелектуальний рівень, хоча свідчення про особисту хоробрість та вміння «вибиватися в люди» також мають місце. Образ Григоря Павловича Галагана, навпаки, цілком компліментарний, він широко інструменталізувався та інструменталізується зараз як символ українського патріотизму та приклад для наслідування.

Інші члени родини представлені в роботах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у значно менш яскравому вигляді, як авторитетні, але типові представники еліти Лівобережної України, які не мають яскравих як позитивних, так і негативних рис.

Невеликий рівень поінформованості про переважну більшість членів родини, що пояснюється нестачею джерел, дає змогу говорити про створення на початок ХХ ст. досить фрагментарного образу роду Галаганів у цілому, коли нестача даних про одних представників родини компенсувалася інформаційним перевантаженням образу інших.

У 1911 р. у Російській імперії відбулося урочисте святкування 50-річчя Селянської реформи. Ця подія спонукала до відповідних наукових студій. Такою була робота О. Ковалевського «Освободительная реформа Императора Александра II и осуществление ее в пределах Черниговской губернии (1858–

1861 г.)». Григорій Павлович Галаган, як один із знакових учасників обговорення та втілення реформи в життя, отримав розгорнуту характеристику. О. Ковалевський відніс Г. Галагана до найактивніших діячів реформи з-поміж дворянства Чернігівської губернії та зацентрував увагу на обуренні частини дворянства, яке прагнуло зберегти своє право на володіння селянами та землями. Сам Григорій Павлович у цій праці характеризувався як особа, яка проходила крізь великі внутрішні переживання та зіштовхнулася із нерозумінням з боку колег-поміщиків, що мали протилежні погляди на селянське питання [146, с. 62–63].

Останній сплеск інтересу до роду Галаганів припав на 1914 р., що мало доленосне значення для майже остаточного оформлення меморіального образу родини Галаганів та його відомих представників. Востаннє роботи про Галаганів виходили в суспільно-політичній, ідейній та історіографічній ситуації мирного часу існування українських земель у межах двох імперій.

У цьому контексті досить показовою стала робота випускника Колегії, відомого педагога та літературознавця Михайла Марковського «Поминка об учредителе коллегии Павла Галагана». Такий жанр як поминка (так само, як і некролог) не передбачав критичного ставлення до предмету споминів. Поминка, присвячена Григорію Павловичу, стала важливим доповненням до його меморіального образу. М. Марковський спирався на численні джерела з архіву родини Галаганів та зосередив увагу на діяльності Г. П. Галагана на освітянському поприщі. Лейтмотивом праці стало вираження надзвичайної вдячності засновнику Колегії, який не шкодуючи сил та грошей намагався із таких хлопчаків, як М. Марковський, що не належали до дворянства, виростити високих професіоналів та відданих синів своєї країни [199].

Останньою на даному етапі значимою індивідуальною працею, яка містить інформацію про членів роду Галаганів, стала робота Івана Павловського «Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.». Особливістю І. Павловського як історика можна вважати

те, що, на відміну від авторів, які писали про Галаганів до нього, він не був безпосередньо пов'язаним як з представниками роду, так і з гагаганівською Колегією. Будучи викладачем історії у Полтавському кадетському корпусі та секретарем Полтавської губернської ученої архівної комісії, він став справжнім лідером полтавського краєзнавства початку ХХ ст. [328].

Згадана праця І. Павловського була підготовлена у вигляді біографічних нарисів визначних діячів регіону. Одним із них був Григорій Павлович Галаган. Варто зазначити, що традиційно Галагани були пов'язані із Чернігівщиною, в якій знаходилися їхні основні та найдавніші землеволодіння. Але Григорій Павлович також мав значні землі і у Полтавській губернії, що надавало підстави досліднику привласнити пам'ять про видатного суспільного діяча та пов'язати його з рідним для себе регіоном. Окрім біографічного нарису, в якому доволі шаблонно та сухо змальовувався життєвий шлях Григорія Галагана, перелічені його посади, які поміщик займав протягом всього життя. Привертає увагу кілька розставлених автором акцентів. Першим є походження Григорія Павловича – з малоросійського дворянства, яке було генеалогічно пов'язане із рядовою козацькою старшиною, наприкінці ХVІІІ ст. змогло nobilitуватися та влитися до загальноімперського дворянства. Отже, І. Павловський презентував свого героя як типового представника свого стану, який, інтегруючись до імперських структур, не втратив зв'язок із національним минулим [224, с. 151].

Другий акцент – це звернення уваги на суспільно-філософську орієнтацію Г. Галагана. І. Павловський характеризував його як слов'янофіла (про що свідчать його теплі відносини з І. Аксаковим та Ю. Самаріним). Але на той же час слов'янофільство Г. Галагана досить комфортно уживалося із українофільством та не заважало йому мати приязні стосунки із О. Максимовичем, В. Антоновичем та іншими українофілами. І. Павловський пояснював таке поєднання так: «...Нападки славянофілов на українофільство, як «сепаратизм» Галагану завжди казались недоразумієм». І. Павловський презентував Григорія Галагана як представника тієї групи малоросійського

дворянства, яка вже пройнялася українофільськими ідеями, виявляла зацікавленість місцевою історією та колоритом, але ні про які розриви із «великою батьківщиною» мислити не ще могла [224, с. 151].

Значну частину нарису І. Павловського займає опис благодійницької діяльності Г. Галагана. Він відмічав факт створення Колегії у Києві, але й доповнив цю інформацію свідченням про відкриття ним ремісничого училища у Полтаві. Створення цього закладу після відкриття Колегії стало підтвердженням того, що опікування освітою було не поодиноким акцією Григорія Павловича. Окрім того, під приміщення училища він виділив свій власний маєток [224, с. 151]. Саме цей акт щедрості став основним приводом включити Г. Галагана до плеяди видатних діячів Полтавщини. Більш того, у вступній статті наш герой був названий одним із п'яти державних діячів, які внесли найбільшу суму на благодійність, тож він цілком заслужено постав серед видатних суспільних, церковних, громадських, військових діячів Полтавської губернії [224, с. VI–VI]. Отже, образ, який було сформовано містив усі базові особливості меморіального етапу – абсолютну компліментарність, підвищений, дещо пафосний тон оповідання, акцент на найбільш показових особистих рисах персонажа, стислий опис його суспільної діяльності та неприховану глорифікацію героя.

Своєрідним підсумком формування образу роду Галаганів на даному етапі стало розміщення статей, присвячених двом найвідомішим та найхаризматичнішим членам династії на сторінках Російського біографічного словника. Інформацію про Гната Івановича зібрав Вадим Модзалевський. На основі праць О. Лазаревського, С. Соловйова, Д. Бантиш-Каменського, своїх власних публікацій, а також ряду джерел, опублікованих у різноманітних виданнях, В. Модзалевський закріпив у сприйнятті читацької аудиторії словника образ Гната Галагана як хороброго та відчайдушного воєначальника, який пройшов шлях від простого козака до полковника, вплив якого відчувала вся Гетьманщина. Разом із тим у контексті подій навколо зради Івана Мазепи, зруйнування Січі та спроб активного розширення власних земель Галаган

характеризувався як підступний, жорстокий та самовладний персонаж. Отже, стаття у Російському біографічному словнику об'єднувала різнопланові уявлення щодо засновника роду Галаганів та підкреслювала усю неоднозначність історичного портрету цього діяча [209].

Об'ємна стаття про Григорія Галагана, створена чернігівським літературознавцем та бібліографом Володимиром Каллашем, базувалася переважним чином на матеріалах некролога та епістолярної спадщини поміщика, розміщеної на сторінках КС. Автор докладно переказав основні етапи біографії Г. Галагана, прослідкував його кар'єрний шлях та приділив велику увагу здобуткам діяча на ниві благодійництва. Подібно до більш ранньої статті про нашого героя, розміщеної на сторінках Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона [4], праця Каллаша була виконана у дусі меморіальної історіографії. Крізь призму цього тексту закріплювався яскравий та насичений, але разом із тим досить спрощений, ідеалізований образ Г. Галагана як успішного поміщика-емансипатора, благородного мецената, поціновувача українського фольклору, словом, одного із тих великих землевласників та представників старої соціальної еліти, який мав стати гідним прикладом для наслідування [139].

Таким чином, найважливішим досягненням авторів проаналізованих робіт стало те, що вони заклали фундамент для подальших досліджень як Галаганів, так і представників інших старшинсько-дворянських родів. Можна констатувати, що з другої половини ХІХ до початку ХХ ст. у наукових працях було створено два протилежних архетипи представлення Галаганів. Перший розроблений дослідниками народницького напрямку позитивістської та неоромантичної школи. Вони представляли більшу частину Галаганів як типових поміщиків, які базували свою діяльність навколо розширення власних маєтків та збільшення статків. Другий архетип створювався представниками роду Галаганів та їхнього оточення. Ними Галагани розглядалися як дружня родина, носії славних козацьких традицій, цінителі української культури, які за

шевченківським заповітом переймали модні європейських ідеї, але й не цуралися свого минулого.

Однією з небагатьох персон, оцінки якої в авторів обох напрямів збігалися, був Григорій Павлович Галаган. Якщо найближче оточення Галаганів цілком органічно прагнуло зберегти пам'ять про свого патрона в найпривабливішому вигляді, то науковці прагнули залучати спадщину Григорія Павловича для формування образу зразкового українського поміщика.

2.3. Галагани на сторінках «Киевской старины»

Свідченням зацікавленості тематикою роду Галаганів у наукових колах України є доволі значна присутність цієї фамілії у вітчизняній історичній періодиці. В першу чергу йдеться про журнал «Киевская старина» (далі – КС), на шпальтах якого оприлюднювались наукові розвідки, статі, замітки, археографічні публікації, так чи так пов'язані з Галаганами. Значення КС важко переоцінити. Свідченням цього є активне використання сучасними науковцями матеріалів з цього часопису в серйозних дослідженнях з історії України XVIII–XIX ст. Відомий український історик та політичний діяч Д. Дорошенко у статті «Украинское ученое общество в Киеве» назвав цей часопис «історико-філологічним факультетом українознавства» [112, с. 42].

Першими дослідниками історії часопису стали його співробітники: О. Лазаревський, Г. Житецький, В. Данилов. У 1920-х рр. їх справу продовжив М. Грушевський. На сторінках журналу «Україна», який вважався спадкоємцем КС, він опублікував ряд цікавих джерел, які стосувалися історії видання часопису. Але політичні події кінця 1920–1930-х рр. поставили хрест на цілеспрямованих дослідженнях журналу. Винятком могли стати лише публікації спогадів головних дійових осіб у місцевій періодиці.

На відміну від своїх радянських колег, українські історики в еміграції мали змогу включати тематику КС до своїх праць без обмежень. Найбільш плідними серед них були Д. Дорошенко та Н. Полонська-Василенко. Вони дуже

високо оцінювали історико-культурне значення журналу та робили спроби здійснити аналіз як публікацій, так і осіб авторів цих публікацій [226, с. 89–91].

О. Оглоблин став автором опису журналу на сторінках Енциклопедії Українознавства. Він оцінював КС як дуже поважний внесок в українську науку й культуру, об'єднання кращих наукових сил свого часу, високопрофесійне наукове товариство [215].

В УРСР поновлення інтересу до тематики КС відбулося у 1960–1970-х рр. До 90-річчя з дня заснування КС на сторінках «Українського історичного журналу» була опублікована стаття Ю. Короткого, де автор охарактеризував часопис як перший історичний журнал на території України та надав доволі високу оцінку опублікованим там матеріалам [161].

З відновленням незалежності України значно зріс рівень зацікавленості національною тематикою. Цілком природно, що це призвело до появи дисертаційних робіт, присвячених проблематиці КС, які потім перетворювались на монографії. Найбільш важливими стали роботи М. Кучинського [170], В. Матях [202] та М. Палієнко [228]. Особливою заслугою останньої дослідниці, окрім монографії, цілком присвяченої місцю та ролі КС у суспільно-політичному житті українських земель, стало укладення дуже цінних хронологічного [227] та систематичного покажчиків журналу [226]. Щоправда, ці покажчики не були першими, адже в історіографії мала місце набагато більш рання спроба систематизувати матеріали КС – «Систематический указатель журнала «Киевская старина» (1882–1906)», який був створений членами Полтавської вченої архівної комісії у 1911 р. [228, с. 98].

Таким чином, є всі підстави вважати, що у сучасній україністиці та українській історіографії КС займає дуже поважне місце. Будучи важливим виданням, яке об'єднувало навколо себе провідних дослідників різних українських регіонів з історії, етнології, археології, літературознавства, журнал і після свого закриття не втратив актуальності та перейшов із «літературної» у «джерельну» та «історіографічну» стадію, чим продовжував привертати до себе увагу нових поколінь дослідників.

Не може обійтися без КС і жоден дослідник роду Галаганів. Відтворюючи образи представників цього роду, створені різними авторами КС, варто зазначити, що Григорій Павлович Галаган був одним із тих, хто активно підтримував діяльність часопису як у фінансовому, так і у суспільно-політичному вимірі [228, с. 42, 44]. Редактори та дописувачі мали це враховувати та уникати різких випадів як на його адресу, так і щодо його предків. Але навіть зважаючи на етичні та інші обмеження, автори статей надавали для широкого загалу багато цікавого та унікального матеріалу про героїв даного дослідження, створюючи джерельну базу для майбутніх історіографічних студій.

На сторінках КС усього було виявлено 20 публікацій, які містили унікальну інформацію про представників роду Галаганів. Переважна кількість статей (18 позицій) присвячувалася особі Григорія Павловича Галагана, ще дві були пов'язані із прилуцькими полковниками Гнатом Івановичем та Григорієм Гнатовичем Галаганами. Григорію Гнатовичу присвятили свої праці М. Стороженко та О. Лазаревський. Перша публікація являла собою текст наказу полковника про заборону купівлі козацьких ґрунтів старшиною, друга – опис землеволодінь Григорія Гнатовича та його батька Гната Івановича на Придніпров'ї.

Серед 18 публікацій, присвячених Григорію Павловичу Галагану, головне місце займає його листування з українськими громадськими та культурними діячами (П. Антоновичем, О. Бодянським, П. Кулішем та ін.), усього 12 позицій. Окрім цього, в журналі з'явилися 3 уривки зі щоденника Григорія Павловича за 1836–1841, 1845 та 1883–84 рр., стаття, присвячена його будинку у селі Лебединці, стаття самого Григорія Павловича про малоросійський вертеп та некролог.

Більшість публікацій (5) належали О. Лазаревському, три – А. Степовичу, по одній – етнографу В. Василенку та історику Ф. Міщенку. Авторство інших текстів не зазначено, але є припущення, що автором принаймні декількох з них

міг бути О. Лазаревський, який часто підписувався або криптонімами або взагалі залишав публікації без свого підпису.

Хронологічно лише дві статті, присвячені Галаганам, вийшли за життя Григорія Павловича у 1882 та 1884 рр., всі інші – після його смерті, остання з яких – влітку 1904 р. Можна помітити, що хронологічні рамки появи цих публікацій майже збігалися з часом існування самого журналу, що свідчить про важливість особи Григорія Павловича для КС та її авторів.

Першу «цеглину» у розбудову «Галаганіани» на сторінках КС поклав сам Григорій Павлович. У жовтні 1882 р. він видав статтю, присвячену історії малоросійського вертепного театру. У дослідницькій передмові, написаній Павлом Житецьким, зазначалося, що рукопис був створений ще у 1875 р. та довгий час знаходився серед особистих паперів автора. Один з його варіантів раніше вже був виданий М. Маркевичем, але публікація 1882 р. здійснювалася за більш раннім списком. Ініціатором оприлюднення статті був сам Григорій Павлович, який прагнув ознайомити широке коло читачів із традиційним для українських земель розважальним дійством. У передмові надавалася цінна історична інформація про традиції, пов'язані із вертепним видовищем, та характеристика роду Галаганів як палких патріотів та зберігачів історичної спадщини, що не могло не викликати глибокої поваги [85, с. 1].

Наприкінці вступу П. Житецький навів історичний екскурс із поясненням генези малоросійського вертепу в контексті становлення і розвитку лялькового театру в Західній Європі та порівняння католицької та православної вертепної традицій. Стаття розпочиналася з констатації, що на 1875 р. малоросійський вертеп у первозданному вигляді практично зник, а одним з небагатьох місць, де його ще можна було побачити, залишався родинний маєток Галаганів у с. Сокиринці. Усвідомлюючи цінність цієї, без перебільшення, унікальної культурної спадщини, Григорій Павлович дбайливо реконструював вертепне дійство, оздоблення сцени, костюми героїв [85, с. 2–10].

Особливої уваги заслуговує образ запорожця, якого наш герой репрезентував як представника «славного товариства», борця за віру і

народність. Наявність такого колоритного персонажа, пов'язаного із героїчним минулим, свідчила про нерозривність історичної пам'яті та значну увагу до яскравих епізодів минувшини нащадка відомого старшинського роду. У додатку автор вмістив нотну частину постановки та зображення самої вертепної скриньки [85, с. 9–38]. Стаття містила настільки цінну та унікальну інформацію, що й досі зберігає наукову актуальність та використовується дослідниками історії театру та української культури. Постать Григорія Галагана представлена тут як зразок дбайливого ставлення високоосвіченої людини до українських народних традицій.

Незважаючи на те, що за життя Григорієм Павловичем на сторінках КС була видана лише одна стаття, вона задала тон подальшим дослідженням та накреслила основи архетипу поміщика-мецената, поміщика-зберігача народних традицій. Важливий акцент буде зроблено на особистісні риси Г. Галагана, опис яких буде розширюватися, особливо у публікаціях після його смерті у 1888 р.

Перша стаття, присвячена представнику ранніх поколінь Галаганів, вийшла з друку у 1884 р. У передмові її автор М. Стороженко зазначав, що захоплення земельних ділянок з боку козацької старшини протягом майже всього XVIII ст. було звичною справою. Жертвами ставали як сусіди-землевласники, так і представники нижчих станів. Попри видання низки імператорських указів, гетьманських універсалів, полковницьких ордерів, які забороняли старшині купувати землю у простих козаків, ця практика продовжувала існувати. На прикладі опублікованого тексту ордеру полковника Галагана М. Стороженко прагнув показати, що адміністрація Гетьманщини мала слідкувати за дотриманням цього правила та прагнути не допускати викуп сотниками Прилуцького полку земель простих козаків [281, с. 144–146]. З документу видно, що Галаган звертався до сотників свого полку із заявою щодо того, що вони мали необачність та зухвалість не послухатися указу імператриці Анни Іванівни та викупали землі у простих козаків. Полковник погрожував жорсткими санкціями у вигляді великих штрафів та навіть тілесних покарань. Полковник закликав старшину добровільно рапортувати йому щодо вчинених

порушень. Доказом того, що погрози спрацювали, є звіт прилуцької канцелярії, підписаний Галаганом та сотниками полку щодо зобов'язання в разі порушення указу повернути викуплені у рядових козаків землі та виплатити відповідний штраф [281, с. 144–146]

Таким чином, М. Стороженко підкреслив велику лояльність Григорія Гнатовича до імперських структур, принциповість у дотриманні законів та розпоряджень центральної влади. Певна іронія цієї публікації полягає у тому, що сам Григорій Гнатович неодноразово займався подібними маніпуляціями, про що свідчили проаналізовані нами публікації. Втім М. Стороженко не ризикнув надавати критичну оцінку предку Г. П. Галагана, не бажаючи псувати з ним стосунки. Тому образ Григорія Гнатовича вийшов цілком позитивним.

Друга стаття, присвячена представникам ранніх поколінь Галаганів, з'явилася на сторінках КС у 1891 р. Тут розглядалися проблеми соціальної та аграрної історії Лівобережної України та надавалася важлива інформація про господарську та адміністративну діяльність Гната Івановича та Григорія Гнатовича [172]. Цікаво, що автор статті О. Лазаревський майже не розділяв постаті батька та сина, розглядаючи їх як єдиний суб'єкт. Це вводило в оману як читачів, так навіть і сучасних дослідників. Так, у покажчику М. Палієнко героєм статті названий саме Григорій Гнатович Галаган [226, с. 478], тоді як більшість інформації стосувалася його батька, який у цьому довіднику не зазначений. Таку неточність можна пояснити й тим, що хоча юридично Гнат Галаган зрікся влади у 1739 р. та формально передав усі справи синові, але фактично він продовжував залишатися «у справі» до самої своєї смерті.

Основним конфліктом, що розглядався у статті, стало протистояння полковників з гетьманською владою, козацтвом та духовенством навколо сіл Вереміївка та Липове в Лівобережній Україні, які Гнат Галаган отримав після Прутського миру як компенсацією за втрачені землі на Правобережжі [172, с. 216–217]. Щире переконання монахів Пустинно-Миколаївського монастиря у праві на володіння спірними землями Вереміївки та наявність у них документальних підтверджень цього, а також небажання Галаганів поступатися

офіційно переданими їм волею царя територіями, стало причиною затяжного конфлікту між сторонами [172, с. 216–218].

Характеризуючи методи управління Гната Галагана, О. Лазаревський зазначав, що той демонстрував неабияку автономність та зухвальство. Наприклад не відправляв вереміївських козаків на допомогу гетьману у відбудові київської фортеці, про що свідчив текст універсалу І. Скоропадського вереміївському козацькому отаману. Втім, попри велике небажання, йому доводилося виділяти своїх людей для зведення української лінії та війни з Кримським ханством. Вкотре Гнат Галаган представлений як хитрий посадовець, що намагався перевести у підданство місцевих козаків та здійснював усілякі утиски щодо них. О. Лазаревський надавав інформацію про те, що Галаган вдавався до справжнього розбійництва. Він збирав своїх курінчиків та наказував їм грабувати козаків, що не хотіли йому підкорятися. І лише тим, хто схилився перед ним, поверталася частина майна. Заготовлене сіно, плавні, місця для риболовлі, козачі ліси – все це Гнат (а згодом і Григорій Гнатович) забирав у свою власність [172, с. 218–224].

О. Лазаревський засуджував таке насильство, дуже емоційно на нього реагував. За його даними такі вчинки Галаганів призводили до зростання їхніх багатств, що викликало заздрощі у сусідів. Історик був змушений констатувати слабкість гетьманської влади, що призводило до свавілля, подібного вчинкам Галаганів. Лише рішення Сенату обмежило владу Галаганів над Вереміївкою та змусило їх поступитися землями монахам [172, с. 216–224]. Не менш авторитарно поведив себе Гнат Галаган у володінні Липовим. Як тільки він його отримав, майже одразу зайняв будинок одного з козаків. Із місцевими жителями поведився жорстко, що призводило до скарг у вищі інстанції, що лише викликало більший полковника гнів та утиски [172, с. 224–225].

Отже, під пером О. Лазаревського вимальовувався вкрай негативний образ Гната Івановича та Григорія Гнатовича, який цілком відповідав уявленням істориків народницького напрямку щодо еліт Лівобережної України

XVIII ст. Галагани в цьому контексті ставали своєрідним зразком такого типу діячів [172, с. 225].

Публікацією, з якої розпочалося творення посмертного (меморіального) образу Григорія Павловича Галагана, став некролог 1888 р., написаний істориком та філологом Ф. Міщенком. Жанр некрологу має суттєву специфіку, яка вимагає піднесеного, некритичного, стислого, але повного представлення життя та діяльності обраної персони. Тут надавалася інформація щодо біографії Г. П. Галагана. Вкотре наголошувалася велика роль Ф. Чижова у його житті. Провідним мотивом стала думка, що значна частина позитивних якостей поміщика сформувалася під впливом Ф. Чижова, який стояв на слов'янофільських позиціях. Автор наводив приклади публіцистичної діяльності покійного: створення ним збірки етнографічних матеріалів, присвячених малоросійському краю, збірки пісень Південної Росії, факт того, що Григорій Галаган був першим очільником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, постійним членом Київської археографічної комісії. Не залишилася поза увагою Ф. Міщенка і галаганівська стаття, розміщена у КС [207, с. 1–19].

Значна частина некролога присвячена ролі Г. Галагана у розвитку освіти: відкриттю Колегії Павла Галагана та підтримці її роботи. Історик навів статистику учнів, що там навчалися, отримували стипендію, обсяги витрат мецената на утримання освітнього закладу. Завершувався опис висновками, які стосувалися Колегії: незважаючи на деякі складнощі, з якими стикався цей заклад, його патрон дійсно вкладав свою душу в цю справу та не шкодував жодних коштів. Подібні висновки свідчили про намагання створити максимально позитивний образ покійного, паралельно висвітлюючи його привабливі риси та уникнути повної ідеалізації, згадуючи про деякі спірні моменти. Ф. Міщенко стверджував, що Григорій Павлович був людиною, гідною наслідування, а всі труднощі та проблеми у його житті були викликані сторонніми факторами [207, с. 19–22].

Образ Григорія Галагана, що формувався у некролозі, представляв зразкового дворянина, який не обмежувався вузько становими та особистими інтересами, а брав активну участь в обговоренні й розв'язанні найважливіших проблем рідного краю та імперії в цілому. Важливо відмітити, що Ф. Міщенко підкреслював важливість створення у майбутньому повної біографії Григорія Павловича, для якої його текст може стати відправним пунктом. Роблячи заявку на продовження історіографічного освоєння постаті нашого героя, Ф. Міщенко вводив Г. Галагана до пантеону осіб, гідних наслідування. Можна зробити припущення, що патріотична публіка КС тим самим починала створювати нових героїв національного руху, а, як свідчить відомий вислів, для того, щоб стати героєм, потрібно спочатку померти. Таким чином, некролог 1888 р. став кульмінацією формування прижиттєвого та початком створення меморіального образу Григорія Павловича Галагана.

Унікальним джерелом з історії роду Галаганів, важливим документом для розуміння епохи та внутрішнього світу Г. П. Галагана стала публікація О. Лазаревським його щоденників. Поява уривків із юнацького щоденника була приурочена до 10-ліття від дня смерті Григорія Павловича. О. Лазаревський наголошував, що метою оприлюднення такого специфічного джерела стало усвідомлення важливості та необхідності збереження пам'яті про видатну людину та створення інформаційної основи для написання його наукової біографії. Зауважу, що це завдання залишається актуальним до сьогодні.

Зрозуміло, що ці тексти не призначалися автором для оприлюднення, а тому публікатор намагався обережно ставитися до змісту щоденника, передбачаючи не лише цензурні, але й суто етичні обмеження. Саме тому це захоплююче джерело друкувалося на сторінках КС вибірково. Першими з'явився фрагменти, що відносилися до 1836–1841 рр. [21]. Порівняння з оригіналом, опублікованим сучасними дослідниками М. Будзар та Є. Ковальовим, засвідчують, що публікатор не наважився представити епізоди, що стосувалися інтимного життя автора, були виключені найбільш радикальні висловлювання щодо влади та державного устрою імперії, роздуми з приводу

національного питання тощо. О. Лазаревський оминув також численні порівняння великоросіян та малоросів на користь останніх [94, с. 10–11]. Проте, навіть неповний текст демонстрував складний образ юного дворянина, в душі якого тривала глибока внутрішня боротьба між ідентичностями власника тисяч кріпосних душ та людини, яка засвоювала ліберальні погляди та гуманістичні цінності; між самоусвідомленням вірнопідданого московського царя та патріотом рідної Малоросії / України, між європейські освіченою людиною та прихильником традиційних форм народного життя [21].

Розвиток та доповнення цей образ отримав наступного року, коли були надруковані уривки з щоденника за 1845 р., з яких перед вже 26-річною, дорослою людиною постали питання осмисленням та розв'язання конкретних соціально-економічних проблем: покращення моральності малоросійського народу, пошук ефективних методів управління господарством, добробут селян [175]. Щоденник сприяв створенню складного образу глибоко рефлексуючої, відповідальної людини, яка від спостереження та осмислення, переходила до активної практичної діяльності.

Завершення публікації комплексу галаганівських щоденників у КС відбулося 1902 р. Цей щоденник був створений 1883–1884 рр. вже літнім чоловіком із давно сформованим світоглядом та системою цінностей. Перед читачами поставав образ поважної та шанованої людини, якій властиві помірковані, якщо не консервативні, погляди. З тексту зрозуміло, що Григорій Павлович не підтримував українофільські настрої, зокрема П. Куліша та М. Костомарова, виступав проти використання літери «і» в українській граматиці, вважаючи це «фонетичним фарсом» [23].

Публікація галаганівських щоденників мала виняткове значення. Вона відкрила можливості для виявлення особливостей внутрішньої саморепрезентації як Григорія Галагана, так і лівобережного дворянства в цілому. З іншого боку, археографічна публікація щоденників демонструвала способи конструювання образу цієї особи на меморіальному етапі її публічного сприйняття. Через те, що щоденники розділені хронологічно, стало можливим

увияти динаміку становлення та еволюції внутрішнього світу Григорія Павловича протягом всього його свідомого життя та зміни його суспільно-політичної орієнтації від юнацького максималістського лібералізму до консерватизму в останній третині життя.

Надзвичайно репрезентативним для виявлення механізмів творення образу Григорія Галагана на сторінках КС є також комплекс його епістолярної спадщини. Публікація листів розпочалась практично одразу після його смерті й продовжувалася майже до кінця існування часопису. Сюжетні лінії, інформаційне та емоційне наповнення, оцінки подій і осіб, стиль, умови, мотивації написання епістолярій представляють надзвичайну цінність для дослідника. Тематичне наповнення листування досить широке. Обговорення місцевих новин, подорожей, самопочуття, сімейних справ знаходилося у центрі листування за 1857 р. із істориком М. Маркевичем [239].

Доволі змістовним було листування із представниками місцевого чиновництва, колегами та соратниками по чисельних комісіях і комітетах, присвячених селянському питанню. З почуттям великої тривоги Григорій Павлович писав про стан справ у країні в листах до М. Білозерського від 1855 р. Він прямо заявляв, що існує вірогідність нової війни та був вимушений з жалем констатувати, що без війн серйозні питання вирішуватися вже не можуть [237].

У листах до О. Маркевича, члена Чернігівського комітету в справах селян від 1859 р., висловлювалося незадоволення тим, що комітет розглядав лише загальні питання та не поспішав переходити до конкретних дій. Це незадоволення посилювалося тим, що переважна частина членів комітету, на його думку, була консервативно налаштована, що для тодішнього Григорія Галагана видавалося неприйнятним [19].

Досить часто темою листування ставало життя та побут малоросійського народу, обговорення літературних та наукових праць П. Куліша, М. Костомарова, М. Максимовича. Тут варто виділити цілий комплекс приватного листування 1840–1850-х рр. із родичами, знайомими, сусідами. Наприклад, з М. Рігельманом він обговорював побут малоросійського

дворянства та його інтереси, твори «малоросійською мовою» та літературні новинки, з українським поетом та фольклористом Амвосієм Метлинським – видання збірника українських пісень, в якому поміщик пообіцяв здійснити всебічну підтримку. У своїх листах історик Осип Бодянський просив Г. Галагана надати допомогу його брату із прилаштуванням на посаді у Києві, у свою чергу О. Бодянський звітував про відправку на прохання поміщика книжок фольклорно-історичного спрямування. Пантелеймон Куліш у своїх листах ділився із Г. Галаганом новинами щодо видання своїх творів та своїми переживаннями стосовно южноруської / української літератури у цілому. П. Куліш не тільки дякував своєму приятелю та покровителю за допомогу в публікації «Чорної Ради», але й пропонував йому долучитися до створення періодичного видання для публікації україномовних творів. Матеріали циклу приватної переписки Г. Галагана засвідчують про високий ступінь залученості нашого героя в процес українського національного відродження, формуючи стійкий образ Григорія Павловича як авторитетної та впливової людини в колі української творчої інтелігенції [307].

Образ Григорія Галагана як патріота своєї малої Батьківщини розкривався в листуванні з О. Бодянським та П. Кулішем, яке велося живою українською мовою [275].

Цікавими роздумами про природу «малоросійського духу» ділився із Григорієм Павловичем його вихователь Ф. Чижов під час своїх мандрів Причорномор'ям. Унікальність цих листів, написаних у 1860 р., в тому, що вони містять згадку про деякі специфічні риси Г. Галагана, які не вкладаються в рамки його усталеного образу. Йдеться про тотальну нелюбов, навіть шовінізм по відношенню до поляків та всього польського, яка була обумовлена глибоким переконанням в тому, що саме Польща завдала Україні найбільших втрат і негараздів. Поряд із тим Ф. Чижов підкреслював, що Григорій Галаган глибоко піклувався про долю тих людей, яких він захищав [20].

Опублікований О. Лазаревським лист дворянина М. Імшенецького 1864 р. засвідчував, що меценатство Григорія Галагана не було бездумним та чисто

емоційним. Тут йшлося про відмову надавати допомогу у справі відкриття книжкового магазину, хоча й без пояснень мотивів такого рішення [22].

Епістолярії стосувалися також Колегії Павла Галагана. Листи були написані у 1869–1870 рр., а їх публікація відбулася 1904 р. Хронологічно першими були два листа 1869 р. до Григорія Павловича київського освітнього діяча П. Антоновича. Ці листи були опубліковані А. Степовичем, який на той час був директором Колегії. У невеликому вступі А. Степович характеризував свого наставника як світлу особистість, людину з благородним образом думок. В листах обговорювалася ідея створення нового навчального закладу задля подолання зіпсованості сучасного студентства [276].

У листуванні нашого героя із київським чиновником А. Вороніним, яке велося протягом 1870 р., йшлося про можливість запрошення до Колегії знаменитого педагога К. Ушинського (яка, на жаль, не втілилася у життя через його похилий вік) [236]. Отже, крізь призму листування формувалося стійке суспільне реноме Григорія Павловича як видатного освітнього діяча.

Загальновідомо, що одним із життєвих пріоритетів Г. Галагана була розбудова родового маєтку в с. Сокиринці на Чернігівщині. Ці сюжети знайшли відображення у листах чернігівського поміщика А. Лизогуба, де йшлося про будівництво церкви у цьому селі. Як можна побачити, наш герой продовжував релігійні традиції своїх предків [235].

Надзвичайною інформативністю виділявся лист, опублікований у 1904 р., де Григорій Галаган розкривав зміст одного зі своїх найвідоміших реалізованих проєктів – відновлення малоросійського будинку в с. Лебединці. Йшлося не лише про характеристики і параметри об'єкту, які слугують чудовим джерелом для дослідження історії традиційної архітектури Лівобережжя, але й про його мотивацію щодо його зведення. Григорія Павлович прагнув створити реконструкцію традиційного малоросійського помешкання, яке мало б стати в один ряд із зразками традиційної народної архітектури Західної Європи [236]. Тож до образу Григорія Павловича Галагана додавалися риси історичного реконструктора народної архітектури козацьких часів. Варто зазначити, що цей

малоросійський будинок став об'єктом дослідження етнографа В. Василенка, яке також було надруковано на сторінках КС [74].

Дещо інші грані образу Г. Галагана формувалися у статті головного редактора КС В. Науменка з нагоди 25-річчя Колегії Павла Галагана. Червоною ниткою тут проведена думка про те, що трагічна втрата сина та бажання увічнити його пам'ять разом із усвідомленням своєї відповідальності перед Батьківщиною у справі виховання її відданих синів стали вирішальними стимулами у виникненні ідеї заснувати приватний середній навчальний заклад. Величезна щедрість та благородство поміщика підтверджувалася не лише виділенням сотень тисяч рублів на розбудову Колегії та її подальше утримання, але й доступністю цього закладу для дітей-представників усіх верств за умови складання ними вступного іспиту [212, с. 418–427].

Водночас, цілком позитивний образ не перетворювався на занадто ідеалізований. В. Науменко зазначав, що, не дивлячись на щедрість засновника, його ідеї не були повністю реалізовані через відсутність нової, прогресивної навчальної системи, яка не могла бути запроваджена через обмеження, що накладав приватний статус закладу. Крім того, значна бюрократизація, характерна для тих часів та складнощі із пошуком потрібних викладачів також не сприяли покращенню ситуації. Втім, констатація величезного внеску Колегії у справу виховання високоосвіченої молоді закріплювала у суспільній свідомості образ Григорія Павловича Галагана як щедрого мецената, патрона регіональної освітньої справи [212, с. 427–433].

Образ Г. Галагана на сторінках КС формувався відповідно до ідейних уявлень редколегії часопису. Він створювався шляхом відбору та редагування археографічних публікацій та дослідницьких текстів його писемної спадщини. Цей образ мав відверто пафосний, глорифікований характер і складався з уявлень про покровителя місцевої освіти, справжнього патріота Батьківщини, активного захисника інтересів її населення, видатного мецената, поціновувача та захисника традиційної народної культури. Редколегія КС доволі ретельно відбирала найбільш показові матеріали, акцентувала увагу на таких важливих

рисах поміщика, як любов до України, її героїчного минулого, елементів фольклору. Активно висвічувалась активна участь Г. Галагана в обговоренні та вирішенні актуальних питань свого часу, його особистих чеснотах, що базувалися на принципах християнської моралі.

Створення такого ідеалістичного образу насамперед було обумовлено завданнями поміркованого сегменту національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.: необхідністю плекання і зміцнення місцевого патріотизму, української ідентичності, важливістю формування пантеону знакових національних діячів, вихованням у заможних земляків ставлення до матеріальної підтримки національної справи як до морального обов'язку, важливої, статусної справи. Григорій Павлович як видний представник дворянського стану, який був надзвичайно важливий в цих ідеологічних конструкціях, що вибудовувалися редколегією КС, ставав одним із прикладів «ідеального дворянина» з усіма характерними особливостями та органічно вписувався у пантеон знакових національних діячів, який також знаходився на ранній стадії конструювання.

Доповнення, уточнення та розширення образу Г. П. Галагана як активного діяча Реформи 1861 р., поміщика, який прагнув покращити положення селян не тільки словами, але й практичними діями та пропозиціями, містяться у серії друкованих видань «Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии». Зважаючи на те, що Григорій Галаган був одним з найвідоміших меценатів рідної Чернігівщини, співробітники Чернігівської губернської вченої архівної комісії доклали вагомих зусиль для залучення нашого героя до плеяди знакових емансипаторів та борців за покращення долі селян як на території малої Батьківщини, так і Російської імперії в цілому [114; 201; 208].

Таким чином, період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. визначався як доба формування образу роду Галаганів у вітчизняній історичній науці. Образотворення відбувалося зусиллями не тільки провідних науковців свого часу М. Костомарова, О. Лазаревського, Д. Яворницького та інших, але й самими представниками роду, насамперед завдяки працям Григорія Павловича Галагана.

На цей час припадає закріплення прижиттєвого та меморіального образів Галаганів. Вони не були тотожними, створювалися з різною метою та мали різне емоційне та структурне наповнення.

Через те, що Григорій Павлович Галаган досить емоційно реагував на негативні оцінки його предків, дослідники, особливо залежні від його підтримки та пов'язані особистими стосунками, були змушені це враховувати. Але, не заважаючи на повагу і пошану до Г. Галагана, перші покоління роду представлялися як егоїстичні персони, що дбали насамперед про нарощення власних статків за рахунок пригнічення селян і простих козаків. Полковники Галагани зображувалися як типові старшини Лівобережної України XVIII ст., які, користуючись ослабленням гетьманської влади, змогли міцно закріпитися на своїх землях та навіть демонстрували певну автономію у відносинах з адміністрацією. Зосередженість авторів саме на суспільно-економічних аспектах діяльності Галаганів пояснювалася як наявною в їх руках джерельною базою, так і критичною оцінкою соціальної еліти, властивою народницькій орієнтації більшості дослідників.

Після згасання роду Галаганів висвітлення їхньої спадщини продовжилося. Вищим досягненням у конструюванні меморіального образу династії став проект А. Степовича, присвячений 25-річчю Колегії Павла Галагана. В його рамках було надруковано першу статтю, спеціально присвячену історії роду Галаганів, написану найвідомішим його представником. Ця стаття стала спробою мінімізувати негативні риси образу Галаганів та разом з іншими текстами А. Степовича запропонувала альтернативну систему критеріїв в оцінці образу Галаганів. Вона характеризувалася перенесенням уваги з виключно соціально-економічної проблематики на значно більш широкі структури діяльності представників роду. Йшлося про успіхи у розбудові власних маєтків, зміцнення господарства, зведення церковних, адміністративних та приватних будівель, турботу про освітні справи та культурні проекти. Більше уваги приділялося історії сімейних стосунків, з'являються спроби створення психологічних портретів членів родини.

Заслужує уваги й те, що в цей період відбувалося введення до наукового обігу жіночих образів сім'ї Галаганів як турботливих матерів, вірних дружин, помічниць своїх чоловіків чи синів у суспільних і навіть державних справах, у вихованні дітей. Кожен із них вирізнявся позитивним ставленням, що мало впливати на гуманізацію образу роду в цілому та бути контрастом характеристикам більшості чоловіків.

Крім того, період формування меморіального образу Галаганів збігся з конституюванням професійної вітчизняної генеалогії, в якій основне місце приділялося питанням встановлення мережі зав'язків знатних родин Лівобережної України, а також базовим формальним характеристикам їхніх представників (посади, кар'єрні успіхи, маєтки, кількість селян та обсяги землеволодіння, шлюби, розлучення, діти). Все це справило певний вплив на процес онауковлення вітчизняної біографістики.

Основні тематичні блоки, пов'язані з Галаганами, в цей час доповнилися новою проблематикою: благодійність, підтримка українських культурних та наукових проектів, сприяння розвитку освіти, фінансова та моральна допомога у виданні знакового українського часопису.

Найбільшою інтенсивністю розробки, інформаційною наповненістю, яскравістю та антагоністичністю виділяються образи першого та останнього представника роду Галаганів. Гнат Іванович більшістю дослідників представлений як досвідчений, але вкрай жорсткий воєначальник, авторитарний, здирливий землевласник, носій таких огидних моральних якостей, як зрадництво, шахрайство, жорстокість. Особливо яскраво негативне ставлення до Гната Галагана сформувалося в контексті руйнування Чортомлицькій Січі і виявилось у творчості М. Костомарова та Д. Яворницького.

Альтернативний образ прилуцького полковника був сформований А. Степовичем, де Гнат Галаган був представлений як підприємлива та смілива людина, яка у жорсткі часи змогла вибороти собі місце під сонцем, конкуруючи із більш родовитими та заможними колегами.

Образ Григорія Павловича Галагана ставав іншим полюсом у представленні родинної історії. Він вирізнявся майже ідеальним реноме, яке формувалося насамперед на сторінках КС та у працях А. Степовича. Редактори та автори часопису в один голос визнавали нашого героя зразковим поміщиком, захисником інтересів селянства, патроном місцевої освіти, зберігачем народних традицій. Історичні джерела в цілому підтверджують цю оцінку. Образи Гната та Григорія Галаганів, розведені майже на два століття, ставали немовби полюсами сприйняття цілісного образу родин.

Період формування прижиттєвого та меморіального образу родини Галаганів заклав фундамент для подальших студій як з історії цієї родини, так і соціальної історії Гетьманщини / Малоросії / Лівобережної України в цілому. В цей час були намічені основні проблемні та дискусійні вузли вивчення соціальної еліти та її місця у вітчизняній історії XVIII–XIX ст., виявлені й оприлюднені базові джерельні комплекси, намічені перспективи подальшої джерельної евристики, сформовані інституції і кадри, здатні організувати і реалізувати подібні проекти. На початку XX ст. історіографічний оптимізм у розробці вітчизняної історії обіцяв нові злети і наукові перемоги. Але невдовзі виявилось, що основні досягнення вже відбулися, а проблематика глибокого вивчення історії соціальних еліт, в тому числі, старшинсько-шляхетсько-дворянських родів, відкладається на багато років.

РОЗДІЛ 3

РІД ГАЛАГАНІВ У РАДЯНСЬКІЙ ТА ДІАСПОРНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

3.1. Галагани у репрезентаціях радянських істориків

Історія вітчизняної історичної науки найтісніше пов'язана із зовнішніми по відношенню до неї переломами – війнами, революціями, реформами, різкими суспільно-політичними поворотами (вибори президентів, зміна курсу політичною елітою) [134–136]. Вони формують природний запит не лише на оновлення репертуару історичних досліджень та переінтерпретацію минулого досвіду, але й на методологічне переозброєння цеху професійних істориків, нового ставлення до ролі історичної науки в суспільстві та місця в цьому процесі самого історика.

Перший такий перелом у ХХ ст. призвів до поступового визрівання на ґрунті старої імперської науки, не зважаючи на декларативне заперечення її значення і досягнень, такого складного та багаторівневого явища як радянська, в тому числі українська радянська, історіографія [9; 261; 322].

Політичні переслідування та репресії, монополізація методологічного простору гуманітаристики, нетерпимість до опонентів та конкуренції ідей, протягом ХХ ст. сприяли створенню паралельної професійної реальності – діаспорної історіографії. Незважаючи на всю різноманітність індивідуальних доль, особливостей наукових підходів, інтелектуального потенціалу, результативності роботи, радянська та діаспорна історіографії існували протягом ХХ ст. як політичні та інтелектуальні близнюки / опоненти. Для істориків обох таборів вибір проблематики досліджень сприймався насамперед під кутом зору вибору ефективного інструменту для розгрому ідейних ворогів, підтвердження хибності їхніх підходів та легітимізації власної ідейної та ідеологічної позиції.

Не зважаючи на те, що соціально-економічна проблематика завжди була серед пріоритетних у практиках радянських науковців, вивчення історії соціальних еліт у порівнянні із дореволюційною історіографією суттєво

маргіналізувалося. З одного боку, це сталося через ідейне наслідування радянськими істориками традицій народницької історіографії з її відвертими симпатіями до народних низів та упередженим ставленням до їхніх соціальних антиподів. З іншого, – через потужний політико-ідеологічний запит на обґрунтування революційних буревіїв та докорінних змін в усіх сферах життя початку ХХ ст. соціальним егоїзмом, економічним насильством, моральною деградацією та політичною безпорадністю соціальних і політичних еліт. Тому проблематика історії старшинсько-шляхетсько-дворянської верстви Лівобережної України XVIII–XX ст., після революції хоча й спиралася на досягнення попередніх часів, але нерідко лише як на предмет ідейної та історіографічної конфронтації.

Як свідчать огляди української історичної науки, створені в другій половині 1980-х рр., такими відомими радянським дослідниками історії України XVIII–XIX ст., як В. Голобуцький [88], В. Сарбей [262], Ф. Шевченко [311], В. Смолій та А. Гуржій [312] вивчення соціальних еліт як самодостатня проблематика не розглядалася в числі пріоритетних. Як вважали ці авторитетні фахівці, головні досягнення української радянської історіографії останніх часів існування цього інтелектуального явища зосереджувалися навколо питань властивих радянській історичній науці в цілому: історія класової боротьби, соціально-економічний розвиток суспільства, історія дружби українського і російського народів, соціальне та економічне положення трудящих, здирницький характер Селянської реформи 1861 р., критика дворянсько-буржуазної історіографії, викриття перекручень історії України в сучасній зарубіжній, в тому числі буржуазно-націоналістичній літературі.

Із згаданих історіографічних оглядів видно, що старшині / шляхті / дворянству в працях радянських авторів відводилося другорядне, підпорядковане місце лише в контексті вище зазначених проблем. Так, Н. Лещенко, представив свою публікацію як перше велике спеціальне дослідження в українській радянській історіографії, присвячене важливій проблемі підготовки, проведення, змісту та наслідків реформи 1861 р. Серед

принципових переваг своєї праці він виділив розкриття діяльності дворянських губернських комітетів, боротьбу в них лібералів і консерваторів, негативний вплив на розвиток класової боротьби інституту мирових посередників та селянського самоврядування, доведення на основі архівних матеріалів грабунку селянства дворянами [177]. Причому, віддаючи данину макроісторичним підходам, Н. Лещенко, як і інші радянські історики, представляв елітні верстви таким собі колективним гомогенним актором історичного процесу, практично ігноруючи біографістичні підходи до вивчення соціальної еліти. А тому від українських радянських істориків не доводилося чекати спеціальних досліджень старшинських та дворянських родів, а також їх найпомітніших представників.

Між тим, остаточного викреслення елітарної проблематики в радянській історіографії не відбулося. З одного боку, хтось же повинен був нести на собі тягар відповідальності за трагедії революційних подій 1917–1921 рр., який зручно було ретроспективно повністю покласти на елітні верстви. З іншого, велику роль відігравала історіографічна інерція, яка особливо яскраво виявилася в 1920-ті рр. під час більшовицької українізації. Так, накопичений за попередній період масив історичних знань, архівного та археографічного матеріалів створював достатню інформаційну базу переінтерпретації історії соціальних верхів. Хоча б частково зберігся і кадровий потенціал вітчизняних істориків попереднього часу, професійне становлення яких, навіть у науковій молоді, було іще міцно пов'язано із традиціям імперських університетів, з ґрунтовною джерелознавчою та історіографічною підготовкою, з навиками запеклих наукових дискусій, впливом життя і діяльності батьків-засновників української історіографії. Іще одним важливим фактором, який утримував старшинско-дворянську проблематику в полі зору дослідників в перші післяреволюційні роки, стала жива пам'ять сучасників про особисте спілкування, соціальну взаємодію, різноманітну діяльність представників елітної верстви в різних галузях громадського життя кінця ХІХ – початку ХХ ст. Опора на теорію історіографічного образу надає підстави розглядати

післяреволюційний період як час формування колективного меморіального образу дворянства як верстви, що вже зникла, але міцно закріплена в індивідуальному і колективному досвіді сучасників. Отже, якісно нові суспільно-політичні та інтелектуальні умови, визначили специфіку параметрів нового історіографічного етапу вивчення історії дворянських родів.

Водночас, процес історіографічного освоєння роду Галаганів у ранній радянській історіографії мав свої виразні особливості. Частина з них була пов'язана з історією самого роду, який перервався по чоловічій лінії зі смертю одного з його найяскравіших представників Г. П. Галагана у 1888 р., тобто задовго до кардинальних суспільних та історіографічних змін, викликаних революцією. А тому формування меморіального образу Григорія Павловича, як і усього роду Галаганів в цілому розпочалося іще наприкінці ХІХ ст. і розгорнулося у вигляді продукції некрологічного, мемуарного та ювілейного жанрів, виконаної у вигляді наукових або публіцистичних текстів різного обсягу та рівня. Що ж до завершення меморіальної фази конструювання образу Галаганів, то вона припала на початок 1930-х рр., коли образ елітних верств в цілому остаточно набув у радянській історіографії завершених догматичних форм. Варто відзначити також, що в історичній літературі 1920-х рр. поряд із текстами, створеними близькими до Галаганів авторами, почало розгортатися суто наукове освоєння дворянсько-старшинської проблематики, знаменуючи таким чином перехід до нового, суто історіографічного періоду розгляду цієї проблематики з різних методологічних та ідейних позицій.

Отже оптимістичні очікування щодо перспектив досліджень історичної спадщини роду Галаганів, фундамент яких закладався фахівцями другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у післяреволюційний час виявилися значно стриманішими: старшинсько-дворянська проблематика втрачала пріоритет серед актуальних для радянського часу тем, значно звузився простір для дискусій, перед тиском генералізуючих схем і підходів у дослідженнях зникав особистісний контекст. Все це призводило до суттєвого зменшення, а у випадку Галаганів і зникнення, з історіографічного ландшафту спеціальних праць,

присвячених історії старшинсько-дворянських родів та їх найвідоміших представників.

Проте, суттєві кількісні і якісні зміни у нашій проблематиці зовсім не викреслювали Галаганів з поля зору дослідників. Однією з особливостей історіографічного освоєння галаганівської проблематики в 1920-х рр. стало те, що почали з'являтися праці, де формувався негативний образ Григорія Павловича Галагана. Враховуючи накопичений до того часу масив аналітичної та археографічної інформації, це було досить незвично і несподівано. Водночас, варто відзначити, що сам по собі критичний пафос в оцінках діяльності та стратегіях представлення Г. П. Галагана мав досить позитивне значення, знаменуючи подолання властивого меморіальній стадії однобічних глорифікованих уявлень про особу і діяльність найвідомішого представника славного старшинсько-дворянського роду, початок періоду історіографічного освоєння його образу.

Перша аналітична стаття з критикою діяльності Г. П. Галагана вийшла 1924 р. в журналі «Червоний шлях», який видавався з 1923 по 1936 рр. під пильним наглядом українського партійного керівництва і містив дослідження історичного, мистецького, економічного характеру [130]. Автором статті був Олександр Дорошкевич, літературний критик та доктор філологічних наук, один з найвідоміших дослідників постаті і творчості Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша. О. Дорошкевич був співробітником кількох радянських наукових установ, займався виданням та цензуруванням творів класиків українського письменства, активно підтримував радянську владу. Під час проведення процесу так званого СВУ, він виступав із звинуваченнями свого вчителя академіка С. Єфремова, закидаючи йому «контрреволюційну» діяльність. Проте активна прорадянська позиція не вберегла і його від репресій і висилки з України в середині 1930-х рр. [206].

Стаття О. Дорошкевича називалася «Український рух в оцінці поміщика 80-х рр.», де в центрі увага опинилося питання ставлення Г. П. Галагана до діячів українського національного відродження та суспільного руху взагалі.

Стаття розпочиналася із опису діяльності часопису КС та його першого редактора Феофана Лебединцева. Вибір теми автор пояснював тим, що на той час журнал представляв велику інтелектуальну потугу, був осередком української гуманітаристики, об'єднуючи провідних істориків, філологів, етнографів та белетристів. Навколо журналу згуртовувалися діячі різної суспільно-політичної орієнтації, поміж яких точилися запеклі дискусії щодо змісту, завдань і перспектив суспільного руху.

О. Дорошкевич характеризував Ф. Лебединцева як кволу, невольову людину, яка не вміла орієнтуватися в складній суспільній ситуації Наддніпрянщини кінця ХІХ ст. Автор створював образ керівника, який був абсолютно не здатний до прийняття важливих рішень та фактично перешкоджав реалізації тих завдань, яке українське суспільство пов'язувало з цим журналом. Спираючись на матеріали листування Ф. Лебединцева О. Дорошкевич робив припущення щодо свідомого наміру редактора КС «піддати» все українське русифікації та стояти за єдину і неподільну Русь, але з Києвом у центрі [115, с. 218–221].

У порівнянні з редактором КС постать Григорія Павловича Галагана виглядала більш привабливою: приятель П. Куліша та Т. Шевченка, автор етнографічних матеріалів, людина освічена та розумна. Але, як на контрасті зазначав автор статті, – це лише на перший погляд. Використовуючи порівняльний метод, О. Дорошкевич намагався простежити еволюцію суспільної позиції Г. П. Галагана від молодих до зрілих років. Перший період персональної інтелектуальної історії свого героя, який тривав до реформи 1861 р. автор представляв як час захоплення Г. П. Галагана ліберальними ідеями, українофільством, щирим прагненням реалізувати селянську реформу 1861 р. з урахуванням інтересів селянства. В другому періоді свого життя перед читачем поставав образ закостенілого консерватора, абсолютно лояльного до імперської влади поміщика, діяча слов'янофільського толку. Він, за твердженням О. Дорошкевича, подібно до Ф. Лебеницева, активно виступав за єдину та неподільну Російську імперію, а до українофільського руху починав

ставитися абсолютно негативно. На підтвердження своїх думок автор статті звертався до листування Ф. Лебединцева та Г. Галагана за 1884 р., розпочатого на тлі великих фінансових складнощів КС. Причому, зосереджуючись на репрезентації позиції кореспондентів, О. Дорошкевич, інтерпретував галаганівські оцінки та характеристики як позицію усієї місцевої еліти до українського руху загалом. Отже, Григорій Павлович виступав тут як голос всього українського дворянства, але вже не у позитивному, а негативному контексті, про що свідчить майже неприховане бажання автора показати його як зрадника національної справи, якій від «правильного» українофільства перейшов на позиції «неправильного» проросійського слов'янофільства [115, с. 221].

Головним предметом першого листа Г. Галагана до Ф. Лебединцева, який коментував О. Дорошкевич, став твір Івана Нечуй-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки», переданий йому самим Ф. Лебединцевим. Григорій Павлович, чітко розуміючи суспільно-політичну ситуацію, давав своєму співрозмовнику пораду більш ретельно підбирати матеріали для публікації у КС, щоб не привертати зайву увагу цензурного апарату та не виглядати в очах імперської влади сепаратистами. Про сам твір І. Нечуй-Левицького він відзивався доволі різко та негативно, описуючи його як «...рассказ безыскусственный, т-е. не сочиненный, и передающий картину самую живую, верную шевелящую душу». Головну ваду цієї роботи Г. Галаган вбачав в штучності описуваних в ній подій та використанні української мови там, де, на його думку, цієї мови не може бути. На його переконання, І. Нечуй-Левицький створив цю працю лише задля того, щоб догодити українофільській налаштованій публіці, а всі сюжети, там описані були нещирими та штучними. Саме тому Г. Галаган категорично не радив Ф. Лебединцеву друкувати цю працю на сторінках журналу [115, с. 222–225].

Другий лист, який був значно меншим за обсягом, являв собою продовження дискусії щодо унормування українського правопису та питання друку матеріалів «кулішівкою». Григорій Павлович не визнавав окрему

українську абетку та рішучо її засуджував, вважав її використання в науковій літературі справою несерйозною. Подібні радикальні думки він обґрунтовував так: «...Неужели вы в самом деле считаете серьезным делом фонетическое правописание в нашем родном наречии? Неужели вы не знаете, что сочиненное правописание, с одной стороны, не имеет никакого грамматического смысла и низводит южно-русскую речь до того бессознательного лепета, к которому, пожалуй, должен был применяться Миклуха-Маклай у диких родственников орангутангов, а с другой стороны – неминусемо должно повести к абсурдам правописания Старицкого, Драгоманова и разных других непрошенных новаторов южно-русской речи» [115, с. 225–226].

Згадана цитата, на думку О. Дорошкевича, мала засвідчувати те, що Григорій Павлович, хоча і залишався любителем малоросійської культури, опікуном освіти, видатним меценатом, але зберігав лояльність до Російській імперії та усвідомлення того, що українці є невід'ємною частиною триєдиного руського народу. Він був переконаний, що ареал використання української мови мав би обмежуватися побутом та художньою літературою, не зазіхаючи на офіційне діловодство, науку, середню та вищу освіту.

О. Дорошкевич успішно виконав своє завдання – сконструювати на основі наявних епістолярних джерел, не лише намічений задалегідь негативний образ Г. П. Галагана, а й показати малоросійське дворянство в цілому (а особливо його старше покоління, яке сприяло реформам Олександра II, а потім у своїй більшості підтримало політику Олександра III) справжніми зрадниками українських національних інтересів. Праця О. Дорошкевича започаткувала принципово нову схему представлення нашого героя, затребувану в умовах більшовицької українізації 1920-х рр. За своїми характеристиками цей образ став абсолютною протилежністю тому ідеалістичному представленню Григорія Павловича, яке було властиво дореволюційним історикам. Основні параметри цього образу: зрадник ідеалів молодості, консерватор, лояльний імперській владі діяч, супротивник

формування української нації як самостійної одиниці, прихильник великоруського шовінізму.

Відзначаючи схематичність, примітивізм, відверту схоластичність та заідеологізованість побудов О. Дорошкевича, не можна не відзначити важливість поставлених ним запитань для майбутньої розробки цілої низки проблем. Серед них питання генези, еволюції співвідношення і конкуренції малоросійського та українського руху, співвідношення імперської, регіональної та національної ідентичностей і лояльностей, еволюції особистої позиції не лише Г. П. Галагана, а й інших відомих суспільних діячів в умовах швидкої модернізації усіх сторін життя у XIX ст.

Важливі нюанси у формування публічного образу Г. П. Галагана в радянській історіографії вніс один з її головних діячів, лідер істориків-марксистів та визначний ідеолог цього напрямку, творець історичної школи, названої на його честь, М. Покровський. У своїй монографії «Крестьянская реформа», що вийшла у 1926 р., автор на підставі марксистсько-ленінської методології намагався з'ясувати причини та перебіг та результати селянської реформи 1861 р. Зрозуміло, що на сторінках монографії знайшлося місце і для одного із найактивніших її учасників.

Г. Галагану у цій праці було приділено не дуже багато місця, проте, навіть цього виявилось достатньо для доповнення його історіографічного образу в реаліях нового часу. В тексті книжки він був охарактеризований як відомий український поміщик, який своєю активною позицією намагався внести зміни та доповнення до рішення комісії про існування однакового для всіх селян наділу, замінивши його на рухомий, розміри якого вираховувалися б у відповідності до особливостей конкретної місцевості. Ця ідея під час обговорення не знайшла великої підтримки серед більшості дворянства, які попереджали Г. Галагана, що подібні вольності можуть призвести до «пугачовщини» (тобто масових виступів незадоволених селян). Саме під тиском залякувань загрозою народних бунтів Г. Галаган був змушений поступитися, хоча й зазначав, що це питання ще не до кінця вирішене, і комісії

ще мають до нього повернутися. М. Покровський, зараховуючи Г. Галагана до ліберальної меншості у дворянських комітетах з обговорення селянської реформи, підкреслював її соціальний егоїзм і боягузтво, неспроможність відстоювати свої ідеї під тиском консервативного дворянства, яке чіплялося за землю та не хотіла нею ділитися [243, с. 128–130].

Образ Г. Галагана у М. Покровського – це образ поміщика, який не зміг подолати систему та був змушений підкоритися їй. Григорій Павлович надто скупко був представлений у даній роботі, щоб можна було чітко окреслити всі сторони його образу в уявленнях М. Покровського. Він скоріше виступав тут як один із прикладів ліберально налаштованого дворянства, яке поступалося своїми принципами та дрібними кроками переходило до консервативних позицій у поміщицько-селянському питанні.

В монографії М. Покровського образ Г. Галагана набував нових рис і нюансів. Привертає увагу його впевнене віднесення не до консервативного, а до ліберального табору в обговоренні найважливішого суспільного питання середини ХІХ ст. Хоча з певними обмовками (несмілива позиція, соціальний егоїзм, піддатливість до тиску консерваторів), Григорій Павлович в монографії М. Покровського все ж таки був віднесений до невеликого числа прогресивно налаштованого дворянства.

Особливої уваги в контексті формування образу Галаганів та історіографічного освоєння історії роду в цілому займають праці і позиція А. Степовича, творчість якого іще до революції стала помітним внеском у дослідження цієї родини та її останнього представника. Під час бурхливих революційних подій науковець не тільки залишався в Україні, але й продовжував активну творчу роботу. У 1924 р. він видав працю з красномовною назвою «К характеристике Г. П. Галагана». Піднесений тон оповідання, прагнення показати героя своєї роботи в якомога кращому вигляді та виявлення особистої до нього поваги стали головним спонукальними мотивом цієї праці. Зрозуміло, що А. Степович змушений був дещо скорегувати текст відповідно з вимогами часу – прибрав сюжети про міцні зв'язки Григорія

Павловича із елітою Лівобережної України, натомість зацентрував увагу на його проселянських поглядах та близькості до трудового народу. В результаті досліднику вдалося створити такий історіографічний образ, який міг би влаштувати як владний офіціоз, так і задовольняв би особисте прагнення продовжити конструювання цілком позитивного образу свого вчителя, до якого він уже доклав чималих зусиль іще у попередню, дореволюційну епоху. Звичайно, текст А. Степовича був яскравим прикладом як неабиякого таланту історика та його здатності пристосовуватися до змін нових часів, так і відносної толерантності наукового і суспільного середовища 1920-х рр., що надавало можливості для продовження існування образів в цілому сформованих у попередню історіографічну добу [278].

У 1927 р. у часописі «Україна», який прийнято вважати наступником журналу КС та спадкоємцем його традицій, А. Степович надрукував іще одну невелику працю під назвою «З подробиць реформи 1861 г.» [279]. Вона виконана у вигляді археографічної публікації листа Г. П. Галагана до свого дядька 18 листопада 1861 р. та коментарів до нього. Автор продовжував тут обґрунтування тих оцінок та характеристик, які домінували в конструюванні образу Григорія Галагана іще з дореволюційних часів, на межі формування меморіального та історіографічного образів нашого героя. Це не видається дивним, адже більшовики задля завоювання прихильності місцевого населення всіляко підтримували в той час розвиток української культури, досить м'яко направляючи його в потрібне ідеологічне русло.

У коментарях до публікації листа А. Степович вкотре підкреслив виключну роль свого героя у процесі підготовки реформи, називаючи його одним з найважливіших її діячів. Картина, яку змальовував автор, свідчила про те, що у відносинах Григорія Павловича та селян була повна злагода та взаємна повага як до реформи, так і після її завершення, а дворянин робив все від нього залежне, щоб ті люди, за яких він ніс відповідальність (спочатку повну, а потім моральну), відчували себе якомога краще. Текст опублікованого листа презентував доволі цікавий сюжет – Г. Галаган переказував своєму

співрозмовнику епізод вирішення земельного питання із селянами, які ще нещодавно були його кріпаками. На їх пропозицію передати їм задарма садиби та четверту частину наділу поміщик відповів своєю пропозицією – передати садиби безоплатно, а земельні ділянки передати у борг під відсотки в імперському банку. Селяни цю пропозицію приймати не захотіли, бо місцевим банкам не довіряли та боялися бути обкраденими, а тому Григорій Павлович пішов на поступки та виконав їх вимоги. Після підписання всіх документів поміщик оголосив селянам, що вони тепер йому особисто не підкоряються та мають право на свободу. Селяни ж не були готові самостійно розпоряджатися своєю свободою та так звикли до свого господаря, який їм здавався доволі чесним та справедливим, що не схотіли відправлятися у «самостійне плавання» та висунули нову пропозицію, яку Галаган із радістю прийняв – стати їх попечителем [279].

Аналізуючи дану археографічну публікацію, не можна оминати увагою надзвичайно цей надзвичайно ретельно підібраний сюжет. Він одночасно був присвячений актуальній тематиці звільнення селянства та показував позитивні риси Григорія Павловича – його благородність, вміння знаходити компроміс, «батьківське» ставлення до селян, яке йшло в розріз із тим образом поміщиків, який нав'язувався істориками-марксистами. Можна зробити припущення, що в середині 1920-х рр., коли образ Г. Галагана, який безумовно був представником експлуататорського класу, зберігав риси опікуна і захисника прав селянства, приятеля шанованої радянською владою та новою інтелігенцією Т. Шевченка, засновника навчальних закладів та щедрого мецената, мав всі шанси бути включеним до нового пантеону національних діячів як ексклюзивний персонаж. Винятковість постаті Г. Галагана як нетипового представника своєї верстви А. Степович підкреслював тим, що після революції його садиба в Сокиринцях не була зруйнована та пограбована селянами, які пам'ятали доброго пана.

У 1929 р. в «Україні», А. Степович опублікував іще одну статтю присвячену Галаганам, де головним героєм виступала не родина, а родинна садиба – маєток у Сокиринцях. Стаття під назвою «На Галаганівщині літом

1927 року» представляла собою опис вражень А. Степовича від мандрівки до садиби Галаганів. Сам автор зазначав, що не відвідував садибу понад 10 років, а тому мав великий інтерес дізнатися, в якому стані вона знаходиться. А. Степович називав Сокиринці Прилуцькою Палестиною, підкреслюючи її сакральну роль як культурного, господарського, адміністративного осередку для усього регіону.

Цікавий географічний термін «Галаганівщина», який збігався із територію Прилуччини, А. Степович вводив до обігу на честь фундатора роду Галаганів, Гната Івановича, підкреслюючи його статус як батька-засновника маєтку [280, с. 82]. Образ Павла Григоровича, батька Григорія Павловича подався у контексті його роботи над зведенням останньої версії Сокиринецького палацового ансамблю. А. Степович описував його як уважного та відповідального куратора будівництва, який запросив для створення будинку і парку висококваліфікованого архітектора з Москви та садівника із Саксонії [280, с. 83].

А. Степович констатував, що маєток зміг пережити війни та революції, хоча і втратив свій первісний вигляд. Цьому сприяли в першу чергу селяни, які врятували його від руйнування та грабунку. Автор цілком слушно зазначав, що цей вчинок став наслідком турботливого ставлення до селян з боку Григорія Павловича Галагана. А. Степович вважав, що значну частину галаганівських речей з маєтку було перенесено до Прилуцького музею. Особливий інтерес представляє інформація про розміщення в музеї великої колекції фотографій членів родини Галаганів та колекції картин українських художників. Їхня наявність свідчила про велику шану родини Галаганів до своєї сімейної історії та опіку ними українських митців [280, с. 84].

З великим жалем А. Степович повідомляв про втрату значної частини галаганівської бібліотеки та фотоальбому вихованців Колегії Павла Галагана. Про важливу роль Колегії в житті Григорія Павловича свідчило те, що біля його робочого кабінету в маєтку розміщувала спеціальна кімната, повністю присвячена цьому навчальному закладу. Бібліотека за свідченнями

А. Степовича, почала збиратися іще з середини XVIII ст. Кожен із представників родини цікавився книгами та додавав нові примірники домашнього книжкового зібрання [280, с. 84].

Черговим прикладом високого благородства Г. Галагана стала передача такої цінної для його родини бібліотеки в розпорядження Колегії для того, щоб кожний із учнів міг знайомитися із рідкісними книгами. Втім, цей вчинок мав і негативні наслідки, про які повідомляв автор. На тлі зростання числа сільської інтелігенції попит на бібліотеку в Сокиринцях був високим, а після її перенесення до Києва місцеві жителі почували себе обділеними. Тому після смерті Григорія Павловича його вдова Катерина Василівна клопоталася про відновлення бібліотеки у Сокиринцях [280, с. 85].

А. Степович також наводив інформації про кадрову політику Григорія Павловича, яка характеризувала поміщика як послідовника ідей мерітократії. Поміщик завжди шукав талановитих дітей серед родин селян та дрібних міщан, сприяв отриманню ними освіти та побудови успішної кар'єри. На думку автора це зробило Прилуччину однією з найінтелігентніших земель Лівобережної України [280, с. 85].

Додатковим свідченням шанобливого ставлення Галаганів до свого минулого є збереження в маєтку подарунків Петра I Гнату Галагану. Красномовним доказом заможності родини виступали золоті та срібні прикраси, фарфорові вази, більярдна кімната. На превеликий жаль для А. Степовича, який багато років у дитячі та юнацькі роки проводив у Сокиринцях, більшість цих артефактів було втрачено, а певна частина архіву Галаганів, вивезеного в окреме приміщення, згоріла [280, с. 86].

Змальовуючи зовнішнє та внутрішнє оздоблення маєтку, автор нагадав читачеві про добрі стосунки братів Петра та Павла Галаганів, які мирно розділили батьківський спадок. Петро Григорович взяв за зразок для себе Сокиринецький палац та звів у селі Дігтярях досить схожий маєток, а згодом створив і для себе вертеп, подібний до батьківського та навіть переніс у маєток селянський оркестр. Цей оркестр знайде своє відображення у шевченківській

повісті «Музикант». Черговим свідченням благородства Григорія Павловича Галагана було, на думку А. Степовича, те, що успадкувавши маєток у Дігтярях, він подарував його полтавському земству, а обидва вертепи передав до музею [280, с. 89].

Свідченням релігійності та воцерковленості Галаганів є зведення ними великої кількості церков. До складу ансамблю у Сокиринцях входило дві кам'яні церкви. Першу, Варваринську, звів іще Григорій Іванович Галаган у класичному стилі. Вона виділялася ґрунтовністю та витонченістю архітектурних форм. Згодом його онук, Григорій Павлович, передав її селянам для сокиринської парафії. Друга, Петропавлівська церква була оздоблена значно скромніше, але через збереження на її території галаганівської родової усипальниці, її сакральне значення для родини було вище. Крім того, перший варіант церкви, ще дерев'яної звів Іван Григорович Галаган. Коли постало питання про заміну старої будівлі на нову, Григорій Павлович перевіз дерев'яну церкву в Лебединці та подарував її селянам і тільки потім почав планувати зведення кам'яного храму. Втім, нова церква будувалася в досить економному режимі, адже на той момент Галагани переживали господарчу кризу. Тому будівля вийшла не дуже міцною та потребувала постійної до себе уваги. Втім, Григорій Павлович виконав заповіт своєї матері – на території церкви знайшли свій останній прихисток предки поміщика. На момент відвідуванням А. Степовичем галаганівського маєтку церква знаходилася в аварійному стані та мала бути розібраною найближчим часом. З великим сумом автор просив адміністрацію школи, яка володіла маєтком, зберегти хоча б домовини Галаганів від знищення [280, с. 89–90].

Певні риси до образу взаємовідносин Г. Галагана та його сина Павлуся можна побачити з опису так званої Павлушевої хатки. Вона представляла собою зменшену копію традиційної української хатини та була подарована Павлуся для навіювання йому любові до українського народу [280, с. 90–91].

Зберігаючи добру пам'ять про свого опікуна і покровителя, А. Степович наводив іще кілька свідчень про позитивні риси Григорія Галагана: зведення

ним будинків для своїх службовців, лісорозведенням з метою компенсування масової вирубки деревини на Лівобережжі, опікування сільського хору, на утримання якого поміщик не шкодував ані часу, ані грошей [280, с. 91–92].

Попри те, що маєток Галаганів зберігся у більш-менш задовільному стані, А. Степович зазначив, що старий панський дух комплексу назавжди відійшов у минуле. Подібний ностальгічні настрої та сум від такого рідного, але назавжди втраченого минулого складають основу роботи, надаючи їй яскравого мемуарного та меморіального характеру. Виключно позитивні образи Галаганів мали викликати такі ж емоції і у читачів. Водночас поряд з елегійними нотами в описі Сокиринців виавтором висловлюється надія на те, що вдячні Галаганам жителі Сокиринець та їх нащадки зможуть зберегти не лише добру пам'ять, але хоча б частину їхньої матеріальної спадщини.

Ще однією радянською монографією, яка містила згадки про Галаганів стала ґрунтовна робота історика Федора Савченка «Заборона Українства 1876 р.». Доля і творчість Ф. Савченка були досить цікавим та трагічними. Він народився на Полтавщині, а вищу освіту отримав у Ніжині та Санкт-Петербурзі. Талановитий студент отримав запрошення на навчання до Сорбони та переїхав у 1914 р. до Парижу. У вирі подій 1918 р. Ф. Савченко виконував дипломатичні завдання та відстоював українське питання у Франції. У 1919 р. Ф. Савченко познайомився з М. С. Грушевським та став одним з його помічників. Коли Михайло Сергійович повернувся до УРСР та став академіком ВУАН, він запросив Ф. Савченка працювати під його керівництвом. Основним інтересом дослідника стала історія громадівського руху в Україні. Активній роботі Ф. Савченка сприяла політика українізації, яка спрямовувала зусилля дослідників на вивчення українського національно-визвольного руху під кутом зору марксистської методології. Після згорання політики коренізації Ф. Савченко як і багато інших українських науковців став жертвою сталінських репресій. Його було заарештовано на п'ять років у сфабрикованій справі так званого «Українського національного центру». Незадовго після відбуття покарання дослідник знов був заарештований та звинувачений як учасник

«контрреволюційної есерівської націоналістичної групи». Після 1938 р. зв'язок із засудженим Ф. Савченком було втрачено остаточно [257].

«Заборона Українства 1876 р.» була основною науковою працею Ф. Савченка. Тут висвітлювалися події соціально-культурного життя на українських землях, що знаходилися під владою Російської імперії, в роки, що передували Емському указу, який значно обмежував використання української мови в інтелектуальному середовищі. Автор приділив велику увагу діяльності таких організацій як Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у Києві, діяльності Київської громади, історії української журналістики у 1870-х рр. та самому Емському указу. Всього у роботі містилося більш ніж півсотні згадок про Григорія Павловича Галагана. Дана щільність представлення була цілком обґрунтованою, адже він був першим редактором, а згодом і очільником Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства, знаходився у тісному зв'язку із членами Київської громади, перебував у центрі основних суспільних процесів, які відбувалися в той час на українських землях [259, с. 403].

Ф. Савченко засвідчував, що вибір Г. П. Галагана головою Відділу був викликаний необхідністю мати на цій високій посаді людину віддану справі української науки та культури. Водночас очільник мав бути у добрих стосунках із владою, бути настільки лояльним до імперського режиму, щоб ніяких підозр у сепаратизмі не могло й виникнути. Влада бажала бачити у Відділі віддану справі розвитку етнографічних та статистичних досліджень інституцію, але ніяк не трибуну для вироблення і пропаганди українофільських ідей та осередок для організації українофільських сил [259, с. 16–17].

Яскравою і новою рисою в образі Григорія Павловича стало висвітлення його антипольських настроїв та переконань. Ф. Савченко надрукував лист Г. Галагана до М. Юзефовича, в якому йдеться про рекомендацію відокремити Відділ від польських впливів та втрату поляками права називатися слов'янами. Ф. Савченко прямо називає Г. Галагана носієм великоруської ідеї та ставить

його в один ряд з представниками старшого покоління М. Іванішевим, С. Аксаковим, М. Костомаровим [259, с. 26].

Г. Галаган у Ф. Савченка представлений як імперський урядовець, але його бекграунд привертав особливу увагу автора. Велика увага приділена тому, що Григорій Павлович у свої молоді та зрілі роки дуже пишався своїм козацьким походженням та з великим задоволенням не лише збирав цікаві етнографічні та історичні матеріали, що стосувалися історії та культури українських земель, але й не соромився спілкуватися та листуватися українською мовою. І навіть знаходячись на посаді керівника Відділу він захоплювався завданнями, які ним виконувалися. Водночас автор вважав, що Г. Галагану не вистачало самостійності у прийнятті рішень та сміливості, щоб захистити Відділ від його закриття. Простими словами, Григорій Павлович вирішив не ризикувати своїм положенням та всіляко утримував колег від відхилення від тих завдань, які були продиктовані статутом інституції. Він усіяко сприяв тому, щоб Відділ не займався нічим окрім збирання та опрацювання етнографічного та статистичного матеріалу [259, с. 34–40].

Отже, діяльність Григорія Павловича Галагана на посаді голови Відділу охарактеризувалася Ф. Савченком досить неоднозначно. З одного боку, дослідник наводив писемні докази як того, що він досить вправно виконував свої адміністративні обов'язки, з іншого – звинувачував в тому, що під впливом реакційної політики уряду та нападів на українство він швидко здався і покинув свою посаду. Навіть офіційну причину за якої Григорій Павлович припинив свою діяльність у Відділі, неможливість поєднувати цю роботу з роботою повітового маршалку, автор вважав недостатньою для його виправдання [259, с. 77–79].

У цілому Ф. Савченко вельми критично оцінював як діяльність Григорія Галагана як очільника Відділу, так і його місце в українському національному русі останньої третини ХІХ ст. в цілому. Спираючись на значну джерельну базу, основу якої складало особисте листування Г. Галагана з видними діячами того часу: П. Семеновим-Тян-Шанським, О. Дондуковим-Корсаковим,

О. Русовим, П. Чубинським, М. Юзефовичем, Ф. Савченко переконливо доводив, що Григорій Павлович не бажав, щоб наукова робота Відділу ставала ширмою для політичної боротьби, для розгортання та організації опозиційного українського руху. Варто зазначити, що Ф. Савченко звернув увагу на те, що внутрішнє протистояння у Відділі набувало значною мірою характеру конфлікту поколінь. Старші, в тому числі й Г. Галаган, представляли активістів національного руху 1840–50-х рр. з потужним слов'янофільськими симпатіями, а молоде покоління (М. Драгоманов, М. Чубинський та інші) – прихильників симбіозу національних та соціалістичних ідей 1870-х рр. Окрім того, Г. Галаган та його прихильники, займаючи статусні позиції у суспільній ієрархії, демонстрували цілковиту лояльність імперській владі, ідеї неподільності Російської імперії та відмову від ідей радикального українофільства [259, с. 247–248, 255–260, 281–282, 305, 351].

Отже, образ Григорія Галагана, сформований у праці Ф. Савченка, був позбавлений схематизму та однозначності. Автор наголошував на властивій йому динаміці, використовуючи зміну ідейних та суспільних орієнтирів та ідеалів Г. Галагана, для демонстрації як його особистих негативних рис, так і дворянської верстви в цілому. Замість того, писав Ф. Савченко, щоб очолити національний рух, втілюючи у життя свої прогресивні юнацькі переконання, Г. Галаган 1870-х рр., на підставі ретельно підібраних джерел, представлявся як типовий царський служака, що зрадив ідеалам служіння національній справі. У своїх оцінках Ф. Савченко здається більш критично налаштованим, ніж О. Дорошкевич чи М. Покровський не особливо вдаючись до причин, які змусили Григорія Павловича змінити свої погляди на більш помірковані.

Згортання політики українізації та формування сталінського репресивного режиму, закріплення жорсткої монополії на методологію історичного пізнання спричинило трагічні наслідки для багатьох українських істориків, наукових інституцій, наукових напрямків та проблемно-тематичних пріоритетів. Значимих текстів, присвячених не лише родині Галаганів, а історії елітних верств не з'являлося більше 20 років.

Однією з таких праць стала цінна монографія відомого українського радянського дослідника соціально-економічної та політичної історії України XVII–XIX ст. Івана Гуржія, вижана у 1954 р. під назвою «Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст.» [97].

Звичайно, що ця робота спиралася на марксистсько-ленінську методологію в її сталінській інтерпретації. Історик ставив за мету показати дворянство як клас експлуататорів та гнобителів трудового народу. Водночас, ця монографія зберігає до нашого часу свою цінність, бо спиралася на значний джерельний матеріал та містила величезну кількість таблиць та статистичних свідчень.

В монографії І. Гуржія певна увага приділена організації господарства Г. П. Галагана та надана характеристика його діяльності як поміщика, що керував виробничими процесами та налагоджував стосунки із підлеглими. У другому розділі монографії («Посилення феодально-кріпосницького гніту на Україні та його наслідки») автор зосередився на доведенні марксистської тези про загальну кризу організації поміщицького господарства в першій половині XIX ст., яка стала основою розкладу феодально-кріпосницької системи. Підтвердженням цієї кризи мали стати ретельно підібрані автором архівні матеріали, що засвідчували нестерпне гноблення селян поміщиками. Проте, твердження про те, що «...частина селян Г. П. Галагана була «на тижні», тобто протягом тижня на панщині» [97, с. 76], не підтверджено у автора посиланнями на будь-які джерела інформації. В третьому розділі монографії, присвяченому «товаризації феодально-поміщицького господарства», автор, посиляючись на архівні данні, наводив свідчення щодо прибутковості одного з галаганівських маєтків, в якому 54% прибутків припадали на продаж горілки, що могло свідчити не тільки про високий рівень товаризації цього промислу, а й про «наживання» на селянах, які й ставали основними покупцями горілки, про відсутність турботи про здоровий спосіб життя своїх підданих [97, с. 178].

Хоча І. Гуржій спеціально не аналізував організацію виробництва та соціальні відносини в маєтках Г. П. Галагана, з наведених у монографії прикладів виразно проглядається намір розчинити його яскраві індивідуальні риси у стосунках із селянами в узагальнюючому колективному портреті дворянства, як верстви, відповідальної за страждання трудового люду.

Образ Г. П. Галагана в цій роботі очікувано примітивний – він лише один з безлічі поміщиків, які користувалися підневільною працею селян, використовував застарілі методи ведення господарства, наживався на рабській праці та цілком відповідав тому образу дореволюційного поміщика, який хотіла бачити народницька та радянська історіографія.

Будучи однією з центральних фігур у процесі обговорення, затвердження і реалізації Селянської реформи 1861 р., Г. П. Галаган неодмінно згадувався в працях, присвячених цій темі. Він потрапив і на сторінки монографії «Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 года» відомого радянського історика, дослідника соціально-політичної історії Російської імперії, Петра Зайончковського, яка вийшла 1958 р. Без спеціального дослідження його поглядів на вирішення цього складного питання Г. П. Галаган характеризувався як один із активних діячів цієї реформи [125, с. 407–408]. У праці П. Зайончковського «Отмена крепостного права в России» Григорія Павловича побіжно згадано у переліку дворян, які займали помірно-ліберальні позиції щодо селянсько-поміщицького питання [124, с. 111].

Монографіям І. Гуржія та П. Зайончковського, виконаним як капітальні соціально-економічних дослідження, в центрі уваги яких перебували макропроцеси загальнодержавного масштабу, не була властива біографістична та родинознавча оптика. Для цих авторів їхні герої, в тому числі і Г. П. Галаган, були лише діячами, залученими до різних соціальних, ідейних, регіональних або організаційних структур без власного специфічного, неповторного обличчя.

Ще одним своєрідним та репрезентативним блоком наукової літератури, який містив оцінки роду Галаганів та його окремих представників стала енциклопедична література. Енциклопедичній статті за визначенням властиві

риси і завдання, які націлені на створення концентрованого образу її героїв, подій, географічних об'єктів, історичних процесів тощо.

Ґалагани представлені в першому томі «Радянської енциклопедії історії України» 1969 р. Героями відповідної статті стали Гнат, Григорій Іванович та Григорій Павлович Ґалагани. Засновник династії характеризувався як досвідчений військовий, також підкреслювалося те, що він відзначався жорстокою експлуатацією селян. Його син Григорій Гнатович означений як прилуцький полковник, який одержував від царської влади великі маєтки з селянами, а образ Григорія Павловича включав такі стійкі риси як поміщик, високого рівні урядовець, керівник та виразник інтересів ліберальної буржуазії, засновник приватного освітнього закладу [6].

Безіменні автори другого видання «Української радянської енциклопедії» в другому томі (1978 р.) також об'єднали всіх членів роду Ґалаганів у одну невеличку статтю, проте згадали в ній лише про першого і останнього представника роду – Гната Івановича та Григорія Павловича. Гнат Іванович показаний як військовий діяч (полковник, один з організаторів руйнування Січі, соратник Петра І) а Григорій Павлович – як поміщик, царський сановник, один з керівників ліберально-буржуазного руху на Україні, засновник приватного навчального закладу [7].

Отже, радянський період історіографічного освоєння Ґалаганівської спадщини можна умовно поділити на два нерівноцінних за наповненням періоди. Перший (1920–початок 1930-х рр.) припав на добу проведення радянською владою політики українізації. У цей час фізично співіснували дослідники, що сформувалися у дореволюційний період та молоде покоління істориків, які щиро намагалися засвоювати і втілювати нову марксистську методологію. В цей час переплелися в ідейній боротьбі та конкуренції не лише різні підходи до конструювання нової схеми історії України [217], але й конкурентні підходи до конструювання образів її головних героїв.

Представники старого покоління істориків, такі як А. Степович, згадували Ґалаганів з теплотою та любов'ю, продовжуючи представляти їх як

знакових діячів української історії. Історики-марксистичні оцінювали Галаганів, а в першу чергу Григорія Павловича, вельми критично – доміантними рисами його образу представлялися недостатня рішучість у відстоюванні українських національних інтересів, відсутність патріотизму та колаборація з царським режимом. Водночас представники конкуруючих підходів сходились у високій оцінці його зусиль, спрямованих на захист селянських інтересів, що й залишалося однією з основ його історіографічного образу.

Другий етап (1950–початок 1980-х рр.) важко назвати часом дослідження родини Галаганів. Йдеться, скоріше, про згадування їх у різних контекстах історії України XVIII–XIX ст., що, між іншим, все ж таки дозволило утримати рід Галаганів та його найзначніші постаті в орбіті наукового інтересу. Продовжуючи зберігати базові характеристики, образ Галаганів у цей час доповнювався експресивними рисами, які в радянській історіографії закріпилися за старшинсько-дворянською верствою: незаперечний соціальний егоїзм та соціально-економічне гноблення селянства.

Результативність освоєння історії роду Галаганів радянськими істориками значно поступалася попередникам, чому є цілком зрозумілі суспільно-політичні та ідеологічні причини. Втім цей внесок у розбудову образу не варто знецінювати, адже саме радянські дослідники чи не першими почали піддавати критичній оцінці всіх без винятку членів родини. Попри всі обставини, Галагани не були остаточно викреслені з історіографічного процесу.

3.2. Рід Галаганів в українській діаспорній літературі

Діаспорна історіографія, довгі десятиліття виключена з процесу становлення і розвитку історичної науки в радянській Україні, в часи незалежності стала суттєвим фактором не лише наукового життя, розвитку вітчизняної гуманітаристики, але й предметом пильної уваги українських дослідників [24; 30; 77; 325; 326]. При всій різноманітності, складності та неоднорідності цього явища, що складалося з доль і творчості істориків різних генерацій та методологічних орієнтирів, як інтелектуальний феномен діаспорна

історіографія відіграла важливу роль наукового комунікатора українських істориків кінця ХХ ст. з їх попередникам ХІХ – початку ХХ ст., творчість яких в радянський час була або заборонена, або інтерпретована під кутом зору примітивізованого марксизму.

Історики діаспори здебільшого продовжували традиції української національної історіографії дореволюційних часів, зберігали позитивістську культуру роботи з джерелами, наскільки це було можливо інтегрувалися в західну історичну науку, формували альтернативні радянській концепції вітчизняної історії, продовжували розробку табуйованих в радянській Україні там і проблем, голосно заявляли про Україну та її історію у світі. Проте, було б помилкою ідеалізувати діаспорну історіографію. В заідеологізованому ХХ ст. вкрай нечасто історик виявлявся незалежним від зовнішніх обставин. На істориків діаспори так само впливали їхні суспільно-політичні та партійні орієнтири, неприховане несприйняття більшовицького режиму та образи на радянську Україну. Важливою особливістю творчості діаспорних істориків була неможливість користуватися основним масивом архівної інформації, що зберігалася на Батьківщині.

За таких умов і обставин історики, які були змушені покинути Україну, жити і працювати за кордоном, продовжували досліджувати актуальні проблеми вітчизняного мунулого, в тому числі торкаючись історії старшинсько-дворянських еліт Лівобережної України, які виступали як активні гравці у військовій, соціально-економічній та духовно-культурній історії ХVІІІ–ХІХ ст. Проте, як і у їхніх радянських колег, праць спеціально присвячених історії відомих родів Гетьманщини / Малоросії, в тому числі і Галаганів, було небагато. В основному ці сюжети були вплетені в канву великих тем, розглядаючись під кутом зору дослідницької макрооптики. Водночас, наші герої продовжили привертати увагу науковців і як провідні діячі свого часу, і як предмети дослідження, інтерпретації яких ставали конкурентним інтелектуальним продуктом порівняно з оцінками, характеристиками, образами, що формувалися у цеху українських радянських істориків.

Змістовно і стисло перші образи старшинсько-дворянських родів були сконструйовані і відображені на сторінках діаспорних енциклопедій. В «Українській загальній енциклопедії», що виходила у трьох томах у Львові з 1930 по 1933 рр. містилася окрема стаття, яка включала інформацію про деяких знакових, як уявлялося її безіменному автору, осіб з роду Галаганів. Були обрані три постаті: Гнат Іванович, його син Григорій Гнатович та останній з Галаганів – Григорій Павлович.

Образ Гната Івановича в енциклопедичній статті показаний вже традиційно: чигиринський та прилуцький полковник, що допоміг Петру І зруйнувати Запорозьку Січ, «відомий зі здирств». Григорій Гнатович представлений іще лаконічніше – прилуцький полковник [1]. Постать же Григорія Павловича, виписана найдокладніше з традиційним для меморіального образу пафосом: українофіл, приятель М. Максимовича, Т. Шевченка, П. Куліша, щирий меценат, покровитель української преси, один із яскравих лідерів у захисті інтересів селянства під час реформи 1861 р., засновник першого селянського позичкового товариства, організатор знаменитого хору, засновник Колегії у Києві та гімназії у Прилуках, видавець українських пісень, дослідник української етнографії. Навіть після смерті Григорія Павловича його матеріальний ресурс продовжував служити українському народу, бо багата художня колекція Галаганів склала основу музею у Прилуках. Прагнучи остаточно переконати читача у грандіозності постаті Г. П. Галагана для української національної справи, автор статті позичив у А. Степовича розповідь про те, що під час і після революції, вдячні селяни, які понад 30 років зберігали добру пам'ять про свого пана, не зруйнували і не пограбували панський маєток [3].

Енциклопедичне освоєння родини Галаганів тривало на сторінках «Енциклопедії українознавства», що виходила з 1949 по 1995 рр. Інформація про Галаганів містилася у другому томі словникової частини. Порівнюючи образи Гната та Григорія Галаганів, звертає не себе увагу їх відверта дихотомія. Гнат Іванович представлений вкрай негативно як кар'єрист, хабарник,

колабораціоніст. Образ же Григорія Павловича зберіг і навіть посилив рівень глорифікації закріплений в «Українській загальній енциклопедії». Були додані такі позитивні, на думку автора, риси, окрім заснування та патрунування середніх навчальних закладів, як створення численних народних шкіл, головування у Південно-Західному відділі Російського географічного товариства, спонсорування «Киевской старины», захист селянських інтересів. [2; 5].

Таким чином, на сторінках перших українських діаспорних енциклопедій продовжувався процес формування образ роду Галаганів, який репрезентували дві найбільш помітні і водночас контрастні постаті. Гнат Іванович, немовби зосереджував у собі усі непривабливі риси, протиставлявся своєму нащадку, Григорію Павловичу, зображеному виключно у позитивному, народолюбському та українофільському ключі. Засновник і останній представник роду стараннями діаспорних істориків являли собою стереотипні та стійкі образи українських героя та антигероя, які втілювали суспільні ідеали їхніх творців. Характерно, і не лише для діаспорної історіографії, те, що іншим численним представникам роду Галаганів, які так контрастно, яскраво і публічно, як Гнат і Григорій, не виявляли себе, або не приділялося уваги взагалі, або обсяг інформації настільки малий, що немає підстав говорити про формування стійкого історіографічного образу кожного з них.

Представники роду Галаганів отримували оцінки і характеристики і від інших діаспорних істориків, в тому числі і від видатного українського дослідника Дмитра Дорошенка (1882–1951). Д. Дорошенко був не лише академічним істориком, але й яскравим і вельми активним учасником та організатором українського визвольного руху. Після падіння гетьманської влади Д. Дорошенко працював у Кам'янець-Подільському університеті, але вже в 1920 р. був змушений покинути Україну. В еміграції він зосередився на науковій роботі, став професором кафедри історії Українського вільного університету у Відні, Празі і Мюнхені, очолював Український науковий інститут у Берліні та Українську вільну академію наук.

Д. Дорошенко був одним із засновників державницького напрямку української історіографії, однією із головних ознак якого стала посилена увага до історії соціальних еліт та визнання їх провідної ролі в історії України та визначального внеску у державотворчі процеси [327].

В «Нарисі історії України», головній синтетичній праці Д. Дорошенка, родині Галаганів було приділено багато уваги та змальовані доволі яскраві образи її головних представників. Гнат Іванович, засновник династії отримав від Д. Дорошенка традиційно різку негативну оцінку. Д. Дорошенко відносив полковника Гната Галагана до списку людей найогидніших моральних якостей, які волею трагічних для Батьківщини подій, викликаних наступом Петра I на козацьку державу, за рахунок підлабузництва та колаборації із ворогом вибралися на верхні владні щаблі. Орім того, дослідник вважав, що такі діячі як Гнат Галаган, будучи українцями за походженням, своїми зрадницькими діями принесли українській землі більше горя, ніж чужинці. Характеризуючи господарювання та стиль управління маєтками полковника Г. Галагана, Д. Дорошенко зазначав, що той не слухався ані представників гетьманської влади, ані московських міністрів, а відверто робив здириства та незаконно розширював свої маєтки, щиро вважаючи, що має слухатися тільки царя, який наділив його цими землями в обмін на зраду гетьмана І. Мазепи та запорожців, і тільки перед ним він має звітуватися. Крім того історик закидав прилуцькому полковнику відвертий непотизм – адже наступним очільником Прилуччини, виключно за протекцією батька, став його син Григорій Гнатович. Образ Гната Галагана, яким він виписаний у праці Д. Дорошенка – це образ жорстокого та самовпевненого сатрапа, який служив не своїй країні, а московському цареві та власній користі [113, с. 163–164].

Оминаючи інших членів родини, які для синтетичної праці з історії України не були достатньо репрезентативними персонами, Д. Дорошенко не міг обійти увагою постать Григорія Павловича Галагана, який немовби спокутуючи гріхи свого далекого предка, був зображений як відповідальний суспільний та державний діяч, зразок витримки та розсудливості з якого мають брати приклад

його наступника. Як один із найбагатших людей Лівобережної України, Г. Галаган вважав своїм внутрішнім обов'язком підтримувати значимі національні проекти: фінансував українську друкарню, якою завідував П. Куліш, був активним учасником комісії з обговорення селянсько-поміщицького питання, де неодмінно обстоював інтереси селян, в 1870-х рр. належав до числа небагатьох найбагатших українців, які неодмінно продовжували підтримку національного руху [113, с. 290–292, 312].

В цілому в оцінках представників роду Галаганів та структурі образів найвідоміших його представників погляди Д. Дорошенка не вирізняються оригінальністю. Історик в цілому йшов у фарватері, прокладеному його попередниками іще на етапі прижиттєвого та меморіального історіографічного образів з кінця XIX ст.: він нещадно таврував Гната Галагана за його зраду гетьмана та Запорозької Січі, здириства з власних селян, незаконне привласнення земель козаків, колаборацію з московським урядом. Водночас на різьчому контрасті, конструювався піднесений до рівня національного героя, зразковий образ Григорія Павловича Григорія Галагана.

Не зважаючи на те, що значних фактографічних та концептуальних новацій у представленні Галаганів в діаспорній історіографії не відбулося, варто звернути увагу на жанри професійної історичної літератури, в якій вони закріплені. Справа в тому, що енциклопедії та синтетичні праці дидактичного характеру (підручники, нариси безперервної історії країни) мають дві важливі особливості, які роблять інформацію, яка в них зафіксована значно більш впливовою ніж суто наукові тексти академічного характеру. По-перше, стиль викладу в згаданих жанрах вимагає суттєвого спрощення (адаптації) наукового знання до розуміння масової аудиторії, на яку вони й розраховані, що значно спрощує процес закріплення образів яскравих подій, процесів та персонажів. По-друге, потенціал включення таких адаптованих та емоційно забарвлених образів суттєво посилюється потужністю тиражування такої продукції, яка значно перевищує скромні накладі наукових монографій та журналів.

До такого роду синтетичних праць з яскравим дидактичним потенціалом можна сміливо віднести монографію відомого українського громадського діяча та педагога С. Сірополка «Історія освіти в Україні», що вийшла у Празі у 1936 р. і досі продовжує користуватися заслуженою популярністю. Автор народився на Прилуччині, тобто був земляком Галаганів. Після навчання у Московському університеті С. Сірополко повернувся до України та з головою поринув бурхливі події Української революції. Він був радника з освітніх справ у Генеральному секретаріаті УНР, згодом став заступником міністра національної освіти. Після революції дослідник емігрував до Польщі, а потім переселився до Чехословаччини. Там він продовжував наукову діяльність, був членом Українського історично-філологічного товариства, почесний член товариства «Просвіта» у Львові, організатором Українського товариства прихильників книги у Празі, Українського педагогічного товариства в Празі, багато років очолював Союз українських журналістів і письменників на чужині. Словом, це був досить активний науковець та громадський діяч [83].

Стосовно ролі Галаганів у розвитку освітньої справи С. Сірополко увів до обігу цінну інформацію, яка ніде більше не згадувалася. Вона стосувалася Григорія Гнатовича Галагана, якого не часто згадують у дослідницьких текстах, причому переважно як прилуцького полковника, вмілого адміністратора і військового. Розповідаючи про особливості організації освіти в Києво-Могилянській академії в середині XVIII ст., С. Сірополко наводив свідчення про те, що одним з меценатів, хто надав серйозну суму (500 карбованців) для утримання бурсаків, жебраків та в'язнів, був Григорій Гнатович Галаган. Ця інформація є досить важливим доповненням до поширеного образу як самого полковника, так і роду Галаганів в цілому, бо матеріальна підтримка освітніх проектів до цього часу здавалося була справою виключно останнього представника роду [263, с. 132].

Зрозуміло, що історія української освіти XIX ст. не могла обійти увагою постать Григорія Павловича Галагана. С. Сірополко високо оцінював внесок поміщика у справу збереження традиційної української культури, посилаюсь на

його статтю про вертеп, опубліковану в КС [263, с. 148]. Але основний обсяг інформації про Галаганів подавався крізь призму утвореної ними Колегії. Автор нагадував читачеві ті трагічні обставини, які стали приводом до відкриття цього закладу. Крім того, він зазначав, що одним з найближчих співробітників та помічників Григорія Павловича у цій справі став його наставник Ф. Чижов, який передав Колегії майже усе своє майно. С. Сірополко представляв у своїй книжці особливості діяльності цього навчального закладу, новації, введені Г. П. Галаганом та підтвержені імперським урядом: чотирирічний термін навчання, право на вибір директора закладу з боку фундатора Колегії та його спадкоємців, стипендії для найкращих учнів. Пріоритет у вступі до Колегії надавався прилучанам, що стало додатковим свідченням особливої уваги до рідного регіону. Крім того, двері Колегії були відкриті для представників будь-якого соціального стану за умови належності їх до православного або католицького віросповідання [263, с. 322–323].

Дослідник вказував, що далеко не всі ідеї Григорія Павловича були втілені в життя (наприклад він не міг узгодити із міністерством освіти утвердження на посаді директора Колегії відомого українського педагога М. Тулова), але Колегія стала найважливішою справою пізніх роки його життя – в неї він вкладав великі гроші та свої особисті зусилля та душевну енергію [263, с. 323].

Зусилля Григорія Павловича не були даремними – С. Сірополко відзначав високий рівень педагогічного складу Колегії, велику любов студентів до цього закладу, підтвержену спогадами багатьох її учнів. Дослідник відносив Колегію Павла Галагана до списку тих небагатьох освітніх закладів, в яких зберігався український дух, а молодь виховувалася у любові до українських традицій та культури [263, с. 323–324].

Отже, образ Галаганів у нарисі історії української освіти виявився доволі позитивним, вони змальовувалися активними меценатами освітньої справи, при чому наголошувалося, що це було не лише справою останнього представника роду, а важливою родинною традицією. Звичайно серед усіх представників

роду С. Сірополко особливо виділяв Григорій Павловича, якого щиро вважав одним з найважливіших діячів у історії української освіти XIX ст.

Ще один незвичний ракурс в образі Галаганів – реконструкторів народної архітектури козацьких часів – було актуалізовано в праці Костя Мощенка «Український будинок Григорія Галагана. До нарисів українського народного мистецтва», опублікованої у 1962 р. К. Мощенко був не тільки дослідником, але й популяризатором українського мистецтва, тому його праці мали на меті не тільки аналіз зразків витворів вітчизняного мистецтва, але й знайомство із ними якомога ширшого кола читачів. Саме тому його праці були сповнені яскравими фотографіями та замальовками. За своє довге та плідне життя (1876–1963) науковець встиг попрацювати художником-архітектором, організатором експозицій, директором низки музеїв, членом Комітету охорони пам'яток. З Полтавським музеєм пов'язана значна частина життя К. Мощенка. В розпал Другої світової війни він, вже неодноразово безпідставно репресований радянською владою, був змушений емігрувати за кордон, де продовжив випускати наукові матеріали [140].

Праця «Український будинок Григорія Галагана», видана К. Мощенком у Чехословаччині, містила не тільки велику кількість фотоматеріалів, що представляли зовнішній вигляд Галаганівського маєтку в Лебединцях, але й характеристику самого Г. П. Галагана як благородної та щирої людини, яка з надзвичайною турботою ставилася до національного та родинного минулого та прагнула вивести українську козацьку архітектуру на один рівень із найкращими зразками народної архітектури Західної Європи [211].

В цілому українські історики-емігранти продовжували традиції своїх попередників кінця XIX – початку XX ст. у висвітленні історії української соціальної еліти. Більшість представників козацької старшини постмазепинських часів оцінювалися ними досить критично через їхню деструктивну роль у послабленні української державності. Одним із найяскравіших прикладів тут був засновник роду Гнат Іванович Галаган. Його образ представлявся типовим прикладом свавільного, жорстокого

землевласника, який нещадно експлуатував селян та простих козаків. Оцінки цього персонажа в емігрантських істориків були вкрай критичними. Непривабливому образу Гната Галагана протиставлялися його нащадки, в першу чергу Григорій Павлович, який отримував схвальні відгуки від усіх діаспорних істориків, особливо в контексті його просвітницької діяльності та меценатства.

Безумовною вершиною діаспорної історіографії у дослідженні старшинсько-дворянської еліти другої половини XVII–XVIII ст. стали дві ґрунтовні монографії О. Оглобина «Люди старої України» [216], випущена 1959 р. у Мюнхені та «Гетьман Іван Мазепа та його доба» [214], що вийшла 1960 р. як 170-й том Записок НТШ (Нью-Йорк, Париж; Торонто). Метою обох проєктів стало аналітичне представлення еліти Гетьманщини як лідерів і будівничих української державності і культури. Значною мірою монографії створювалися з метою подолати стійкі образи старшини і дворянства, нав'язані і розтиражовані народницькою та радянською історіографією. Показовим в цьому плані став вибір назви однієї із з цих книжок, яка за задумом автора мала опонувати назві відомої монографії корифея народницької історіографії О. Лазаревського «Люди старої Малоросії». На відміну від свого попередника О. Оглобин акцентував увагу не на соціальних конфліктах, становому егоїзмі та інших непривабливих рисах старшини і дворянства, а на їхньому творчому потенціалі у розбудові структур державності, освітніх мереж, економічної та демографічної спроможності Гетьманщини, формуванні ранньомодерної національної ідентичності, боротьбі за права і свободи Батьківщини. Якщо надзвичайно спрощувати, завданням автора стала публічна і наукова реабілітація української еліти, захист її незаслужено заплямованого нащадками іміджу.

І хоча в «Людах старої України», побудованих за персонологічним, чи родинним критеріями, відсутній окремий нарис історії Галаганів, все ж таки це прізвище тричі зустрічається в книзі. В нарисі, присвяченому Семену Дівовичу, О. Оглобин, порівнюючи сюжетні лінії «Разговора Малороссии с

Великороссией» та «Истории русов», серед спільних сюжетів згадав про перемогу Гната Галагана над поляками у битві під Солодківцями 1734 р. [216, с. 18]. В розділах про Василя Капніста [216, с. 51] та про Семена Тищенко-Лашкевча [216, с. 235] рід Галаганів згаданий як такий, родині стосунки з яким сприймалися сучасниками як знак причетності до вищого найпрестижнішого товариства Гетьманщини.

В монографії «Гетьман Іван Мазепа та його доба» згадки про Галаганів були частіші (8 разів). Всі вони, розуміло, стосуються засновника роду. Він представлений як «ворожа політиці Мазепи людина» [214, с. 250], як компанійський полковник, що підпорядковувався гетьману та перейшов разом з ним до шведів, але потім зрадив. Йшлося про призначення Гната Галагана за заслуги перед царем чигиринським полковником [214, с. 303], про його вирішальну роль у розгромі Запорозької Січі у травні 1709 р. [214, с. 306]. При всій непривабливості для історика-державника постаті Гната Галагана він представлений тут як типовий представник своєї верстви, перед якою в буремні роки російсько-шведської війни стояв непростий вибір.

Отже, історіографічний період, що був визначений пануванням радянської ідеології, ідеологічною конфронтацією та монополізацією методологічних підходів в історичних дослідженнях (1920–1980-ті рр.), незважаючи на відвертий занепад проблематики з історичної елітології, не був остаточно втраченим історіографічним часом. Як у порівнянні з попереднім періодом наукового освоєння історії старшинсько-дворянських родів Гетьманщини / Малоросії / Лівобережної України, так і, тим паче, з наступним, коли обрахунок опублікованих текстів налічуватиме сотні позицій, цей час не визначався інтенсивністю дослідницької роботи. Проте, спираючись на напрацювання дореволюційних істориків, в жорсткій ідеологічній конкуренції оформилися два протилежних образи родини Галаганів, які сприймалися як репрезентанти старшинсько-дворянської еліти в цілому. На одному полюсі, продовжуючи народницькі тенденції, розташувалися радянські дослідники з їх звинувачувальним пафосом на адресу експлуататорів трудового народу,

зрадників національній культурі та соціальних егоїстів, життєві практики яких призвели до жахів Світової війни, революції та громадянської війни. На іншому – діаспорні історики, з їхнім не менш ідеологізованим запалом реабілітації української еліти як державотворчої, конструктивної сили, лідерів, організаторів і керівників суспільного життя та оборонців прав і вольностей України.

Варто також зауважити, що поза цими схематичними конкуруючими образами старшинсько-дворянської верстви, призначеними здебільшого для публічного (дидактичного та пропагандистського) використання, в рамках радянської та діаспорної історіографії йшла підспудна професійна робота з глибокого освоєння тих історичних контекстів в яких оперували конкретні представники еліти, в тому числі й Галагани.

Ідейна та методологічна конфронтація двох історіографічних потоків національної історіографії накладала не лише суттєві обмеження на процес історичного пізнання, але подекуди відкривала нові горизонти освоєння актуальних питань, відверто демонструвала обмеження і пробіли у позиціях сторін, сприяла усвідомленню некоректності спрощених схем, викликала етичне несприйняття занадто ідеалізованих образів.

Ці тенденції яскраво виявилися у конструюванні образів родини Галаганів. Варто відзначити, що на цьому історіографічному етапі вони представлені майже виключно персонами крайніх в історії роду персонажів. І якщо відносно образу Гната Івановича, особливих розбіжностей у його параметрах та сприйнятті не спостерігалось на обох історіографічних берегах, то сконструйований іще до революції каркас меморіального образу Григорія Павловича, був суттєво ускладнений та урізноманітнений, тобто наближений до характеристик складної, неодномірної, живої людини. Окрім дослідницької майстерності в цьому «винна» й ексклюзивна інформаційна база, яка своїм величезним обсягом, насиченістю та глибиною відображення багатьох сторін не лише публічної діяльності, але й глибокої внутрішньої ситуації, створила

можливість представити Григорія Павловича, його час та найближче оточення значно глибше і різноманітніше ніж усіх його предків.

Не зайвим буде наголосити й на тому, що розбіжності в оцінках діяльності і структурі образів персонажів цілком могли спостерігатися і в межах одного історіографічного часу. Так, образ Григорія Павловича Галагана в радянській історіографії 1920–30-х рр. зовсім не відрізнявся гомогенністю. Одні автори, розвиваючи інтерпретації, що склалися на ранній стадії формування меморіального образу представляли його як видатного діяча, що сприяв розвитку українською культури та освіти, вирізнявся благородством та щедрістю, не характерною для представника дворянського стану. Інші дослідники, засуджували нашого героя як типового слугу імперського режиму, що зрадив свою юнацькі українофільські ідеали.

Якими б скромними не були параметри історіографічного освоєння історії родини Галаганів, дослідники виконали важливу та, на мій погляд, дещо недооцінену місію відносно роду Галаганів та історії соціальної еліти взагалі: вони не були остаточно забуті, про що свідчить невеликий за обсягом, але все ж таки солідний перелік літератури. Саме в цей час, параметри меморіального образу як інструменту історіографічного освоєння родинної історії Галаганів остаточно поступилися структурам і вимогам наукового дослідження.

РОЗДІЛ 4

ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

4.1. Галагани в історичній літературі середини 1980 – початку 2000-х рр.

Проблемам визначення хронологічних меж сучасної української історіографії, її теоретико-методологічних витоків та еволюції, тематичного наповнення, позиціонування в глобальних історіографічних процесах, ставлення до спадщини вітчизняної історичної науки, місця і ролі у суспільному житті, у виробленні адекватних інструментів історичної політики та у формуванні історичної пам'яті присвячена велика змістовна література. Ці проблеми обговорювалися в текстах провідних істориків та історіографів Н. Яковенко [320], О. Журби [117], Я. Калакури [138], Г. Касьянова [141; 142], О. Толочка [143], І. Колесник [155–158], Л. Посохової [252а], Л. Зашкільняка [303], С. Плохія [241; 242], О. Удада та О. Яся [302], а також багатьох інших активних учасників сучасного історіографічного процесу.

Глобальні геополітичні катаклізми другої половини 1980 – початку 1990-х рр., які створили нову суспільно-політичну ситуацію, визначали й нові можливості для якісних змін вітчизняного історіографічного ландшафту. Ліквідація ідеологічної і методологічної монополії, розгерметизація комунікативного простору, відкритість інформаційних, у тому числі й архівних систем, нові суспільні запити до історичної науки та істориків – всі ці зміни поставили перед фахівцями проблему осмислення історії України як самодостатнього предмету дослідження, проблему професійної відповідальності, освоєння досвіду світової історичної науки й адаптації його до вирішення власних завдань.

Кожна проблемно-тематична галузь розв'язувала ці глобальні завдання, враховуючи накопичений досвід та відповідний кадровий потенціал. За спостереженнями Т. Литвинової, для українських істориків це був не просто час парадигмальних змін. Із цілком зрозумілих причин вони мусили

відновлювати історіографічну тяглість, що неминуче повертало до традицій і, відповідно, «дослідницьких норм» кінця XIX – перших десятиліть XX ст. [184, с. 234]. Долучення ж до надбань світової гуманітарної науки відбувалося переважно шляхом «формування своєрідної соборності національної історичної думки», тобто, шляхом ознайомлення з діаспорною історіографією, що пришвидшувало засвоєння «національної парадигми». Тому українські історики, попри декларації про необхідність взяти від марксизму все найкраще [287, с. 194], водночас радикальніше розриваючи із об'ємною радянською історіографічною спадщиною та пріоритетною для неї тематикою, вкотре витрачали енергію не на перегляд «великого наративу», що залишається актуальним до сьогодні [123], а на його відтворення. Отже, переваги були на боці національних визвольних змагань, суспільно-політичної складової історичного процесу [138, с. 446]. Відповідно до цього формувався і його персоналійний склад.

Перші кроки до «реабілітації» української соціальної еліти XVIII–XX ст. були зроблені ще у 1980-х рр. Сергієм Білоконем, який, окрім іншого, звернув увагу й на родину Галаганів. Його роботи були присвячені історії Колегії Павла Галагана та її засновнику, якого історик оцінював як щирого мецената, зразкового поміщика, талановитого організатора народної освіти, як людину, що дбала не лише про вирішення поточних проблем, але й про майбутнє Батьківщини [41; 42].

Суперечливими виявилися образи представників роду Галаганів в академічній біографії Т. Шевченка 1984 р. Тут згадувалися три покоління роду: Гнат Іванович, Петро Григорович та Григорій Павлович. Зображення першого спиралося на створений ще народницькою історіографією образ зрадника національної справи. Петро Галаган був представлений як типовий поміщик Лівобережжя початку XIX ст., у маєтках якого Т. Шевченко спостерігав контраст між багатством і веселощами панів та злиденністю селян. Водночас фіксувалися й інші оцінки: меценат та засновник маєтку в Дігтярях, який став

одним з кращих зразків архітектури регіону та місцем функціонування великого селянського оркестру та українського вертепу [48, с. 129–130, 142].

Проте, продовжуючи радянський наратив у зображенні української еліти XIX ст., автори представляли Григорія Галагана, спираючись на художні твори Т. Шевченка. В описі приїзду Кобзаря до Сокиринців галаганівський маєток показаний як жорстокий табір, де нещасні селяни працювали на жадібного та примхливого поміщика. Використовуючи фрагменти з юнацького щоденника Григорія Галагана, автори робили висновок про те, що за маскою ліберала ховався справжній експлуататор-кріпосник. [48, с. 89, 124, 129].

Одним із останніх досліджень іще формально радянського історіографічного періоду, стала популярна праця «Забутые имена» відомої української мистецтвознавиці Валентини Рубан. Однією із провідних тем тут було меценатство, що формувало у читача позитивне ставлення до представників української соціальної еліти. Прикладом таких «окультурених» поміщиків ставав і Григорій Павлович Галаган. Спираючись на опубліковані джерела, дослідниця надала численні свідчення матеріальної і моральної підтримки ним талановитих молодих художників [256, с. 243–250]. Благородне завдання «реабілітації» незаслужено забутого діяча виконувалося і в статті відомого українського педагога Івана Зайченка «Григорій Галаган і його колегія», де її головний герой представлявся як щирий меценат, стратег та організатор освітньої справи [126].

Отже, після глибокої історіографічної маргіналізації з середини 1980-х рр. почалося поступове повернення українських еліт як важливої і значимої проблематики історичних студій, переоцінка їх місця і ролі в українському історичному процесі. Свідченням цього можна вважати невпинне кількісне зростання відповідної наукової та популярної продукції, а також пошук позитивних здобутків діяльності представників старшинсько-дворянської спільноти [111; 229–234; 290]

Особливо бурхливе історіографічне освоєння соціально-елітарної проблематики розгорнулося з 1990-х рр. і безумовно було легітимізовано

потужним суспільним запитом до наративної реконструкції історії українських еліт з давніх часів до сучасності. Не враховуючи численні популярні тексти, розраховані на широкий загал і присвячені українським князям, боярам, шляхті, гетьманам, старшині, дворянству, на професійному рівні значний методологічний вплив справила монографія Н. Яковенко 1993 р, присвячена українській шляхті XIV–XVII ст. [321]. В оновленні проблематики та теоретико-методологічного арсеналу щодо вивчення шляхетсько-дворянської спільноти другої половини XVIII – середини XIX ст. таке ж значення мали й праці Т. Литвинової [184; 187; 188; 193]. Потужний вплив на розгерметизацію українського історіографічного простору справило також знайомство та активне залучення до дослідницьких практик текстів західної історичної думки, насамперед школи «Аналів» та орієнтація українських дослідників на численні історіографічні повороти другої половини XX – початку XXI ст. [37; 110; 258].

Розгляд шляхів «реанімації» історичної елітології у контексті сучасного історіографічного освоєння історії роду Галаганів дозволив виділити два періоди. Основним критерієм стали якісні зміни у теоретико-методологічному оснащенні дослідників та в основних формах репрезентації наукової продукції. Зрозуміло, пропонований поділ доволі умовний. Як і будь-яка історіографічна періодизація, він проходить не стільки за принципом виділення колективів науковців, об'єднаних спільними принципами і прийомами дослідження, а за наявністю відповідних праць іноді одних і тих же авторів, які як суб'єкти пізнавального процесу своєю творчістю демонстрували еволюцію поглядів, ситуативність методів, еластичність і дискурсивність творчих підходів.

Перший період (середина 1980–перша половина 2000-х рр.) охоплював час творчого синтезу попередньої історіографічної традиції на основі освоєння здобутків історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. Дослідники з ентузіазмом почали відкривати заборонені, призабуті або маргіналізовані постаті вітчизняної історії. Дискурс ліквідації «білих плям», «реабілітації несправедливо викреслених з історії персонажів», встановлення історичної справедливості, «повернення» доброго імені стосувався в цей час не лише

старшинсько-шляхетсько-дворянських спільнот, але й людського виміру української історії взагалі. В цей історіографічний період на основі різко зростаючих кількісних показників наукової та науково-популярної продукції, присвяченої представникам українських елітних груп, були зроблені перші спроби творчого синтезу в крупних монографічних та дисертаційних формах [84; 221; 301]. Серед найбільш помітних текстів, присвячених діяльності Г. П. Галагана, були дисертаційна праця Тетяни Ткаченко [297] а також дисертаційна праця та статті Анатолія Тимошенка [244; 291–296].

Другий період історіографічного освоєння роду Галаганів розпочався з середини 2000-х рр. і триває досі. Не зважаючи на те, що тут маємо справу із незавершеним історіографічним процесом, в якому автор дисертації разом із своїм науковим керівником сам бере участь, його основні якісні контури виглядають доволі чітко. Насамперед можна констатувати, що дослідження роду Галаганів набуло певних організаційних форм, відбулася зміна кадрового забезпечення та теоретико-методологічне переоснащення дослідницького інструментарію, сталися кардинальні зміни у визначенні проблемно-тематичних пріоритетів, з'явилися нові форми освоєння та репрезентації проблематики (археографічна монографія, рецензійні статті, історіографічне осмислення накопиченого досвіду). Безумовними лідерами у тотальному вивченні Галаганів, насамперед постаті Григорія Павловича, стали Марина Будзар [10; 11; 49–73; 94], Євген Ковальов [147–152] та Тетяна Литвинова [121; 187; 190].

Яскравим свідченням зростання актуальності галаганівської проблематики став захист у 2003 р. дисертації переяславської історикині Тетяни Ткаченко, присвячений громадській та благодійній діяльності Г. П. Галагана. Залучаючи джерельний та історіографічний матеріал, починаючи із середини ХІХ ст., авторка ретельно проаналізувала кар'єру Григорія Павловича, відзначила його високу залученість у громадське життя Лівобережної України та опікування освітніми справами. В дисертації була представлена його многогранна участь у роботі численних наукових товариств,

державних установ, в органах самоврядування, що підтверджувало реноме Г. П. Галагана як одного з авторитетних лідерів громадського руху. Особливу увагу було приділено участі Григорія Павловича у впровадженні Селянської реформи 1861 р. Т. Ткаченко, орієнтуючись на джерела та стійку історіографічну традицію, відносила Г. Галагана до табору аболіціоністів, які дотримувалися твердої позиції захисту інтересів селян. Як вважала автор дисертації, така позиція залишилася незмінною і під час його роботи в Державній раді [297, с. 11].

Майже через півтора десятиліття (2019) після захисту дисертації у статті, спеціально присвяченій участі Г. Галагана в обговоренні Селянської реформи, Т. Ткаченко знову звернулася до образу талановитого адміністратора, освіченої людини, захисника прав селянства не лише на побутовому, але й на офіційному рівні, в нових історіографічних умовах оновлюючи дещо спрощений та занадто героїзований імідж українського дворянства [299].

Деякі нові риси до характеристики Галаганів були додані Т. Ткаченко в статті про кадрове забезпечення Колегії Павла Галагана (2015). Але ці нюанси відносяться, скоріше, не стільки до Григорія Павловича, який був представлений майже в стилістиці мемуарних текстів А. Степовича, скільки постаті дружини Г. П. Галагана Катерини Василівни. У сюжеті з історії Колегії вона постає не лише як помічниця та однодумниця чоловіка в справі закладу, що носив ім'я їхнього сина, а як діяльний, часом рішучий керівник. Це особливо виявилось після смерті Григорія Павловича, коли Катерина Василівна була змушена взяти опіку над Колегією на себе [298].

У 2018 р. під впливом культурологічного повороту у вивченні соціальної історії та значної уваги, що з початку ХХІ ст. стала приділятися садово-парковому мистецтву та дворянським садибам як культурно-освітнім осередкам, Т. Ткаченко звернулася до проблеми формування палацового ансамблю у Сокиринцях. Визнаючи заслуги і художній смак фундатора парку Павла Галагана, авторка все ж таки вважала, що заради створення зразкового, в модерному стилі спорудженого маєтку та правильного англійського

ландшафтного парку, він знехтував старовинними спорудами своїх предків, зруйнувавши їх [300].

Одним з дослідників, для якого історія роду Галаганів була головною проблематикою, став чернігівський історик Анатолій Тимошенко. Він є автором першого в сучасній історіографії нарису історії роду, низки статей, які суттєво розширили проблематику, та дисертації, присвяченої державній, громадській та господарській діяльності Г. П. Галагана.

Перша публікація 1999 р. з'явилася з нагоди 180-річчя від дня народження Г. П. Галагана. Створена у співавторстві, як і більшість статей такого жанру, вона була виконана у піднесених тонах та не дуже схожа на критичне аналітичне наукове дослідження. Проте образ головного героя набував тут нових яскравих рис. На основі добре відомого джерельного та історіографічного масиву автори інтерпретували постать Григорія Павловича як одну з центральних фігур українського національного руху ХІХ ст., як великого поціновувача української мови, культури, одягу, мистецтва. На підтвердження цього наводились численні приклади патронування Г. П. Галаганом відомого бандуриста О. Вересая, писання статей з українського фольклору та етнографії [244, с. 63–64]. Маєток Галаганів у Сокиринцях зображувався авторами як один з осередків українського національного відродження, а вся діяльність його власника характеризувалася як проукраїнська [244, с. 68–70].

Повторюючи стійкі історіографічні штампи щодо захисту інтересів селян при підготовці реформи 1861 р., автори все ж таки розширили уявлення про репертуар діяльності Г. П. Галагана в галузі освіти (підтримка гімназії у Прилуках та ремісничого училища в Дігтярях) та селянського кредитування (створення Сокиринського ощадно-позичкового товариства) [244, с. 64–69].

А. Тимошенку належить спроба репрезентувати історію роду Галаганів у цілому. У невеличкій статті він, спираючись на здобутки попередників, загалом повторив традиційні історіографічні стереотипи, акумулювавши їх до цілісного тексту. Причому автор, зосередившись на здобутках і чеснотах представників

роду, майже не виявив критичного ставлення до їхньої діяльності, немовби стаючи на захист представників соціальної еліти від несправедливих «звинувачень» народницької та радянської історіографії [291].

Головним, на наш погляд, внеском А. Тимошенка у розширення уявлень про Г. П. Галагана стало звернення до вивчення його господарської діяльності, чому присвячено декілька статей [292; 294]. Головний герой зображений тут як рішучий прихильник новацій у веденні сільського господарства, метою яких було збільшення його прибутковості та підвищення добробуту селян. А. Тимошенко відмічав успіхи Г. П. Галагана на цьому поприщі, коли після реформи 1861 р. він у стислі терміни стабілізував власне господарство та в наступному десятиріччі досягнув збільшення прибутків порівняно з дореформеними показниками [292, с. 68–70]. А. Тимошенко відзначав, що Григорій Галаган був заповзятим, енергійним та вдумливим землевласником, здатним на рішучі й непопулярні кроки. Так, після 1861 р. на тлі браку сировини, робочих рук та сучасного обладнання він був змушений закрити свої цукрові заводи, намагаючись модернізувати господарство в цілому та гідно реагувати на виклики перехідної ринкової економіки [292, с. 70–75].

Окремо А. Тимошенко розглядав роль Г. П. Галагана у впровадженні Селянської реформи у Південно-Західному краї. Автор представляв поміщика як діяча, що брав активну участь у реалізації реформи та покращенні долі селянства, не боявся відстоювати свої ідеї перед вищими імперськими посадовцями, а у своїх рішеннях спирався на великий життєвий досвід, дотримання державних інтересів, здоровий глузд та внутрішнє відчуття справедливості [294].

Розробка окремих сюжетів стала етапом підготовки синтетичного дисертаційного твору (2004), присвяченого державній, громадській та господарській діяльності Г. П. Галагана [293]. Важливою новацією роботи А. Тимошенка можна вважати прагнення розширити традиційну проблематику біографічного дослідження за рахунок суттєвої уваги та критичного підходу до розгляду господарської діяльності свого героя, а також намагання «зазирнути»

у внутрішній світ впливового поміщика з його тривогами, очікуваннями, переживаннями, психологічними станами.

Висвітлюючи громадську та державну діяльність, А. Тимошенко в цілому слідував за добре відомим з попередньої історіографії переліком кар'єрного зростання Г. П. Галагана та традиційними характеристиками його суспільних поглядів та громадських позицій. Водночас дослідник запропонував дещо спрощений поділ діяльності й світогляду поміщика на дореформений та пореформений періоди. Перший оцінювався ним надзвичайно позитивно, як час вироблення і відстоювання ліберальних ідеалів, а другий – більш стримано, критично, як період помірковано консервативний.

У розділі, присвяченому господарській діяльності, Г. П. Галаган зображений як економічно грамотний поміщик, готовий враховувати нові економічні реалії. Разом з тим, він далеко не ідеальна особистість, яка допускалася помилок через зайнятість на державній службі, хибний розрахунок на управителів, великі грошові вливання в неефективні бізнес-проекти. В дисертації та подальших працях А. Тимошенко намагався критично оцінити галаганівський стиль управління маєтками, виявити його типові прорахунки і помилки, формувати образ дворянина, який так і не зміг повністю адаптувати своє господарство до нових умов. Втім автор дисертації зазначав, що Г. П. Галаган був готовий до змін значно краще, ніж інші поміщики Лівобережжя [293, с. 11].

Після захисту дисертації А. Тимошенко продовжував розробку питання реформаторської роботи Г. П. Галагана щодо вироблення та відстоювання ним своєї особливої позиції під час обговорення принципів і механізмів проведення Селянської реформи [296]. У статті 2006 р. історик зазначав, що робота редакційних комісій стала апогеєм боротьби прогресивних сил імперії проти феодальних пережитків минулого [296, с. 132]. А. Тимошенко зауважував, що план наділення селян землею, запропонований Г. П. Галаганом, спирався, окрім власного досвіду, на приклад вирішення селянського питання у передових державах Європи і мав цілком ліберальний характер [296, с. 133–135].

А. Тимошенко підкреслював надзвичайну активність і наполегливість Григорія Павловича під час обговорення реформи. Саме його пропозиції щодо розвитку селянського самоврядування та створення селянських громад, як вважав історик, лягли в основу рішень редакційних комісій [296, с. 135–139].

На основі значного масиву джерел А. Тимошенко прагнув відійти від спрощених конфронтаційних образів Григорія Галагана, що домінували в попередній історіографічній традиції, і показати свого героя як дворянина, представника імперської та регіональної еліти, який переживав глибокий внутрішній конфлікт, людину ліберальних, часом народолюбських переконань, лояльного до імперії державного та громадського діяча [296, с. 139–143].

Як і багато інших дослідників, А. Тимошенко віддав данину традиційному сюжету щодо меценатства Г. П. Галагана, не далеко відходячи від інтерпретацій своїх численних попередників. Не викликає ані дискусій, ані суперечок теза про меценатство як глибоку душевну потребу заможної, високоосвіченої та інтелектуальної людини [295].

У роботах Т. Ткаченко та А. Тимошенка, особливо в їхніх дисертаціях, зроблені перші важливі кроки до синтезу попереднього історіографічного доробку, розширення проблематики дослідження роду Галаганів, ускладнення їхніх історіографічних образів (особливо Г. П. Галагана), подолання схематизму в оцінках, виходу на шлях антропологізації вивчення представників соціальної еліти Лівобережної України.

Свій внесок у розбудову образу роду Галаганів внесла київська дослідниця Мирослава Смольницька. Серія її статей 2001–2005 рр. [267; 269–272], присвячених Колегії Павла Галагана, стали підготовкою до випуску у 2007 р. великої монографії [268]. У 2003 р. вийшла її велика біографічна стаття, метою якої стала спроба представити цілісний образ Григорія Павловича Галагана [267]. Обґрунтовуючи цю амбітну задачу, автор зазначала, що, попри наявність низки досліджень, присвячених Г. Галагану, у більшості з них розглядалися окремі аспекти його діяльності: благодійність та меценатство, громадські справи, господарство. Оцінюючи суспільні погляди та громадську

позицію Григорія Павловича, попередники, на думку авторки, дискутували щодо його переконань, розташовуючи їх у широкому діапазоні від лібералізму та народолобства до слов'янофільського консерватизму, імперського лоялізму та українського традиціоналізму, ухиляючись від розгляду цієї постаті в контексті українського національного руху. А тому принциповою новацією М. Смольницької стало вписування Г. Галагана до когорти діячів українського національного відродження. [267, с. 169–170].

Специфіку формування особистості та суспільних переконань Григорія Галагана в родинному оточенні М. Смольницька представляла як симбіоз впливів його батьків. Павла Григоровича автор характеризувала як людину, що була далека від замилювання українським фольклором та історією. Він був дворянином європейського типу: високоосвіченим, культурним, дещо зверхнім, любив мистецтво, займався колекціонуванням. Натомість його дружина Катерина Василівна відчувала щире любов та повагу до простого народу, інколи розмовляла українською мовою, співала народні пісні.

Дослідниця зазначала, що шлях Григорія до українофільства в молоді роки був непростим. Він особливо не відрізнявся від однолітків свого суспільного кола: мав усі ознаки дворянського гедонізму, розважався із дівчатами-селянками, пиячив із друзями, ставився до української культури як до «мужицької», навіть називав своїх кріпаків «рабами». Важливий поворот у його свідомості стався внаслідок знайомства із своїм вихователем, відомим слов'янофілом Федором Чижовим, який сформував у юного Галагана шанобливе ставлення до селянства, народної культури та перетворив його на справжнього народолобця [267, с. 170–172].

Народолобські переконання Г. Галагана, на думку авторки статті, стали ідейним ґрунтом для його активної меценатської та благодійницької діяльності. Г. Галаган вірив, що саме підтримка народної освіти та базових соціальних потреб селянства стане запорукою подальшого процвітання Батьківщини. Зображуючи Г. Галагана як проукраїнськи налаштованого діяча, М. Смольницька не ставила під сумнів стійкий історіографічний стереотип щодо

«зради дворянством» національних інтересів, однак відносила його до невеликої когорти української еліти, яка так і не була зрусифікована та брала участь у процесах українського національного руху. Разом з тим авторка не заперечувала й складного поєднання в свідомості Григорій Павлович української ідентичності та лояльності до імперії та імперських установ.

Для підтвердження активної проукраїнської позиції Г. Галагана М. Смольницька звернула увагу на його політичний проект об'єднання усіх етнічно українських земель у складі Російської імперії та послаблення за цей рахунок польського впливу. На те, що така пропозиція була спрямована проти польського визвольного руху, посилювала позиції царської влади та зміцнювала антипольський союз еліти та народу Лівобережної України з імперською Росією, дослідниця, чомусь, не звернула увагу. [267, с. 173–176]. Серед методів реалізації антипольських переконань Г. Галагана дослідниця називала його участь у роботі Київського відділу Слов'янського благодійного комітету, який розгорнув допомогу слов'янам за межами Російської імперії, зокрема надання підтримки бідним дітям Галичини. Через культурну і благодійну активність цієї організації Г. Галаган прагнув нівелювати польські впливи на русинів Галичини, що, на думку М. Смольницької, надає підстави вважати його одним із теоретиків використання м'якої сили в геополітиці [267, с. 183–185].

Дослідниця не обійшла увагою і таке дразливе для прихильників залучення Г. Галагана до плеяди діячів національного відродження питання, як ставлення уже зрілого Г. Галагана до української мови. Не зважаючи на те, що він ніколи не ставив під сумнів факт її існування, сам нерідко нею спілкувався та інколи використовував у листуванні, сприяв збиранню та збереженню українського фольклору, він не вважав серйозною справою створення окремої української абетки, називав українську мову «нашою рідною говіркою», тим самим зводячи її статус до регіонального діалекту. Причина такої непослідовності вбачалась у зрілому віці Г. Галагана, який як діяч національного відродження змушений був робити складний вибір між

соціальною, політичністю та національною ідентичністю, між лояльністю до імперії та прагненням зберегти надбання свого народу [267, с. 190–191].

М. Смольницька також поставила важливе питання відношення сучасників до персони та діяльності Г. Галагана. З одного боку, цілком справедливо відмічалось, що ставлення оточення до Григорія Павловича на різних етапах його життя та серед різних категорій його оточення не могло бути однаковим. Більшість людей, які користувалися опікою та підтримкою, були йому щиро вдячні, колеги-помічники вважали його крайнім лібералом, серед інтелігенції у нього був імідж щирого народолюбця, людини, яка не цуралася свого козацького походження та проукраїнських симпатій. Багато хто відмічав риси порядного громадянина, який не боявся висловлювати та відстоювати власну думку. Найбільш проникливі сучасники відмічали складність і суперечливість внутрішнього світу Г. Галагана, який знаходився у постійному внутрішньому конфлікті, між численними, нерідко антагоністичними ідентичностями, особливо враховуючи специфіку розуміння ними змісту і завдань українського руху середини XIX ст. [267, с. 191–194].

Спроба М. Смольницької створити синтетичний портрет Г. Галагана хоча й не відкривала нові інформаційні горизонти у справі реконструкції його біографії, стала яскравим прикладом широких інтерпретаційних можливостей і перспектив у дослідженнях життя і діяльності представників української еліти.

Вагомим підсумком дослідження галаганівської проблематики стали дисертація і монографія М. Смольницької, спеціально присвячені розгляду історії Колегії Павла Галагана та її місця у національно-культурному житті України останньої чверті XIX – початку XX ст. Це дослідження можна вважати першою узагальнюючою працею такого рівня, де були не лише відображені провідні напрямки діяльності, структури, внутрішнє життя та суспільні впливи Колегії на формування культурно-освітнього ландшафту, але й розкрито роль подружжя Галаганів як фундаторів у створенні та функціонуванні цієї інституції. Головною ідеєю, яка послідовно проведена у монографії щодо репрезентації Г. Галагана, стала думка про благотворні впливи його громадської

активності на «пробудження національних почуттів своїх співвітчизників, покращення їхнього матеріального добробуту» [268, с. 7].

Окрім вже звичних рис образу Г. Галагана як збирача мистецьких шедеврів та визначного інтелектуала, авторка не забувала постійно наголошувати на його українській культурній ідентичності, на щирій любові до власної землі, яка втім обмежувалася лише захопленням її культурою, збиранням пам'яток минувшини, але так і не була спрямована у політичні державотворчі пропозиції та активності. Найбільше, на що спромігся Г. Галаган, це намагання захистити малоросіян-українців від польських та великоросійських впливів, відстояти їхню культурну самобутність і традиції [268, с. 23–25].

Ставлення Григорія Павловича до українського питання, на думку М. Смольницької, відрізнялося політичною поміркованістю. Він не став прихильником ані ідей автономії, ані, тим паче, окремої української держави. Незважаючи на українські симпатії, у побуті він розмовляв російською, мав міцні зв'язки із вищими імперськими чинами, а наприкінці життя став членом Державної Ради Російської імперії. Водночас, підсумовуючи вміщений у монографії біографічний нарис, М. Смольницька зазначила, що його культурницька діяльність заклала фундамент для українського національного руху, що дозволяє включити Г. Галагана до першої генерації діячів українського національного відродження [268, с. 38].

Високий рівень суспільного інтересу та формування нових запитів до української історії після руйнування її радянського історіографічного стандарту, починаючи з середини 1980-х рр., призвів до підготовки і виходу низки важливих енциклопедичних видань, де були відображені нові підходи до інтерпретацій та репертуару наповнення інформації про вітчизняне минуле та його героїв. Як уже зазначалося, енциклопедичні статті мають особливу цінність для реконструкції еволюції образів історичних подій, явищ та героїв. Їх стислий зміст, залучення до написання такого роду текстів провідних фахівців, надають можливість сподіватися на те, що у таких невеликого

формату статтях будуть акумульовані основні, а, головне, властиві певному історіографічному часу, домінуючі характеристики, риси та оцінки. Результати виявлення статей, присвячених Галаганам, на першому етапі освоєння сучасною українською історіографією історії цього роду виглядають таким чином. До розгляду взяті чотири енциклопедії: «Чернігівщина. Енциклопедичний довідник» (1990), Енциклопедія сучасної України (2007), «Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія» (2010), Енциклопедія історії України (2004). Авторами статей до цих видань, окрім чернігівського, де авторство не вказано, були відомі українські фахівці С. Білокін [40], Н. Шип [314], В. Кривошея [164], О. Гуржій [98]. Іще одним довідковим виданням, долученим до цього огляду, став надзвичайно цінний путівник по особових архівних фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (2002) [222].

В «Енциклопедичному довіднику Чернігівщини» образ Галаганів розкривався крізь призму їх родових маєтків у с. Дігтярі та с. Кухарка Чернігівської області. Вперше в енциклопедичній літературі тут були вміщені відомості про Петра Григоровича Галагана. Укладачі доволі позитивно оцінили його діяльність, представивши образ успішного поміщика та хранителя української архітектурної традиції, у першу чергу маєтку в Дігтярях [8; 87].

У другому томі «Енциклопедії історії України» було вміщено дві статті з Галаганівської тематики. Одна з них, авторства Н. Шип, представляла Григорія Павловича Галагана насамперед як мецената та громадського діяча. Серед його послужного списку – активна участь у місцевому самоврядуванні, губернському комітеті з покращення становища селян, членство в Державній Раді імперії. Суспільно-політичні погляди Г. П. Галагана визнавалися не ліберальними, як у більшості авторів, а демократичними. Підкреслювався його особливий внесок у розвиток народної освіти (створення на власний кошт Колегії, сприяння відкриттю у Прилуках жіночої і чоловічої гімназій, передача свого маєтку в селі Дігтярі для потреб ремісничого училища). Перелічувалися наукові товариства, в яких він брав участь (Київська археографічна комісія та

Південно-Західне відділення Російського географічного товариства). Хоча жодного слова про участь Г. П. Галагана у створенні, фінансуванні та роботі журналу «Киевская старина», чомусь, не сказано. Н. Шип констатувала широкі дружні зв'язки свого героя з російськими слов'янофілами, відмічаючи при цьому, що все життя Григорій Павлович був близьким до громад українофілом. Підкреслювалося, що його добре знання історії Батьківщини, захоплення українським фольклором та етнографією цілком поєднувалося у його свідомості з дружнім ставленням до Росії та переконаннями у необхідності зберігати єдність з нею [314].

У цій же енциклопедії була опублікована й стаття І. Гуржія, присвячена роду Галаганів у цілому. Але тут наведені основні кар'єрні віхи лише представників перших двох поколінь (Гната Івановича, його брата Семена, Григорія Гнатовича) та Григорія Павловича Галагана, згадуючи про якого автор відсилав читачів до статті Н. Шип [98].

Такою ж малоінформативною виявилась і стаття С. Білокіня в «Енциклопедія сучасної України», яка була присвячена Колегії Павла Галагана, де Григорій Галаган лише згаданий як фундатор цього закладу [40].

Найбільш змістовним енциклопедичним виданням щодо представлення Галаганів стала «Козацька старшина Гетьманщини», підготовлена визнаним експертом з історії та генеалогії українського козацтва В. Кривошеєю. Тут знаходимо численні згадки про Галаганів-козацьких старшин. У статті про Гната Івановича міститься опис його посад та основних земельних ділянок. А от про «подвиги» полковника у зруйнуванні Січі ані слова. Натомість автор надав інформацію про цілу систему зловживань Г. І. Галагана на його посадах: насильницьке захоплення земельних ділянок, підданих, худоби, несплата заробітної платні. В енциклопедії на перший план виносилася саме його злодійська господарська політика, а не військові заслуги. Григорій Гнатович Галаган характеризувався як ментально нездорова особистість, яка з перемінним успіхом намагалася утримувати заданий батьком курс на збільшення родинних багатств. Усі інші члени родини, а саме Григорій

Іванович, Іван Григорович, Семен Іванович (брат Гната Івановича), отримали від укладача енциклопедії знеособлені описи, які містили виключно перелік їхніх посад та землеволодінь [165, с. 269–270].

Галагани у сучасній українській енциклопедичній літературі мало чим відрізняються від тих, образи яких були створені ще наприкінці ХІХ ст. Методика представлення наших героїв залишалася стандартною: перші члени династії змальовувалися як такі, що активно розширювали родинну власність у будь-який спосіб. На перетині ХVІІІ–ХІХ ст. Галагани успішно інкорпоровалися до імперського дворянського середовища та почали займатися громадськими та суспільними справами, вершиною яких стала насичена і добре задокументована діяльність Григорія Павловича Галагана, який отримував незмінно позитивні характеристики від авторів кожної з енциклопедій.

Оригінальним та водночас найзмістовнішим представленням історії родини загалом та окремих її представників зокрема стала поява такого довідкового видання як путівник з особових архівних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Важливість цього видання для професійних істориків, що займаються різноманітними аспектами вивчення історії України, у тому числі сімейної та інтелектуальної історії, проблемами історичної біографістики ХVІІІ – початку ХХ ст., не потребує доведення. В цьому архівосховищі зберігається найцінніший скарб для тих, хто досліджує історію роду Галаганів – основна частина сімейного архіву. Автори опису визначили параметри цього великого зібрання в трьох фондах Інституту, його хронологічні рамки та представили основні блоки документів, систематизованих за принципом приналежності їх до кожного з поколінь. Таким чином, тут представлені папери Гната Івановича, Григорія Гнатовича, Івана Григоровича та його дружини Катерини Юхимівни, матеріали Григорія Івановича, Петра і Павла Григоровичів, дружини Павла Григоровича Катерини Василівни (Гудович), Григорія Павловича та Павла Григоровича (Павлуся). Особливо змістовно і широко розписані документи Григорія Павловича, в тому числі його наукові матеріали, матеріали службової і

громадської діяльності, біографічні папери (щоденники, листи, ділові документи), матеріали господарчого характеру. Окрім того, в фондах Галаганів знаходяться документи і матеріали установ і товариств, з якими вони співробітничали. Численні дружні, ділові, службові, родинні комунікації відображені у величезному листуванні представників родини та матеріалах інших осіб, які тим або іншим чином опинилися серед рукописів Галаганів. Родзинкою опису є перелік образотворчих матеріалів, що належали, або стосувалися родини Галаганів: карт, малюнків, описів художніх цінностей, креслень, гравюр. Отже, лише ознайомлення з описом фондів цієї видатної родини дозволяє значно глибше і змістовніше, ніж будь-яка енциклопедична стаття, уявити і відобразити масштаб і напрямки їхньої діяльності, родинні зв'язки та кар'єрні комунікації, місце у суспільній ієрархії та ті неозорі можливості, які відкриває джерелознавче, археографічне та аналітичне освоєння цього матеріалу. [222, с. 89–95].

Отже, на початку становлення самодостатньої української історіографії у перші роки незалежної України відбулися якісні зміни у теоретико-методологічному оснащенні вітчизняної історичної науки, її переорієнтація на засвоєння досвіду світової гуманітаристики, налагодження тісної комунікації «материкових» та діаспорної фахівців та наукових центрів. Серед великого проблемно-тематичного репертуару, який був виведений з-під заборон і обмежень радянських часів, одним із найзатребуваних напрямків стало вивчення елітарних груп та їх представників. Це відкрило великі перспективи для суттєвого розширення джерельної бази досліджень, переінтерпретації родинної історії старшинсько-шляхетсько-дворянської спільноти та окремих її представників, створення великих синтетичних праць, формування відкритого і вільного дискусійного простору, постановки новаторських завдань на майбутнє. Все це повною мірою відноситься і до історіографічного освоєння історії родини Галаганів. Більше того, завдяки ексклюзивному стану інформаційного, особливо архівного забезпечення, та формуванню нового покоління дослідників, вивчення історії цієї родини призвело до суттєвих

результатів і зайняло одну з лідируючих позицій у студіюванні історії еліти Лівобережної України XVIII–XIX ст.

4.2. Трансформація образу Галаганів у наукових студіях

Починаючи з середини 2000-х рр. дослідження історії соціальних еліт набували нових організаційних, кадрових, жанрових форм та теоретико-методологічного оснащення. Спираючись на здобутки попереднього історіографічного періоду, в якому були актуалізовані та синтезовані досягнення істориків XIX–XX ст. у вивченні представників елітних груп, їхнє подальше освоєння набувало нових якісних параметрів.

Цю динаміку визначали не лише суто суб'єктивні фактори, пов'язані з індивідуальними особливостями істориків, специфікою їх творчої лабораторії, стилем мислення та письма. Не меншу роль відігравали зовнішні, суспільно-політичні обставини: чого варта лише російська агресія, переживання якої суттєво вплинуло і на історіографічний процес, і на проблемно-тематичні пріоритети, і на організацію творчої діяльності.

Разом з тим, вирішальними, на наш погляд, стали внутрішні, суто наукові чинники, що створювали передумови якісних змін у вивченні історії елітних родин. До основних варто віднести відмову провідних фахівців рухатися екстенсивним шляхом, продовжуючи ілюструвати, доповнювати новими прикладами, підмальовувати новими фарбами вироблені протягом XIX–XX ст. конкуруючі образи представників дворянської еліти. В рамках одного з них висвітлювалося благодійництво та меценатство, активна громадська діяльність, служіння суспільним ідеалам, опіка над освітніми закладами, шляхи набуття матеріальних статків. Інший образ складався з таких рис, як здирництво, експлуатація селян, соціальний егоїзм, служіння інтересам імперії та русифікаторські практики. Домінування тих чи інших рис у характеристиках як елітних груп у цілому, так і окремих їх представників залежало від ідейних та ідеологічних позицій історика, який розглядав предмет свого дослідження скоріше як інструмент легітимації власних переконань.

Відмовляючись від ретроспективного підходу до формування образів та оцінки представників еліти, провідні сучасні дослідники намагаються спиратися на оптику контекстуального аналізу, ідей та практик різноманітних напрямків і підходів сучасної гуманітаристики [18; 37; 78; 110]. Це визначало суттєве розширення проблемно-тематичного простору української історичної елітології, освоєння прийомів і методів інших галузей знань та наукових дисциплін, декларативну орієнтацію на антропоцентричні підходи до історичних реконструкцій [181; 189; 190; 193; 252a; 323].

Як вже зазначалося, провідним осередком реалізації таких підходів у дослідженні родини Галаганів, насамперед представників двох останніх поколінь, стала неформальна творча група доцентів Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка в складі Марини Будзар та Євгена Ковальова, яка заявила про себе у 2017 р. початком випуску низки археографічних монографій, об'єднаних серією «З Галаганівського архіву». Сама М. Будзар розпочала публікувати тексти з цієї теми з 2005 р. Колеги по кафедрі історії України, окрім оприлюднення власних текстів, нерідко виступають у співавторстві, а також час від часу долучають до підготовки публікацій своїх колег, студентів та аспірантів. Отже, до розробки різноманітних проблем публічного та приватного життя, внутрішнього світу, комунікації, уявлень та емоціональних станів, гендерних контекстів, соціальних та мовних практик Г. П. Галагана та його найближчого оточення М. Будзар долучила достатнє число дослідників, що дозволяє говорити про існування стійкого наукового співтовариства.

Іще одним важливим осередком вивчення життя та діяльності Г. П. Галагана стала група фахівців Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, визнаним лідером якої є професор Т. Литвинова. Вперше Г. П. Галаган став предметом її наукових публікацій іще у 2006 р. [187], пізніше, у 2011 р., – одним із основних героїв значимої для дослідження соціальної та інтелектуальної історії України другої половини XVIII – початку XIX ст. монографії [184]. Її наукові підходи справили значний вплив на автора даної

дисертації та певною мірою визначили її проблематику. Т. Литвинова долучила до кола своїх інтересів професора О. Журбу, який, як правило, виступає експертом з історіографії галаганівської проблематики.

Кількісні параметри результатів роботи цих осередків, використані у даному дисертаційному дослідженні, представляють наступні показники. З 2006 по 2026 рр. М. Будзар опублікувала 25 статей, присвячених різним аспектам дослідження життя і діяльності Галаганів [49–73], з яких 20 індивідуальних, 3 – разом із Є. Ковальовим, 2 – у співавторстві з іншими науковцями. Також разом із Є. Ковальовим нею було підготовлено 3 ґрунтовні археографічні монографії [10; 11; 94], а з більш широким колом колег істориків і філологів – археографічна хрестоматія [304]. Отже, на рахунку дослідниці 29 позицій різноманітних жанрів та проблемно-тематичної спрямованості. З цієї точки зору, наважуся стверджувати, що Марина Михайлівна займає особливе місце в історіографічному освоєнні роду Галаганів як найрезультативніший його автор.

До доробку Є. Ковальова, окрім 6-ти опублікованих разом з М. Будзар текстів, належать 4 одноосібні статті [147–150] та 2 статті з іншими співавторами [151; 152]. Отже, разом з трьома спільними з М. Будзар дослідженнями, трьома колективними археографічними монографіями та хрестоматією загальний доробок Євгена Аркадійовича на полі дослідження Галаганівської спадщини нараховує 13 позицій за 10 років (з 2017 до теперішнього часу).

Кількісні параметри публікаторської активності дніпровського осередку значно скромніші. Безпосередньо галаганівській проблематиці присвячена не така велика кількість текстів. Першою роботою, як вже було зазначено, стала стаття Т. Литвинової 2006 р. У додатку вводились до обігу чотири документи з Державного архіву Чернігівської області, які проливали світло на виконання Г. П. Галаганом обов'язків, що покладалися державою на обраних дворянством посадовців [187]. До цієї статті додалися чотири публікації 2020-х рр.: дві спільні з О. Журбою [121; 122] та ще дві разом зі своїми студентками [189;

190]. Отже, загалом – 5 кумулятивно спрямованих на дослідження Г. П. Галагана статей. Проте, незважаючи на відносно невелику кількість суто галаганівських текстів, Г. П. Галаган, як один з головних героїв, надзвичайно щільно вмонтований до творчості Т. Литвинової, присвяченої широкому колу проблем інтелектуальної та соціальної історії Лівобережної України XVIII–XIX ст. Так, підрахунки посилань в іменному покажчику монографії 2011 р. свідчать, що серед десятків представників старшинсько-шляхетсько-дворянської еліти Гетьманщини / Малоросії Г. П. Галаган став беззаперечним лідером авторської уваги (згадувався на 49 сторінках). Причому інші Галагани були присутні ще на 20 сторінках дослідження [184, с. 711].

Персона Г. П. Галагана в історіографічному, джерелознавчому, архівно-археографічному та методологічному ракурсах неодмінно була наявна і в низці інших текстів Т. Литвинової [181; 182; 191].

Зацікавленість О. Журби проблемами історії роду Галаганів була цілком пов'язана зі спрямованістю його наукових інтересів. А тому дотичні до даної проблематики чотири його статті мають характер історіографічної та археографічної експертизи. Лише один текст був виконаний одноосібно [118], два – у співавторстві з Т. Литвиною [121; 122], а один з автором даної дисертації [119].

Нарешті, автору дисертації належать 4 статті суто історіографічного характеру, де розглядалися окремі питання процесу освоєння історії роду Галаганів в історичній літературі, з яких три виконані одноосібно [104; 107; 108], а одна разом з науковим керівником [119].

У центрі предметної уваги обох наукових осередків насамперед знаходиться Г. П. Галаган та його найближче оточення. Спільними рисами у підходах до вивчення історії роду та його представників стала підвищена увага до суттєвого оновлення інформаційного забезпечення досліджень шляхом обстеження та введення до наукового обігу майже неозорої рукописної спадщини Галаганів. Для обох осередків характерним є розрив з попередньою наративною позитивістською традицією реконструкції колективних та

індивідуальних біографій, засвоєння та використання досвіду сучасної світової гуманітаристики (нова біографістика, нова соціальна історія, гендерні підходи в історіографії, історична емоцінологія, інтелектуальна історія, мікроісторія, нова сімейна історія тощо) для його апробації на вітчизняному матеріалі.

Разом з тим, можна помітити і суттєві особливості кожного з осередків. Так, візитівкою співтовариства київських колег є наполегливе і надзвичайно успішне прагнення широкого введення рукописної спадщини Галаганів до наукового обігу та її осмислення у форматі масштабних археографічних проектів. Тексти М. Будзар та Є. Ковальова вирізняються широким проблемно-тематичним діапазоном та застосуванням цілого спектру міждисциплінарних підходів для вирішення конкретно-історичних завдань.

Науковці дніпровського осередку в своїх працях віддають перевагу не стільки конкретно-історичним ракурсам (своєрідним виключенням тут можна вважати хіба що монографію Т. Литвинової), скільки історіографічному осмисленню освоєння роду Галаганів в історичній літературі, рефлексіям щодо сучасного стану розробки цієї проблематики та теоретико-методологічним проблемам історичної біографістики, соціальної та інтелектуальної історії.

Спостерігаючи практики синхронного існування двох осередків вивчення однієї широкої теми та комунікації її представників, можна відмітити їх тісну конструктивну взаємодію як на особистісному, так і на ідейному рівні, що створює додаткові стимули для якісного оновлення результатів вивчення історії роду та його головних представників.

Аналіз результатів вивчення Г. П. Галагана та його оточення в працях М. Будзар дозволив виділити основні проблемні блоки. Насамперед, це роботи, присвячені дворянським маєткам та садово-парковим ансамблям як культурним та освітнім осередкам Лівобережної України [49; 50; 52; 55; 58; 60; 64; 65; 67; 70; 71]. Мимохідь зазначу, що такий потужний внесок у розробку історії дворянської маєткової культури, чомусь, обійдений увагою в історіографічному узагальненні сучасних здобутків фахівців гуманітарних та природничих наук на цьому напрямку [137]. Висловлю припущення, що саме такий

культурологічний погляд на архітектурно-ландшафтні контексти існування дворянських родин XIX ст. визначив як відхід М. Будзар від традиційних репрезентацій, так й інтерес до міждисциплінарних підходів реконструкції соціальних та особистісних просторів дворянських родин.

Другий блок включає праці, присвячені проблемі внутрішнього світу героя та реконструкції його повсякденних приватних та службових практик (формування і боротьба ідентичностей, культурні та національні орієнтири, щоденні побутові та службові турботи) [59; 62–64]. Праці третьої групи об'єднані націленістю на розкриття інформаційних можливостей архівних (насамперед епістолярних) комплексів рукописної спадщини Галаганів у виявленні комунікативних мереж (родинних, дружніх, інтелектуальних, службових), які створювали, підтримували та до яких були залучені представники родини [53; 56; 61; 66; 68; 72; 73].

Невеликий, але важливий й змістовний історіографічний комплекс репрезентують дві ґрунтовні статті, спеціально присвячені жінкам роду Галаганів [51; 57]. Ще два тексти немовби випадають із запропонованої класифікації. Один з них демонструє Г. П. Галагана як репрезентанта своєї доби [54], а другий – представляє його есе на смерть М. Гоголя [69].

Справу розбудови родинних маєтків, конструювання простору приватного життя у відповідному блоці статей авторка розглядає як важливу форму культуротворчої діяльності Галаганів, що відображає внутрішній світ, просторові та естетичні уявлення, ментальні характеристики декількох поколінь власників. М. Будзар, спираючись на численні джерела особистого характеру, переконливо доводить, що для Г. П. Галагана його маєток у Сокиринцях був значно більшим, ніж просто місцем проживання, а зосередженням родинних традицій, втіленням сімейної історії, символом зв'язку з попередніми поколіннями [49; 67; 70; 71].

У працях М. Будзар простежувалась історія формування родинних маєтків Галаганів у Сокиринцях та Дігтярях у другій половині XVIII – на початку XIX ст. та внесок у цю справу перших чотирьох поколінь Галаганів

(Гната, Григорія, Івана, Григорія Івановича). Представляючи їх турботливими господарями, для яких приватне життя стало важливою формою самореалізації, авторка виявляла особливості їхніх мотивацій та поглядів на характер родинного побуту, виходячи із психологічних специфік власників маєтків. Так, Іван Галаган, зосередившись на облаштуванні маєтків, намагався орієнтуватися на європейські культурні зразки та освітні стандарти. Завдяки його зусиллям у Сокиринцях було створено сучасний палацово-парковий комплекс, який відповідав кращим зразкам європейської архітектури та представляв собою органічне поєднання штучних та природніх форм [55, с. 167–170].

Син Івана Галагана Григорій, незважаючи на значний внесок у розвиток маєтку, створення знаменитого музичного кріпацького ансамблю, використовував садово-парковий простір для гедоністичних заходів, де гості та господар пиячили і розважалися з повіями. Мабуть, відчуваючи наближення смерті та неминучість небесного суду, власник маєтку звів у 1803 р. кам'яну Варваринську церкву. Своїм нащадкам Григорій Іванович залишив не тільки маєтки, але й величезні борги, які довелося погашати його дружині Ірині Антонівні та матері Катерині Юхимівні. Ці жінки представлені як вірні дружини, для яких пріоритетом завжди було благополуччя дітей та збереження родинного майна [55, с. 170].

Для реконструкції історичних уявлень Григорія Павловича Галагана представляє інтерес його ставлення до масштабних перебудов, що були зроблені його батьком та дядьком. Для модернізації маєтків Петро і Павло Галагани зруйнували частину старих приміщень, що сприймалося Григорієм як неповага до сакральних місць предків та їхньої пам'яті, як зречення традицій на догоду чужим культурним стандартам [55, с. 170].

Облаштуванню садово-паркового простору була присвячена стаття про сади та садівників маєтку в Сокиринцях, в якій розкриті естетичні та екологічні уявлення його господарів [60].

Мистецьке, в тому числі музичне, наповнення життя Галаганів та їхнього маєткового простору стало іще одним нетрадиційним ракурсом для

дослідження історії соціальних еліт Лівобережної України. М. Будзар на основі копіткого джерельного аналізу фіксувала згадки про побутування музичного мистецтва, музичних запитів, смаків та музичних практик у житті заможної дворянської родини, починаючи від релігійних та вертепних, до цілком світських та розважальних форм. М. Будзар простежила історію кріпацького оркестру, від створення його Григорієм Івановичем, до Петра Галагана, після смерті якого оркестр припинив існування. Григорій Павлович також був поціновувачем музичного мистецтва, особливо народного. Він всіляко опікав селянський хор, репертуар якого включав як традиційні церковні співи, так і сучасну музику [65, с. 65].

Іще однією проблемою, постановка якої виходила за межі традиційних підходів, стала реконструкція речового світу родин Галаганів, що суттєво доповнювало уявлення про психологію, ментальність, культурну біографію, моральні орієнтири, сакральні цінності родини.

Ранні представники Галаганів змальовуються як вихідці з простого народу, що накопичували багатства для підкреслення свого статусу та інкорпорації до козацької старшини. Згодом вони долучалися до імперського дворянства засвоюючи стандарти його побутового життя: набували закордонний посуд, меблі, предмети розкоші. Після згасання роду Галаганів частина їхньої спадщини була втрачена, частина – знищена, а частина – стала музейними експонатами [58].

Речовий світ Галаганів вивчався в контексті суспільно-політичних та духовно-культурних трансформацій українського суспільства XVIII–XIX ст. Аналізуючи перелік матеріальної спадщини Івана та Григорія Івановича, М. Будзар показала, що значну її частину складали предмети зі срібла, декоративна зброя та вишукані тканини. Свідченням збереження поваги до свого козацького минулого була наявність у переліку речей предків козацьких клейнодів, колекції вогнепальної та холодної зброї. Ілюстрацією інтеграції Галаганів до імперського культурного простору та загальноєвропейської моди стало розширення в переліку жіночого одягу, крім козацьких назв,

європейських найменувань [52, с. 205–206]. Ознакою заможності та естетичного смаку Івана та Григорія Галаганів була велика кількість виробів з фарфору та предметів інтер'єру. Важливим маркером освіченості поміщиків виявився реєстр з понад 200 книг, якими вони володіли. Причому дослідниця звертала увагу на те, що більшість книг була видана у 60–70-х рр. XVIII ст., тобто традиції збирання книг поклав Іван Галаган. Він мандрував Європою, а тому майже третина зібрання складалася з книг французькою, німецькою або латинською мовами. За тематикою у бібліотеці, поряд із серйозними виданнями творів європейських просвітників, містилися праці «легких» жанрів: любовні романи або описів мандрів. Локальний патріотизм засвідчила наявність у бібліотеці «Енеїди» І. Котляревського [52, с. 206–207].

Перлиною матеріальної спадщини Галаганів була колекція їхніх портретів, більшість з яких висіли в родовому маєтку, символізуючи безперервність міфологічного зв'язку зі своїми пращурами. Дослідження цієї колекції у статті М. Будзар було здійснено на перетині історії, культурології, соціології та мистецтвознавства. Образи Галаганів розкривалися тут шляхом аналізу технік та стилістики їхніх зображень. Дослідниця відзначала, що хоча збереженість цілої галереї сімейних портретів Галаганів є унікальним явищем, сам факт створення таких портретів є доволі типовим для багатьох заможних родин еліти Лівобережної України. Мотивацією для їх створення, на думку М. Будзар, було не лише збереження образів предків, але й прагнення у такий спосіб репрезентувати родину в соціумі. Суто стилістично портрети Галаганів наслідували європейські аристократичні зразки та демонстрували перехід членів родини від козацької старшини до російського дворянства [64].

Будучи одним з лідерів археографічного та джерелознавчого освоєння рукописної спадщини Галаганів, М. Будзар зосереджувала значну увагу на представленні її інформаційного потенціалу. Так, у публікації комплексу листування Петра і Павла Галаганів та їхньої сестри Катерини Рігельман з численними родичами і знайомими ставилося завдання проаналізувати, як масштабні історичні події вплинули на міжособистісні стосунки членів великої

дворянської родини, як вони змінили їхній побут, манеру спілкування, життєві стратегії [68, с. 142].

Публікації були тісно пов'язані з такими масштабними подіями, як Російсько-турецька війна 1828–1829 рр., поширення холери у 1830–1831 рр., Липнева революція у Франції, Листопадове повстання у Польщі та ін. За жанрово-змістовною характеристикою більшість листів дослідниця віднесла до традиційно-ритуального різновиду епістолярної спадщини [68, с. 144–145].

Публікація родинного приватного листування значно збагатила уявлення про внутрішній світ української соціальної еліти, її реакції на масштабні зовнішні події, сімейні турботи, радощі й трагедії, коло внутрішніх проблем і конфліктів, характер особистих стосунків, психологічну атмосферу у відносинах різних поколінь родин Галаганів та цілої мережі їхніх родичів.

Крізь призму аналізу мемуарів, щоденників, листів М. Будзар представила трагічну долю юного Павлуся (Павла Григоровича) Галагана, образ якого, із зрозумілих причин, виявився найбільш міфологізованим серед представників роду Галаганів. Его-документи надають уявлення про те, як був організований процес виховання Павла Галагана, якими були батьківські сподівання, яка атмосфера оточувала перспективного юнака у родині. Звертає увагу те, що юний спадкоємець з народження був оточений народними піснями, переказами та казками, до п'яти років розмовляв майже виключно українською мовою. Під час відрядження до Петербургу батько взяв його із собою, щоб познайомити з Тарасом Шевченком. Кобзар був приємно здивований тим, що хлопчик вільно спілкувався з ним українською мовою [66, с. 162].

Зіткнувшись із занадто ідеалізованим образом сина у листуванні батьків, М. Будзар відмічала, що більш реальний образ Павлуся міг бути створений ним самим – на сторінках щоденника, який юнак вів літом та осінню 1866 р. під час мандрівки до Франції [66, с. 167]. Щоденник Павлуся змальовує його як допитливого, добронравного та безпосереднього юнака, який фіксував особливості флори та фауни, докладно описував архітектуру та населення міст, країни. Про велике захоплення тваринами свідчить його опис зоопарку в

Парижі, а про щирю гуманність по відношенню до природи – занепокоєння щодо того, що у місті Віші звірів утримують у маленьких клітках та жорстоко б'ють під час дресури. Особливе місце у щоденнику юнака займає море, в яке він закохався з першого погляду. Крізь призму щоденника Павлусь розкривається як справжній романтик, чутливий юнак, сповнений юнацьким максималізмом та великим інтересом до всього, що відбувалося навколо нього [66, с. 167–168]. П. Галаган у цій публікації зображувався як перспективний юнак, якого люблячі батьки готували до масштабних звершень та бачили в ньому потенційного лідера дворянської спільноти, лояльного до Російської імперії, але захопленого своїм козацьким минулим та сповненого любові та поваги до українського народу.

До незвичних проблем у вивченні дворянської спільноти відноситься питання подружніх відносин Григорія Павловича та Катерини Василівни Галаган. Цьому присвячена стаття, написана на основі їхнього листування січня-травня 1858 р. Г. П. Галаган знаходився тоді в Москві та Петербурзі по справах, пов'язаних із роботою над Селянською реформою. У листуванні він ділився своїм занепокоєнням перспективами перетворень, шукав моральної підтримки [53, с. 315–316]. Г. П. Галаган негативно відгукувався щодо народництва, яке презентували П. Куліш та М. Вовчок, оцінював їхні настрої як революційні та деструктивні. Окрім суму за дружиною та сином, автор листів тужив і за своєю малою Батьківщиною. Він порівнював пишність імперських столиць із невибагливістю Малоросії, де він відчував себе більш органічно і вільно [53, с. 316–318].

Продовженню дослідження сімейних стосунків родини Галаганів на основі епістолярних джерел була присвячена стаття М. Будзар «Смерть та інші негаразди: сторінки сімейної історії у листах Миколи Маркевича до Павла Галагана 1832 року». Павло Галаган поставав тут як відповідальний поміщик, якому його небіж Микола Маркевич передавав усю інформацію про батьківські статки та цілком довіряв йому у вирішенні питань про спадщину свого померлого батька [61].

На основі аналізу листування 1847–1857 рр. реконструювався тривалий діалог між Г. П. Галаганом та відомим славістом О. М. Бодянським. Григорій Павлович розкривається тут як людина, яка щиро переживала втрату Україною своєї національної самобутності. Він випромінював ностальгію за роками козацької слави [73, с. 167]. Листування формує образ надійного товариша та мецената [73, с. 168]. В епістолярії Г. П. Галаган розкривався як людина ліберальних слов'янофільських поглядів, патріот малої Батьківщини, інтелектуал, який цікавився традиціями та цінував культуру свого народу, а разом з тим як людина раціональна та прагматична [73, с. 168–169].

Спеціальна стаття М. Будзар, побудована на аналізі інформації еґо-документів, була присвячена розгляду системи комунікацій дворянства Лівобережної України. Тут підкреслювалося, що однією із пріоритетних тем обговорення було ставлення дворян до селян. Зібрані матеріали демонструють складність цієї взаємодії та кардинально протилежні погляди різних поколінь на селянське питання. Г. П. Галаган змальовується як поміщик, який намагався знайти порозуміння із селянами, а одним з найкращих інструментів для цього він вважав використання української мови [56, с. 186–187].

Спираючись на листування та подорожні щоденники Галаганів, М. Будзар представляє їх як освічених дворян, які мали тісні зв'язки із багатьма відомими діячами культури та мистецтва різних країн. Так, суттєвий вплив на світогляд Г. П. Галагана мав чеський славіст Вацлав Ганка. Протягом плідного понад десятилітнього їхнього спілкування Григорій Павлович збагатив свої знання про слов'янський світ, а В. Ганка познайомився з багатьма українськими інтелектуалами та представниками дворянської спільноти [56, с. 188–189]. Підтвердженням суспільного реноме Г. П. Галагана як популяризатора української мови та історії став його проект національної освіти для простого народу, до якого він прагнув залучити українських інтелектуалів. [56, с. 190–191].

Одним із результатів ретельного вивчення М. Будзар рукописного спадку Галаганів став висновок про назрілу потребу створення нової інтелектуальної

біографії Григорія Павловича. Однією із умов реалізації цього проекту мало б стати ґрунтовне вивчення процесу формування та складної динаміки його системи ідентичностей, чому й була присвячена спеціальна стаття. Тут підкреслювалося, що любов Галаганів до рідного краю була не лише даниною романтичній моді того часу, а мала дієвий характер, що виявлялося у його стосунках із селянами, різноманітних проектах, колекціонерській та меценатській діяльності [59, с. 233–239].

Важливі риси образу Г. П. Галагана як фундатора Колегії представлені у статті М. Будзар та А. Гедьо. На основі його листування з директором закладу І. Ничипоренком розглянута позиція Г. П. Галагана у конфлікті між вихованцями різного соціального походження. Цікаво, що в листуванні фундатор прийняв сторону «демократів», хоча формально тримався позиції арбітра [72, с. 147–148, 150–152].

Попри наявність ряду харизматичних жінок у родині Галаганів, їх образи в літературі окреслені вкрай лаконічно. Тому дві статті М. Будзар, спеціально присвяченні цій тематиці, стали історіографічною подією. В одній з них на основі суттєво розширеної джерельної бази представлені чотири харизматичні постаті Катерин з родини Галаганів. Три з них були дружинами представників третього, п'ятого та шостого поколінь родини (Івана Григоровича, Павла Григоровича та Григорія Павловича), четверта – Катерина Павлівна Ламздорф-Галаган, небога Григорія Павловича, яка після згасання чоловічої гілки Галаганів згодом успадкувала родові ім'я. Три з чотирьох Катерин постають як активні, авторитарні господині, які фактично переймали у своїх кволих чоловіків та синів справи ведення родинного господарства. Катерина ж Галаган-Кочубей трохи виділялася на їхньому фоні, адже була дружиною вправного господаря Г. П. Галагана, а тому реалізовувала себе у збереженні «сімейного вогнища», вихованні сина та всебічній підтримці чоловіка [57].

Доповненням жіночої тематики стала стаття «''Друга стаття''»: біографічний світ жінок з роду Галаганів», де історія сімейства змодельована через взаємодію чоловіків і жінок як рівних суб'єктів [51]. У статті реалізована

амбітна стратегія представлення всіх жінок, кровно споріднених з Галаганами та тих, хто стали членами роду через шлюби.

Статті «Чотири Катерини...» та «Друга стаття...» значно розширюють історіографічну презентацію роду Галаганів. На основі великого комплексу рукописних та історіографічних джерел М. Будзар показала жінок як повноправних акторів в історії родини Галаганів. Її героїні хоча й мали певні спільні риси, але кожна виділялася непересічними особливостями. Серед них можна зустріти і вірних дружин та матерів, і харизматичних управительок, і жінок із важкою долею. Дослідниці вдалося якщо не змінити, то цілком успішно подолати стереотип в історії дворянського роду як виключно літопис чоловічих досягнень та біографій.

Праці М. Будзар у контексті вивчення родини Галаганів якісно змінили історіографічну ситуацію, суттєво переналагодивши дослідницьку оптику. Завдяки її розробкам Галагани представляються нині не лише крізь призму їхньої громадської чи благодійницької діяльності, але й через їхній внутрішній світ, емоції, страхи, переживання, комунікації, стереотипи, родинні проблеми, традиції, прокляття. Образи Галаганів у творчості дослідниці є живими та багатогранними. Завдяки її зусиллям було відкрито безліч нових архівних джерел. Не менш важливою рисою творчої лабораторії М. Будзар стала її відмова від «прокурорського», або «адвокатського» пафосу щодо своїх героїв, що було властиво її попередникам, намагаючись надавати слово самим Галаганам через їх листування, спогади, щоденники, проекти, записки тощо.

Для розширення уявлень про рід Галаганів та українське дворянство у цілому суттєве значення мають дослідження Є. Ковальова, головним предметом яких стала сфера інтелектуальних уявлень та переконань Г. П. Галагана. Зокрема, дослідницька увага була приділена проблемі відображення в паперах Г. П. Галагана Київської козаччини 1855 р. Це явище було спричинено Кримською війною, внаслідок якої розгорнулися практичні роботи над ліберальними реформами 1860–1870-х рр. [81, с. 120–121]. Ці події у галаганівському епістолярії за 1855 р. займали вагомe місце. Оцінюючи його

ставлення до заколотників, автор називав його двоїстим: з одного боку, поміщик звинувачував своїх колег у поганому ставленні до селян, а з іншого – засуджував пряме насильство та вважав, що селяни мають добиватися скасування кріпацтва мирними методами [148, с. 132]. Г. П. Галаган також піддавав жорсткій критиці дії місцевої влади та поліції, звинувачував їх у некомпетентності, корумпованості, цілковитому нерозумінні інтересів селянства. Він відверто заявляв про необхідність реформ у сфері поміщицького землеволодіння, в авангарді яких мають бути ті люди, які знаються на сільському господарстві та розуміють реальні потреби селян [148, с. 134].

Одним із важливих маркерів щодо історії роду Галаганів, на переконання Є. Ковальова, була їхня історична культура, дослідженню якої присвячено окрему статтю. Автор зазначав, що найближчим для нього визначенням поняття «історична культура» є синтез різних форм та засобів генерування й репрезентації знань про минувшину. Головним героєм тут був Г. П. Галаган, який не лише захоплювався місцевою історією, але й турбувався про збереження рукописів, речових та архітектурних пам'яток. Аналізуючи шляхи набуття первинної історичної інформації, автор статті визнавав важливе значення усної родинної традиції: перекази родичів, у першу чергу матері, про предків та рідних [149, с. 40–42].

На підставі незавершеної статті Г. П. Галагана «Про те, що людям треба знати», Є. Ковальов продемонстрував, що історичні погляди Григорія Павловича визначалися ідеалізацією козацтва та Гетьманщини, які були для нього взірцем української самобутності [149, с. 50–56].

Близькість Г. П. Галагана до московського слов'янофільства Є. Ковальов, серед іншого, пояснював його ксенофобським ставленням до поляків, євреїв, німців, вважаючи малоросів частиною великого руського народу. Крім того, автор погоджувався із тезою Ф. Хілліс [13] про те, що Григорій Павлович належав до так званого «малоросійського лобі» Російської імперії, яке відстоювало ідею створення великої слов'янської держави, що базувалася би на

автентичній малоросійській культурі, популізмі у соціальній політиці, антиліберальному етатизмі, антиполонізму та антисемітизмі [149, с. 56].

Захоплення Г. П. Галагана всесвітньою історією та ідеологією романтизму виводилися із його знайомства з істориками М. Устряловим та М. Куторгою, із читання творів Вальтер Скотта та Віктора Гюго, що значною мірою визначило критерії формування власної бібліотеки [149, с. 63–65]. До аналізу галаганівської бібліотеки автор згодом звернувся у спільній статті з М. Будзар «Людина та її книги: каталог бібліотеки Григорія Галагана як джерело для його інтелектуальної біографії» [63].

Крім споживання інтелектуального продукту, Г. П. Галаган неодноразово демонстрував власні навички його виробництва. Головною мотивацією для цього стало виховання сина в патріотичному дусі. Яскраві приклади такої творчості демонструють белетризовані нариси «Під дубами» та «Старий будинок», де подавалась історія роду Галаганів. На схилі років Г. П. Галаган усвідомив історичне значення своїх спогадів та навіть планував їх опублікувати [149, с. 65–66].

Надзвичайно важливе питання еволюції етнотериторіальних уявлень інтелектуала середини XIX ст. розглянуто у статті Є. Ковальова, присвяченій ментальним картам Г. П. Галагана. Автор простежив процес пошуку ним серед широкого різноманіття термінів, що позначають етноси та території Батьківщини та сусідів, найбільш адекватних понять. Серед них були такі мінливі, ситуативні, конкуруючі між собою поняття як: «Малоросія» історична, «Малоросія» етнічна, «Україна», польська «Україна», «Південно-Західний край» та ціла низка інших понять, розібратися з якими, з їхнім змістом і співвідношенням можна лише у контексті конкретної історичної ситуації. Такий глибокий аналіз надзвичайно важливий для подолання спрощених ідеологічних маркерів, що навішували на Г. П. Галагана, починаючи з кінця XIX ст. [150].

Важливими були інтерпретації Г. П. Галаганом європейського простору, який він іменував Заходом. Є. Ковальов відмічав стереотипність оцінок своїм

героєм європейських народів: французів він характеризував як законодавців моди, іспанців як холериків за темпераментом, англійських лордів – високоморальними людьми, італійців через їхню багату культурну спадщину – традиціоналістами [150, с. 109].

Ставлення лідерів лівобережного панства до проблеми скасування кріпацтва посіло головне місце при аналізі листування Г. П. Галагана та В. В. Тарновського (старшого). Його зміст представляє Григорія Павловича як людину, що визнавала аморальність кріпацтва та значну частину свого життя присвятила справі покращення селянської долі [152, с. 71–73]. Попри те, що кореспонденти були однодумцями, В. Тарновський звертав увагу на те, що Г. Галаган надто поспішає з наданням селянам права на створення комісії для складання уставних грамот, бо селяни ще не так сильно освічені для такої відповідальної місії [152, с. 74–77].

Ставлення Г. П. Галагана до державної служби стало предметом наступного твору Є. Ковальова та М. Будзар. Автори представляли свого героя як людину, що була змушена займатися справою, до якої не лежала душа. Ліберально налаштований Г. П. Галаган некомфортно почувався у бюрократизованому середовищі та усіяко намагався уникати служби, але коли вже опинявся в ролі держслужбовця, починав реалізовувати свої задуми щодо покращення долі селян та їхнього захисту [62, с. 147–150].

Важливий аспект політичної діяльності та суспільної думки Г. П. Галагана розкрито у статті «Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії». Тут Г. П. Галаган вкотре демонстрував свою антипольську налаштованість, вважаючи, що після поділів Речі Посполитої нові землі залишалися частиною польського світу, а тому пропонувалося за підтримки російського уряду замінити польську шляхту на представників українського дворянства. Пропонувалося також інтегрувати Київ у соціально-політичний простір Лівобережної України та зробити все для нівеляції польських та посилення малоросійських впливів на Правобережжя [147, с. 120–121].

Аналіз причин та наслідків Галаганівської англomanії стали предметом статті Є. Ковальова та М. Лах. Було визначено, що Галагани перебували у загальноросійському руслі захоплення Британією та британцями. Англomanія виникла у вищих колах Російської імперії як відповідь на пригнічення дворянської еліти з боку воєнно-бюрократичної машини, яка спиралася на самодержавство. Іншим джерелом англomanії була романтична література та мистецтво. На підставі щоденників Г. П. Галагана автори демонстрували його захоплення англійським стилем садівництва та національними рисами англійців: індивідуалізмом, підприємливістю, здатністю зберігати національну самобутність. [151, с. 65–67]. Одним із найважливіших проявів англomanії став вибір моделі організації класичного британського коледжу як зразка для Колегії Павла Галагана.

У Галаганів (у першу чергу в Катерини Галаган-Гудович) захоплення викликала соціальна структура Англії, збудована на принципах ієрархічності, а також англійська релігійність. Вікторіанські світоглядні норми цілком співпадали з етичними ідеалами Катерини Галаган. Автори статті відмічали, що, на відміну від щиро релігійної матері, Григорій Павлович прагматично вважав релігію одним із засобів консолідації суспільства та більше за все цінував не церковні догми, а театральність богослужіння. Мати та син вбачали в Англії взірцеву щодо релігійності країну та підтримували місцеву традицію по неділях збиратися в родинному колі для спільного читання Біблії [151, с. 69–70].

Вагомий внесок у розвиток сучасної історичної «Галаганіани» внесли науковці Дніпровського осередку. Першою роботою в цій царині стала публікація у 2006 р. низки архівних матеріалів Г. П. Галагана як джерел до соціальної історії у статті Т. Литвинової [187]. Пізніше нею ж у співавторстві були опубліковані дослідження образу Західної Європи в уявленнях Г. П. Галагана [190], та ролі й місця музичної культури в повсякденному житті цієї родини [189]. Разом із О. Журбою був представлений, проаналізований та опублікований написаний 1857 р. Г. П. Галаганом проєкт адміністративної реформи в Наддніпрянщині [121]. Всі ці праці, при всій їх тематичній

різноманітності, поєднує проблемна спрямованість на вивчення інтелектуального та соціального світів одного з провідних представників еліти Лівобережної України XIX ст.

Окремо варто відзначити змістовне та методологічне значення монографії Т. Литвинової «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект)», що вийшла в 2011 р. і стала підсумком реалізації багатолітньої дослідницької програми вивчення інтелектуальної та соціальної історії дворянської спільноти Лівобережної України [184]. Одним із основних героїв книжки став Г. П. Галаган. Важливо зауважити, що значення цієї монографії для вивчення історії родини Галаганів підвищується тим, що в процесі підготовки її автор розпочала тотальне освоєння, використання та введення до наукового обігу значного невідомого досі рукописного спадку Галаганів з архівосховищ Києва, Чернігова, Полтави.

Свій внесок у формування історіографічних образів Галаганів зробив й автор даної дисертації та його науковий керівник. Основний ідейний пафос цих текстів полягає в експертизі освоєння історії родини Галаганів в історичній літературі [103–109; 119].

Отже, за роки незалежності в українській історіографії накопичився значний за обсягом та потужний за теоретико-методологічним потенціалом масив наукової продукції, який визначив подальший розвиток вивчення як родини Галаганів, так й української соціальної еліти в цілому. В якості одного з актуальних завдань стала ясно усвідомлюватися необхідність освоєння та введення до наукового обігу колосального архівного комплексу паперів Галаганів. Значення такої роботи тим більше важливе, що ступінь збереження галаганівських паперів, порівняно з такими ж родинними архівами інших старшинсько-дворянських фамілій, можна вважати ексклюзивним, оскільки дозволяє репрезентувати не лише різноманітні сторони життя і діяльності Галаганів, але й лівобережного панства XVIII–XIX ст. у цілому.

Важливі кроки на цьому шляху зроблені найвагомішим на сьогодні проектом М. Будзар та Є. Ковальова – виданням у 2017, 2019 та 2020 рр. серії з трьох археографічних монографій під загальною назвою «З Галаганівського архіву». Першою вийшла книжка з публікацією листів Г. Галагана до дружини, коли у січні-травні 1858 р. Григорій Павлович перебував у Москві та Петербурзі. Григорій Павлович звертався до дружини як до рівнозначного партнера, розраховуючи на її підтримку не лише у родинних, але й у громадських справах [11, с. 11–12, 14, 18].

Г. П. Галаган у листах постає перед читачем як люблячий чоловік та батько, що сумує за своїми рідними та бажає якомога швидше покінчити зі справами та повернутися до родини. Окремою темою спілкування подружжя став стан здоров'я Григорія Павловича. Через холодну зимову погоду у нього з'явився цілий букет хвороб, про які й повідомляв Катерину Василівну [11, с. 24, 26, 28–29, 31, 45, 52, 98].

Основною тематикою листування стала інформація про дебати та обговорення процесу емансипації селян [11, с. 28–29, 31, 37, 41, 45–46, 49, 52, 53, 55–56, 58, 64–65, 71–72, 74–75, 80, 82, 85, 86, 89–90, 94–95]. Досить емоційно Григорій Павлович ділився з дружиною своїм критичним ставленням до громадської діяльності Пантелеймона Куліша [11, с. 52–53]. Листування розкривало внутрішній світ подружніх стосунків Галаганів, взаємовідносини рідних людей, об'єднаних щирим коханням, спільними інтересами, атмосферою взаємної підтримки та взаємоповаги. Опубліковані епістоли представляють залаштункові процеси обговорення Селянської реформи, суспільні настрої і суперечності, що виникали на цьому непростому шляху.

Наступна монографія «Ми виїхали з Сокиринців...» стала продовженням презентації внутрішнього світу Галаганів через їхні подорожні записки, щоденники та листування, що були створені під час чотирьох подорожей до Західної Європи [10]. Тревелоги Галаганів були написані не для широкого загалу, а тому їх щирість, відвертість, безпосередність стають неоціненними для вивчення цілого віяла важливих наукових проблем.

Галаганівські оцінки західного світу, який жив за іншими правилами, його порівняння з вітчизняними реаліями, оцінки культурної спадщини та повсякденного життя в країнах Європи, спроби зрозуміти і відчувати дух чужої культури, з'ясувати систему влади та особливості соціальних стосунків – це основні сюжети, які здатні суттєво змінювати та уточнювати стереотипи традиційних образів родини Галаганів.

Монографія містить інформацію про чотири мандрівки родини Галаганів країнами Європи у 1840–1860-х рр., а тому створює репрезентативну джерельну базу для постановки та реалізації численних дослідницьких проектів компаративістського характеру. Тут відкриваються широкі можливості як для порівняння вражень від інших країн, культур, традицій у різних членів родини, так і для відстежування еволюції уявлень про чужий світ протягом більше ніж двадцяти років у кожного з них [10].

Третій том серії «З Галаганівського архіву» включає повну публікацію юнацького щоденника Григорія Галагана. Це джерело вже було надруковано наприкінці ХІХ ст. О. Лазаревським, але зі суттєвими цензурними виїмками, які стосувалися надзвичайно цікавих, але дуже дражливих для першого публікатора питань сексуальних уявлень і практик юного дворянина та його вкрай гострих оцінок і критичних спостережень щодо державного устрою та влади в Російській імперії. Про те, що цей щоденник – надзвичайно інтимне джерело, призначене для очей лише однієї людини, свідчить навіть епіграф до першого запису: «Смотреть не позволяется. Цензор Григорий Галаган» [94, с. 18].

Крізь призму цього сповідального тексту по зовсім іншому сприймається дещо забронзовіла, монументальна фігура зрілої людини, видатного суспільного діяча і мецената, уявлення про якого сформувалися на етапі становлення прижиттєвого та меморіального образів Г. П. Галагана. Перед нами звичайна молода людина, представник своєї соціальної групи, який ще не до кінця усвідомлює свою майбутню соціальну роль, шукає контури власної національної ідентичності, знаходиться під впливом старших товаришів,

родичів та батьків, намагається насолоджуватися життям та шукати в ньому сенс. Йому властивий юнацький максималізм, наївне відчуття того, що він здатен самостійно змінити цей світ, зробити його кращим і справедливим.

У щоденнику можна шукати витoki його характеру і напрямків майбутньої діяльності. Так, важливу інформацію щодо ставлення юного Григорія до меценатства, яке згодом стане однією з його історіографічних візитівок, містить запис від 4 березня 1836 р., в якому йдеться про те, що багата людина повинна допомагати бідним та отримувати від цього задоволення. З іншого боку, розмірковував юнак, для Бога більш бажаною є жертва бідної людини, яка віддає останнє, аніж жертва заможного, який віддає малу частку. Тому він вважав, що бути бідним набагато краще, ніж багатим. Цей епізод цілком проливає світло на таку властиву в подальшому рису Г. П. Галагана як побутовий аскетизм [94, с. 24].

Записи у щоденнику засвідчують глибокі рефлексії Г. П. Галагана над своєю поведінкою. Аналізуючи власні недоліки, він відмічав лінькуватість, самолюбство, підвищену емоційність, з якими планував наполегливо боротися [94, с. 51]. Проникливі рядки щоденника присвячені розміркуванням щодо свого призначення, місця у цьому світі, над своєю соціальною роллю та національною ідентичністю. Він соромився своєї потенційної ролі великого рабовласника, який міг розпоряджатися долями тисяч селян. Він писав, що бажав би краще стати жебраком чи розбійником, аби не викликати потенційну ненависть у селян [94, с. 52–53].

Великий інтерес представляють найбільш інтимні записи, де Григорій розмірковував щодо смислу і різновидів кохання, вагався щодо власних любовних ідеалів. У записі від 31 березня 1838 р. він із гіркотою зізнавався, що йому не вистачає поміркованості, що він швидко закохується і так само розчаровується в своєму коханні. Його душевні муки посилювалися нелюбов'ю до деяких університетських предметів та хворобливим станом здоров'я. І лише спогади про рідний край, Сокиринці, які для нього є набагато більш

дорожчими, ніж оспівуванні міста Італії чи Франції, дещо покращували його моральний стан і настрої [94, с. 57, 60, 65, 74].

У щоденнику постійно присутні мотиви любові до Батьківщини, готовності служити її добробуту і процвітання, прагнення зробити свій внесок у її вивчення та розвиток. Водночас, шукаючи причини занепаду рідної Малоросії, юний Г. П. Галаган піддавав нещадній критиці російський народ, який в умовах, коли людство відходить від ідей рабовласницького господарства та переймає ідеї рівності всіх людей перед законом, продовжував слідувати застарілим правилам. І ось у це страшне болото, яким керує справжній деспот (цар Микола I), потрапила і його рідна мальовнича Україна, яка змушена знаходитись у стражданнях через втрату своєї незалежності [94, с. 145].

Археографічна трилогія київських науковців знайшла живий відгук у науковому співтоваристві. У рецензійній статті О. Журби та Т. Литвинової відзначалося, що вона представляє собою «...потужний археографічний проект, який здатен суттєво розширити наші уявлення про українське ХІХ ст., помітно вплинути на модернізацію проблемно-тематичного простору вітчизняної історіографії, на переосмислення ієрархії джерельних пріоритетів у вивченні цієї доби» [122, с. 195]. Рецензенти підкреслювали, що «...археографічний проект київських колег став одним із яскравих досягнень вітчизняної археографії, що суттєво впливає на сучасну історіографічну ситуацію» [122, с. 201]. На їхню думку, трилогія – «...видатна історіографічна подія, що суттєво розширює проблемно-тематичні перспективи наукового освоєння українського ХІХ ст.» та змушує «...по-новому поглянути не тільки на самого Г. Галагана, а й на роль соціальних еліт в українській історії ХІХ ст., сприятиме переходу вітчизняної історіографії на новий етап у дослідженні дворянства від його «реабілітації» до розуміння і контекстуального вивчення» [122, с. 202–203].

Важко не погодитися і з В. Ващенком, який, розглянувши трилогію М. Бузар та Є. Ковальова, висловив думку про потужний методологічний потенціал ґрунтовних археографічних проектів в освоєнні соціальної, родинної та інтелектуальної історії: «Археографічні практики здатні виступати і

використовуватися як історіографічний маркер подвійного характеру. Вони не лише здатні розкривати нові проблемно-тематичні і дисциплінарні горизонти, а й можуть стати ефективним інструментом вивчення історіографічної ситуації та її динаміки» [76, с. 718].

Своєрідним продовженням галаганівської трилогії стала присвячена використанню української мови у дворянському листуванні XIX ст. хрестоматія, підготовлена М. Будзар та Є. Ковальовим разом із своїми колегами. І хоча нових архівних матеріалів ведених до наукового обігу там небагато, ця книжка, окрім яскраво дидактичного спрямування, має і суттєвий науковий потенціал, бо вперше поставила питання про мовний реєстр письмового спілкування української еліти XIX ст. [118].

Історіографічне піднесення у вивченні соціальних еліт у сучасній історичній науці спричинило включення сюжетів з історії старшинсько-шляхетсько-дворянських спільнот, у тому числі й Галаганів, до різноманітних за проблематикою та формами проєктів. Проте варто констатувати, що новації у підходах, розширенні прийомів, методів, контекстів, джерельної бази, проблемно-тематичного простору, продемонстровані у працях останнього часу, надзвичайно складно прокладають собі дорогу в дослідницьких практиках та популярній літературі. З одного боку, хоча б на рівні декларацій в українській історіографії засвідчено прагнення до концептуальних новацій, з іншого, – виявляється або вірність народницькій парадигмі, або історіографічна інерція.

Так, у монографії О. Гуржія та Ю. Русанова, присвяченій дворянству Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст., Галагани не згадуються зовсім [99]. У працях В. Шевченка про реформу 1861 р. немає ані губернських дворянських комітетів, ані навіть імен дворянських лідерів В. Тарновського і Г. Галагана [310]. В узагальнюючих працях з історії України XIX ст. постать Г. П. Галагана також або зовсім відсутня, або він згаданий занадто лапідарно. Так, у великому навчальному посібнику львівських істориків «Час народів. Історія України XIX століття», Григорій Павлович фігурує лише як голова Південно-Західного відділу Російського географічного товариства [29, с. 220], а

в книжці «Україна в ХІХ столітті: доба модернізації» В. Шандри та О. Аркуші він представлений як дописувачів до газети «Киевлянин», власник палацово-паркового ансамблю у Сокиринцях та засновник Колегії Павла Галагана [308, с. 76, 145, 403]. У дослідженні української суспільної думки ХІХ ст. А. Болебруха Г. П. Галаган лише названий серед тих діячів реформи 1861 р., які «в Редакційних комісіях буквально на своїх плечах винесли тягар підготовки необхідних для реформи документів» [47, с. 417]. Т. Портнова, в центрі уваги якої перебувало ставлення української інтелігенції до селянства, лише коротко посилається на думку Г. П. Галагана щодо шкоди європейської освіти, яка була однією з причин руйнування патріархальної гармонії у стосунках між поміщиками та селянами [248, с. 20]. Подібні приклади зовсім не поодинокі і їх можна було б продовжувати.

Галаганівські сюжети традиційно включаються і в сучасні дослідження з історії України ХVІІІ ст. Так, в монографіях таких відомих істориків, як А. Бовгіря [44], В. Горобець [93], С. Плохій [241], О. Сокирко [273], зрозуміло, найчастіше згадується Гнат Галаган з його козацькою вдачею, політичною еластичністю, господарським хистом.

У роботах сучасних істориків і популяризаторів діяльність представників роду Галаганів, насамперед першого та останнього поколінь, найчастіше представлена у традиційних, закладених іще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проблемно-тематичних блоках. Так, родина Галаганів у цілому продовжує розглядатися як фундатори і власники Сокиринців [116; 168], Г. П. Галаган виступає в ролі мецената та опікуна народної музичної творчості [160; 309; 260], освітнього діяча та засновника Колегії Павла Галагана [247; 274; 305; 313], Гнат Галаган як учасник Північної війни та зрадник Мазепи [171; 273, с. 283–284, 286, 288; 286, с. 136–137, 187, 190]. Триває вивчення колекції образотворчого мистецтва Галаганів [167; 285] та його родинних комунікацій [38], закордонних поїздок [133]. Заслуговує на увагу дослідження Сокиринського ощадно-позичкового товариства, яке досі ще не було предметом спеціального дослідження [213]. Незважаючи на те, що більшість з

цих праць мають ілюстративний констатуючий характер та нерідко слідують традиційним дискурсам у вивченні Галаганів, постійна увага до широкого кола проблем історії видатної старшинсько-дворянської родини засвідчує її щільне залучення до сучасного історіографічного простору.

Отже, в українській історіографії середини 1980–2020-х рр. відбулося значне переосмислення образу роду Галаганів. Проблематика української соціальної еліти XVIII–XIX ст. після довгої історіографічної паузи знову повернулася до мейнстріму вітчизняної історичної науки. Великий суспільний попит на формування образів національних лідерів, відкриття широкого доступу до архівів, зменшення ідеологічного тиску, зростання інтересу до місцевої історії, розширення методологічного інструментарію призвели до появи великої кількості присвячених родині Галаганів наукових і науково-популярних публікацій.

Вперше за багато десятиліть історія роду Галаганів стала центральною в науковій творчості цілого ряду дослідників. Сучасні науковці надають значно більш виважені й об'ємні оцінки Галаганам, намагаючись відтворити реальну картину історії цієї родини в усій її повноті, різноманітності та суперечливості. Крім того, праці М. Будзар, Є. Ковальова, Т. Литвинової, В. Смольницької, А. Тимошенка, Т. Ткаченко значно розширили проблемно-тематичний простір, не лише доповнюючи традиційні напрямки дослідження соціальної, громадської, благодійницької діяльності, але й пропонуючи нові підходи, теоретико-методологічні новації, форми наукового освоєння історії не тільки Галаганів, але й елітних спільнот у цілому. Орієнтація на міждисциплінарність та антропологічні підходи дозволила подолати схематизм та заідеологізованість у представленні образів Галаганів, поставити їх розгляд як у контекст відповідної епохи, так і сучасних напрямків світової гуманітаристики. Такого роду історіографічні зрушення мають не тільки конкретно-історичне значення, але потужний методологічний потенціал, що відкриває оптимістичні перспективи у подальшому студіюванні важливих проблем вітчизняної історії.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи стала реалізація поставлених дослідницької мети та наукових завдань. Виходячи з дисциплінарної специфіки праці, її інформаційна база являє собою сукупність історіографічних джерел та історіографії другого рівня. Критерієм відбору історіографічних джерел стала повнота відображення історії роду Галаганів та окремих його представників у науковій літературі різних жанрів (статті, археографічні публікації, дисертації, монографії тощо). Це надало змогу простежити причини виникнення та еволюцію образів цього роду, їхні структурні елементи, історіографічні контексти. Історіографія другого рівня стала орієнтиром у проблемному просторі вивчення теми, що дозволило виявити здобутки та обмеження освоєння історії та історіографії роду Галаганів, констатувати відсутність спеціального монографічного дослідження. Це стало додатковим аргументом щодо актуалізації обраної теми.

Історіографічна та джерелознавча експертизи продемонстрували значний і цілком достатній для вирішення завдань дисертації інформаційний потенціал. За більше ніж півтора століття було видано сотні праць, спеціально присвячених роду Галаганів або таких, де Галагани були включені у різноманітні проблемні та дисциплінарні контексти вітчизняної історії.

Аналіз інформаційної бази дозволив виявити деякі загальні риси процесу історіографічного освоєння теми:

- кількісна асиметрія та перервність історіографічної традиції вивчення роду Галаганів, викликана зміною наукових парадигм, соціально-політичних умов, методологічних орієнтирів, ідеологічною заангажованістю істориків;
- перевага досліджень, присвячених публічній активності Галаганів у соціально-політичній, військовій, господарській, громадській, благодійницькій сферах;

- предметна історіографічна гендерна диспропорція: протягом XIX та XX ст. жіночі образи Галаганів були лише фоном та доповненням образів чоловіків;
- нерівномірність висвітлення життя та діяльності членів родини Галаганів у наукових публікаціях. Найбільшу увагу привертала Григорій Павлович, який завдяки своїй великій соціальній активності та ряду особистісних чеснот став найвідомішим представником родини, а також засновник династії Гнат Іванович, який проклав собі та своїм нащадкам шлях на вершину соціальної піраміди. Інші члени родини представлені епізодично.

У дисертації виділено три періоди вивчення Галаганів у вітчизняній історичній науці, в рамках яких формувалися історіографічні образи цієї родини.

На першому історіографічному етапі (друга половина XIX – початок XX ст.) був закладений джерелознавчий, археографічний та історіографічний фундамент дослідження теми. В творах істориків народницького спрямування М. Костомарова, О. Лазаревського, Д. Яворницького, І. Павловського та інших було введено до обігу значний джерельний матеріал та закладено основу для формування структур прижиттєвого та меморіального образів Галаганів. На етапі формування прижиттєвого образу на його становлення своїми працями та меценатською активністю значний вплив справив сам Г. П. Галаган, що суттєво стримувало застосування критичних підходів.

Протягом цього часу склалися основні риси образу роду Галаганів та окремих його представників. Перші покоління постають як типові репрезентанти козацької старшини Лівобережної України, основною турботою яких ставали питання розширення маєтків, збагачення за будь-яку ціну, зміцнення соціальних позицій. Такий підхід був зумовлений як специфічним відбором джерел, так і народницькими уявленнями більшості істориків того часу.

Після згасання чоловічої гілки роду Галаганів у 1888 р. у рамках формування меморіального образу проблемні пріоритети змістилися на

виявлення досягнень членів родини в адміністративному та сакральному будівництві, збереженні та зміцненні родинних традицій, меценатстві, народній освіті тощо. Вершиною конструювання меморіального образу та альтернативою сприйняття Галаганів крізь призму народницької історіографії стали праці А. Степовича, який на основі великого обсягу джерел із галаганівського архіву, що включали також і родинознавчі нариси самого Григорія Галагана, прагнув мінімізувати критичні оцінки та затвердити образ ідеального суспільного діяча, господаря, сім'янина.

До новацій першого історіографічного етапу варто віднести спроби створення психологічних портретів окремих представників родини, введення до наукового обігу цілком позитивних жіночих образів, включення Галаганів до генеалогічних розвідок, що демонструвало їх глибоку вкоріненість у систему родинних зв'язків еліти Лівобережної України.

Другий історіографічний етап наукового освоєння історії Галаганів розгортався з 1920-х до середини 1980-х рр. Його ключові ознаки визначалися конкуренцією радянської та діаспорної історіографії, для яких Галагани, значною мірою, ставали інструментом ідеологічної легітимації власних методологічних підходів та переконань. Радянські дослідники, певною мірою, продовжуючи народницькі тенденції, здебільшого таврували Галаганів як експлуататорів трудового народу та соціальних егоїстів. Разом з тим, діаспорні історики докладали зусиль для реабілітації української еліти як державотворчої, конструктивної сили, лідерів, організаторів і керівників суспільного життя. У такий спосіб історики обох таборів спрощували і збіднювали образи старшинсько-дворянської еліти.

У межах радянської історіографії виділено два періоди. Перший (1920 – початок 1930-х рр.) припадає на добу українізації, коли в працях окремих істориків «старої» школи ще зберігалось позитивне й навіть прихильне ставлення до Галаганів як значимих діячів української історії і культури. Водночас, історики-марксистки, переосмислюючи історіографічну спадщину, апробували класовий, марксистський підхід, який визначав ставлення до

дворянства, як до ворожої соціальної групи. Навіть захоплення Г. П. Галагана українською мовою, фольклором, меценатські кроки на підтримку народної освіти, ліберальні позиції щодо покращення долі селян викликали рішуче несприйняття та звинувачення за недостатню послідовність.

Другий період радянської історіографії (1930–1980-ті рр.) характеризувався маргіналізацією історії соціальних еліт загалом, схематизмом і суттєвим спрощенням у їх висвітленні. Єдиними членами родини, що залишилися в полі зору радянських істориків, були Г. І. та Г. П. Галагани. Перший представлявся героєм Північної війни, зруйнування Запорозької Січі та зрадником гетьмана І. Мазепи. Г. П. Галаган згадувався як учасник підготовки Селянської реформи, що займав ліберальні позиції. Проте навіть образ захисника селянства, що раніше був важливою складовою його позитивних характеристик, нерідко ставився під сумнів або трактувався як прояв обмеженого дворянського реформізму. Разом з тим, внесок радянських дослідників не можна повністю знецінювати: саме в цей період утвердився послідовний критичний підхід до оцінки діяльності всіх без винятку членів родини. Попри ідеологічний тиск і маргіналізацію проблематики, Галагани не були остаточно вилучені з історіографічного процесу, що створило передумови для переосмислення їхньої діяльності та, відповідно, образів у майбутньому.

Українські діаспорні історики загалом продовжували традиції кінця ХІХ – початку ХХ ст. в осмисленні історії української соціальної еліти. У цьому контексті постать Гната Галагана поставала як приклад жорсткого землевласника, схильного до зловживань та експлуатації підлеглого населення. Проте головним звинуваченням ставало його прислужництво Російській імперії і зрада державотворчих планів І. Мазепи. Варто відзначити, що оцінки Гната Галагана в українській радянській та діаспорній історіографіях здебільшого збігалися. Проте мотиви критики відрізнялись: одні акцентували увагу на соціальному гнобленні, інші – на його лояльності до московської влади та ролі в ослабленні Гетьманщини. Щодо Г. П. Галагана, то діаспорні дослідники зміцнювали його ідеалізований образ як активного діяча національного

відродження, засновника успішного освітнього проекту, захисника селянських інтересів, мецената.

Незважаючи на відсутність спеціальних досліджень, порівняно невеликий обсяг праць, де Галагани хоча б згадувались, їх схематичність та ідеологічну переважаність, другий історіографічний етап сприяв збереженню безперервності дослідницької традиції, що стало важливою передумовою для подальшого переосмислення ролі роду Галаганів в українській історії.

На сучасному етапі наукового освоєння родини Галаганів віділено два періоди. До досягнень першого (середина 1980 – середина 2000-х рр.) можна віднести: переосмислення ролі соціальної еліти в цілому, відмову від негативних оцінок, властивих радянській історіографії, орієнтацію на здобутки істориків кінця XIX – початку XX ст. та діаспорну історіографію, продовження археографічних публікацій з історії роду Галаганів, появу значимих дисертаційних досліджень.

У другому періоді (з середини 2000-х рр. до нашого часу) виявлено якісні зміни у підходах до вивчення української старшин та дворянства. Вони були визначені методологічним розривом з традицією інструменталізації історії соціальних еліт задля обґрунтування ідейних та ідеологічних переконань науковців. Під впливом сучасної світової гуманітаристики дослідження історії роду Галаганів набували міждисциплінарного характеру, включалися у різноманітні контексти як історичного часу функціонування самого роду, так і новітніх напрямків історичних студій (нова біографістика, мікроісторія, емоцінологія, імагологія, ментальна географія, нова інтелектуальна та соціальна історія). Виявлено функціонування та взаємодію двох основних неформальних осередків вивчення історії роду Галаганів. Лідерами київського осередку стали М. Будзар та Є. Ковальов, а дніпровського – Т. Литвинова. На новітньому етапі дослідження родинної історії Галаганів виникли і нові форми наукової репрезентації, основною з яких стала поява капітальних археографічних монографій, які поєднали в собі публікацію значного архівного матеріалу, організованого за тематичною або видовою ознакою, та ґрунтовні

наукові студії, створені на їх основі. Це стало результатом багаторічної евристичної роботи дослідників в архівах України задля виявлення, опрацювання та введення до наукового обігу великого масиву невідомих досі комплексів рукописної спадщини родини Галаганів. Сучасні автори насамперед зосереджувалися на різних видах его-документів (листування, спогади, щоденники тощо). В центр своєї дослідницької уваги вони поставили питання висвітлення внутрішнього світу своїх героїв, структур свідомості, мотивацію поведінки, діяльності, конструювання ідентичностей. Таким чином, це призвело не лише до суттєвого оновлення репертуару біографічних студій, але й продемонструвало ефективність застосування нових алгоритмів та теоретико-методологічного інструментарію дослідження вітчизняних елітних груп. Внаслідок застосування новаторських підходів відбулося якісне розширення проблемно-тематичного спектру вивчення родини Галаганів та подолання схематизму їх традиційних образів.

Результатом реалізації завдань дисертаційного дослідження стало не лише виявлення причин, механізмів, ідеологічних та наукових стратегій історіографічного освоєння роду Галаганів в історіографії другої половини ХІХ–ХХІ ст. Аналіз історії вивчення видатного старшинсько-дворянського роду дозволив також простежити процес трансформації самої української історичної науки. Дослідження роду Галаганів пройшло шлях від народницько-критичних та глорифікованих меморіальних інтерпретацій крізь конфронтаційні радянські та діаспорні уявлення, від національно-орієнтованих оцінок до сучасного міждисциплінарного та антропологічно орієнтованого підходу у вивченні та репрезентації соціальної еліти. Результати дисертаційного твору мають також і методологічний пафос. Справа в тому, що прийоми і методи дослідження родини Галаганів, апробовані на сучасному етапі освоєння її історії, продемонстрували свою ефективність і можуть стати методологічним орієнтиром для розробки персональної та родинної історії соціальної еліти в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. [Б. А.] Галаган Гнат. *Українська загальна енциклопедія: у 3-х т. / гол. ред.: І. Раковський. Львів, Станіславів, Коломия: Рідна школа, 1930. Т. 1: А–Ж. С. 704.*
2. [Б. А.] Галаган Григорій. *Українська загальна енциклопедія: у 3-х т. / гол. ред.: І. Раковський. Львів, Станіславів, Коломия: Рідна школа, 1930. Т. 1: А–Ж. С. 704.*
3. [Б. А.] Галаган, Григорій Павлович. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / ред. И. Е. Андреевский. 1892. Т. VIIа. С. 886.*
4. [Б. А.] Галагани. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина: в 11-ти т. / гол. ред.: В. Кубійович, А. Жуковський. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. Т. 2: Голинський–Зернов. С. 471–472.*
5. [Б. А.] Галагани. *Радянська енциклопедія історії України: у 4-х т. / ред. кол.: А. Д. Скаба (відп. ред.), Б. М. Бабій, С. М. Бібіков та ін. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1969. Т. 1: Абазин–Державець. С. 391.*
6. [Б. А.] Галагани. *Українська Радянська Енциклопедія: у 12-ти т. / за ред. М. П. Бажана. 2-ге вид. Головна редакція УРЕ, 1978. Т. 2: Боронування–Гертелі. С. 455.*
7. [Б. А.] Галаганів-Ламсдорфів садиба. *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УРЕ імені М. П. Бажана, 1990. С. 152.*
8. [Б. А.] Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 212 с.
9. [Б. А.] Галаган Григорій (1819–1888). *Енциклопедія українознавства. Словникова частина: в 11-ти т. / гол. ред.: В. Кубійович, А. Жуковський. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. Т. 2: Голинський–Зернов. С. 471.*
10. «Ми виїхали з Сокиринців»: тревелоги родини Галаганів: документальна монографія / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamARLine, 2019. 516 с.

11. «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: Streamline, 2017. 136 с.
12. *Biography in Theory: Key Texts with Commentaries* / eds. Hemecker W., Saunders E. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2017. 288 p.
13. Hillis F. *Children of Rus'. Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2013. 329 p.
14. Litvinova T. F. Поляки сквозь призму идентичности украинской элиты середины XIX в. *Dobre s zle sąsiedztwa. Obce – nasze – inne. T. 1: Bliscy I dalecy sąsiedzi* / red. naukova K. Grysińska-Jarmuła, T. Maresz. Bydgoszcz, 2018. С. 102–111.
15. Renders H., de Haan B., Harmsma J. Biographical turn: Biography as critical method in the humanities and in society. *The Biographical Turn: Lives in History* / eds. Renders H., de Haan B., Harmsma J. London, New-York: Routledge, 2017. P. 3–12.
16. *The Biographical Turn: Lives in History* / eds. Renders H., de Haan B., Harmsma J. London, New-York: Routledge, 2017. 238 p.
17. *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life* / writing ed. by Hans Renders, Binne de Haan. Brill, 2013. 294 p.
URL: <https://esu.com.ua/article-25480> (дата звернення: 21.09.2023).
18. Wrzosek W. *O myśleniu historycznym*. Bydgoszcz: Epigram. 2009. 143 s.
19. А. Л. [Лазаревський О.] Два письма Г. П. Галагана 1859 г. (К истории освобождения крестьян). *Киевская старина*. 1895. Сентябрь. Док., изв., зам. С. 68–70.
20. А. Л. [Лазаревський О.] Два письма Ф. В. Чижова к Г. П. Галагану. *Киевская старина*. 1900. Декабрь. Док., изв., зам. С. 137–143.
21. А. Л. [Лазаревський О.] Материалы для биографии Г. П. Галагана. *Киевская старина*. 1898. Сентябрь. С. 189–224.

22. А. Л. [Лазаревський О.] Один из борзенских предводителей дворянства. Письмо М. А. Имшенецкого к Гр. Галагану 1864 г. *Киевская старина*. 1901. Ноябрь. С. 78–80.
23. А. Л. [Лазаревський О.] Отрывки из дневника Г. П. Галагана 1883–1884 гг. *Киевская старина*. 1902. Март. С. 156–158.
24. Ададуров В. «Переставляючи слова у століттях»: інтелектуальна біографія Ілька Борщака. Львів: Видавництво УКУ, 2024. 540 с.
25. Антонович В. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442–1760 гг.). *Архив Юго-Западной России*. Киев, 1867. Ч. IV. Т. 1. 575 с.
26. Антонович В. Б., Бец В. А. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Киев, 1885. 110 с.
27. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
28. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ: Наук. думка, 1969. 222 с.
29. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник / За заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с.
30. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність. Острог: Вид-во Національного університету Острозька академія, 2010. 672 с.
31. Бантиш-Каменський Д. М. История Малой России. Київ: Час, 1830. 656 с.
32. Барабаш Н. О. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть. Київ: Стилос, 2007. 264 с.
33. Бараненко С. Дворянство в радянській історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2017. № 1. С. 208–219.
34. Бараненко С. Регіональний вимір історіографії дворянства в сучасній українській історичній науці початку XXI ст. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. 2017. Вип. 37. С. 155–166.

35. Барвінок О. В. Дворянство Подільської губернії в кінці XVIII – на початку XX ст.: історіографічний огляд. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 28. С. 459–464.
36. Березовська Т. В. Аркасівські місця на Миколаївщині. Миколаїв: Атолл, 2002. 12 с.
37. Берк П. Нові підходи до історіописання / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ: Ніка, 2010. 368 с.
38. Білодід Є. Ю. Між родиною і світом: особисті та суспільні аспекти в листах М. Рігельмана та Г. Галагана. *Україна в світовому історичному просторі, Київ, Україна, 22 листоп. 2024* / ред.: М. Ф. Трофименко та ін. Київ: Маріупольський державний університет, 2024. С. 54–57.
39. Білокінь С. Доля української аристократії. *Генеза*. 1996. Т. 1. Вип. 4. С. 145–148.
40. Білокінь С. І. Галагана Павла колегія. *Енциклопедія сучасної України: у 24-х т.* [Електронний ресурс] / відп. ред. І. М. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7.
41. Білокінь С. І. Колегія Павла Галагана. *Київ*. 1988. Вип. 8. С. 144–149.
42. Білокінь С. І. Школа академіків. *Радянська освіта*. 1982. Вип. 24. С. 3.
43. Білокінь С. Українська аристократія та присвячена їй наука. *Вільна думка*. 1992. Вип. 11. С. 13.
44. Бовгиря А. «Слово і діло». Політичні злочини та політичний розшук в Гетьманщині XVIII ст. Київ: Кліо, 2022. 254 с.
45. Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. / пер. з фр. З. П. Борисюк. Київ: Кліо, 2020. 871 с.
46. Болдырь С. П., Чернов Е. А. Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания. *Дніпровський історико-археографічний збірник*. 2010. Вип. 4. С. 147–155.
47. Болебрух А. Г. Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI – XIX ст.). Дніпропетровськ: Ліра, 2008. 452 с.

48. Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Т. Г. Шевченко. Біографія / ред. Є. П. Кирилюк. Київ: Наук. думка, 1984. 560с.
49. Будзар М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України в історико-культурному контексті ХІХ ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2008. № 4. С. 111–115.
50. Будзар М. Діяльність родини Галаганів у сфері культового та житлового будівництва на теренах Лівобережної України у ХVІІІ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, серія Історичні науки*. 2016. Вип. 34. С. 16–21.
51. Будзар М. М. «Друга стаття»: біографічний світ жінок з роду Галаганів. *Українська біографістика*. 2020. Вип. 20. С. 19–40.
52. Будзар М. М. Від козацької старшини до імперського дворянства: люди і речі в контексті соціокультурних трансформацій (на матеріалі «Галаганівського архіву»). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, серія Історичні науки*. 2018. Вип. 37. С. 203–208.
53. Будзар М. М. Влада, суспільство, родина в листах Григорія Галагана до дружини (січень–травень 1858 р.). *Сіверщина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 315–318.
54. Будзар М. М. Григорій Галаган: людина та її доба. *Прилуки. Фортеця*. 2019. Вип. 10. С. 3–11.
55. Будзар М. М. З історії маєтків Галаганів у селах Сокиринці та Дігтярі: 1760–1810 ті роки. *Сіверщина в історії України*. 2021. Вип. 14. С. 166–171.
56. Будзар М. М. Мережеві зв'язки дворянства Лівобережної України першої половини ХІХ ст. (за наративними джерелами родини Галаганів). *Студії та матеріали з ранньомодерної та нової історії Центрально-Східної Європи Т. 1: На межі епох. Південно-східні землі Речі Посполитої від ХVІІ до початку ХІХ століття* / ред.: Т. Карголь, В. Михайловський. Краків, Київ, 2020. С. 181–192.

57. Будзар М. М. Місце жінки в сімейній історії українського панства: чотири Катерини родини Галаганів. *Київські історичні студії*. 2016. № 1 (2). С. 115–126.
58. Будзар М. М. Предмети домашнього вжитку родини Галаганів: від палацової зали до музейної експозиції. *Скарбниця української культури*. 2017. Вип. 18. С. 102–113.
59. Будзар М. М. Проблема ідентичності як механізму конструювання соціальних практик особистості: до створення «інтелектуальної біографії» Григорія Галагана. *Ейдос*. 2015. Вип. 8. С. 233–244.
60. Будзар М. М. Сад і садівники в маєтку Галаганів у Сокиринцях: 1830-ті–1890-ті рр. (на матеріалі епістолярію). *Палацово-паркові комплекси України: охорона, збереження та використання. Наук. зб. за матеріалами наукової конференції 14–15 верес. 2016* / ред. І. М. Шевченко. Київ: Гнозіс, 2017. С. 78–90.
61. Будзар М. М. Смерть та інші негаразди: сторінки сімейної історії у листах Миколи Маркевича до Павла Галагана 1832 року. *Сіверщина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 241–244.
62. Будзар М. М., Ковальов Є. А. Дворянська виборна служба в Російській імперії доби Миколи І: загальні тренди та практики в Лівобережній Україні. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. Т. 3 / ред.: Т. Карголь, В. Михайловський. Kraków-Kijów, 2021. С. 135–152.
63. Будзар М. М., Ковальов Є. А. Людина та її книги: каталог бібліотеки Григорія Галагана як джерело для його інтелектуальної біографії. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 21. С. 309–340.
64. Будзар М. М., Ярмоленко Я. А. Портрети XVIII ст. з фамільної галереї Галаганів: соціокультурна динаміка у візуальних образах історії. *Київські історичні студії*. 2023. № 1 (16). С. 144–156.
65. Будзар М. Музика в соціокультурному середовищі дворянського маєтку кінця XVIII – середини XIX ст.: з історії кріпацького оркестру Галаганів. *Київські історичні студії*. 2021. № 1 (12). С. 58–69.

66. Будзар М. Павло Галаган (1853–1869) у джерелах особового походження. *Київські історичні студії*. 2016. № 2 (3). С. 161–172.
67. Будзар М. Панська сільська садиба ХІХ ст. як культурна форма (на матеріалі Полтавщини та Чернігівщини). *Народна творчість та етнографія*. 2006. Вип. 3. С. 103–107.
68. Будзар М. Сімейні оповіді на тлі «великої історії»: 30-ті ХІХ ст. в епістолярії родини Галаганів. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 142–160.
69. Будзар М. Смерть Миколи Гоголя у сприйнятті сучасників: есе Григорія Галагана «Друзям». *Київські історичні студії*. 2017. № 2 (5). С. 96–101.
70. Будзар М. Форми культуротворчої діяльності в панських садибах Лівобережної України (Полтавщини) другої половини ХІХ сторіччя. *Матеріали до української етнології*. № 5 (8). 2005. С. 23–27.
71. Будзар М. Форми релігійно-культурного благодійництва власників панських сільських садиб Лівобережної України ХVІІІ–ХІХ століть як предмет досліджень історичного краєзнавства. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія*. 2011. Вип. 42. С. 9–14.
72. Будзар М., Гедьо А. «Аристократи» проти «демократів»: епізод з повсякдення Колегії Павла Галагана в листуванні Григорія Галагана та Івана Ничипоренка. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 145–153.
73. Будзар М., Ковальов Є. Епістолярний діалог Григорія Галагана й Осипа Бодянського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. Т. 1. Вип. 40. С. 163–188.
74. Василенко В. В лебединском «будынке» Г. П. Галагана. *Киевская старина*. 1900. Июль–август. С. 19–24.
75. Василенко М. П. Матеріяли до історії українського права. Київ: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. Т. 1. 336 с.

76. Ващенко В. В. Археографія як метод історіографічного освоєння історії дворянства Лівобережної України ХІХ ст. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 3. С. 711–720.
77. Верба І. В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). Ніжин: Вид-во Аспект-Поліграф, 2008. 324 с.
78. Вжозек В. Історія–культура–метафора. Постановня некласичної історіографії. Про історичне мислення / пер. з польської: В. С. Саган, С. О. Серяков, В. В. Склокін. Київ: Ніка. 2012. 296 с.
79. Винар Л. Андрій Войнаровський. Мюнхен-Клівленд: Дніпрова хвиля, 1962. 128 с.
80. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання: кол. монографія / під. ред. В. Попика. Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2016. 272 с.
81. Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853–1856 рр. (До 150-річчя Східної війни). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
82. Воронов В. О. М. Лазаревський як історик та археограф. *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 48–67.
83. Вронська Т. В. Сірополко Степан Онисимович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил. – С. С. 585.
84. Гаврилишина Н. А. Рід Кочубеїв в історії Лівобережної Гетьманщини (середина ХVІІ – кінець ХVІІІ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 16 с.
85. Галаган Г. П. Малорусский вертеп (предисл. П. И. Житецкого). *Киевская старина*. 1882. Октябрь. С. 1–38.
86. Галаган Г. П. Род Галаганов. *25-летие Коллегии Павла Галагана в Кieve (1 октября 1871–1 октября 1896 г.)* / ред. А. И. Степович. Киев. 1896. С. 1–24.
87. Галагана П. Г. Садиба. *Чернігівщина. Енциклопедичний довідник* / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УРЕ імені М. П. Бажана, 1990. С. 151–152.

88. Голобуцький В. Актуальні питання історії України доби феодалізму та завдання радянських істориків. *Український історичний журнал*. 1973. № 9. С. 25–39.
89. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
90. Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «нова сімейна історія»: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
91. Гончар О. Микола Костомаров і сучасна Україна. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2018. Вип. 28. С. 54–66.
92. Гончар О. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 274 с.
93. Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 271 с.
94. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд., вступ. та прикінц. ст., комент.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamARLine, 2020. 248 с.
95. Грищенко К. Катеринославський публіцист М. Б. Герсеванов і суспільна думка 40–60-х рр. XIX ст: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2021. 20 с.
96. Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського. *Записки НТШ*. Львів, 1902. Т. XLVII. Кн. III. С. 1–10.
97. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. Київ: Держполітвидав УРСР, 1954. 451 с.
98. Гуржій О. Галагани. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2. С. 266–267.
99. Гуржій О. І., Русанов Ю. А. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 172 с.

100. Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 роках. Київ: Кліо, 2020. 320 с.
101. Дзира І. Я. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст. Джерелознавчий та історіографічний аспекти. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 567 с.
102. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 347 с.
103. Додух В. М. Образ Г. П. Галагана у працях А. І. Степовича. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції, Харків, 26 квітня 2024 р.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 15–17.
104. Додух В. М. Образ Гната Галагана в Історіографії. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 2026. Т. 29. Вип. 1. С. 69–77.
105. Додух В. М. Образ Гната Галагана у творчості Д. І. Яворницького. *У Яворницькі читання, присвячені 170-річчю від дня народження академіка Д. І. Яворницького, 6–7 листоп. 2025 / ред.: Д. В. Архірейський та ін.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 40–44.
106. Додух В. М. Образ роду Галаганів у довідковій та енциклопедичній літературі. *Студії з історії Придніпров'я: Матеріали XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвяченої 150-річчю НТШ. Дніпро, 9–10 березня 2023 р. / Відпов. ред. Д. Архірейський; ред. кол.: О. Дяченко, О. Каковкіна, О. Посунько, В. Савчук, С. Світленко.* Дніпро, 2023. С. 41–45.
107. Додух В. М. Образ роду Галаганів в історіографії кінця XIX – початку XX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки.* 2024. Т. 43. С. 54–71.
108. Додух В. М. Образи маєтку роду Галаганів у с. Сокиринці в історіографії кінця XIX – початку XX ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки.* 2024. Т. 33. № 1. С. 132–139.

109. Додух В. Образ Гната Галагана в історіографії другої половини ХІХ ст. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни»* / за заг. ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 143–144.
110. Доманська Є. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / пер. з польськ. та англ. В. Склокіна. Київ: Ніка-центр. 2012. 264 с.
111. Донік О. М. Участь дворян України в промисловому виробництві (початок ХІХ ст. – 1850-ті рр.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2007. Вип. 13. С. 121–136.
112. Дорошенко Д. И. Украинское ученое общество в Киеве. *Украинская жизнь.* 1913. Вип. 3. С. 42–48.
113. Дорошенко Д. Нарис історії України: у 2 т. Варшава: Дніпрова хвиля, 1933. Т. 2: Від половини ХVІІ століття. 368 с.
114. Дорошенко П. Я. Очерк крепостного права в Малороссии и крестьянской реформы в Черниговской губернии. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии.* 1912. Вып. 9. С. 25–57.
115. Дорошкевич О. К. Український рух в оцінці поміщика 80-х рр. *Червоний шлях.* 1924. Вип. 6. С. 218–226.
116. Дяченко М. Сокиринці – туристична перлина України. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія.* 2016. Вип. 21. С. 139–143.
117. Журба О. «Національне» і «регіональне» в модерних репрезентаціях історії українського історіописання. *Український гуманітарний огляд.* 2013. Вип. 18. С. 9–50.
118. Журба О. І. Україномовна епістолярна спадщина дворянства Лівобережної України (з приводу видання: Український дворянський епістолярій: хрестоматія / упоряд.: М. Будзар, М. Вінтонів, А. Гедьо, О. Іванюк, Є. Ковальов,

- О. Матвієнко. Київ: Київ. стол. ун-т ім. Б. Грінченка, 2025. 244 с.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 4 (39). С. 213–224.
119. Журба О. І., Додух В. М. Образ Г. П. Галагана на сторінках журналу «Киевская старина». *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2021. Т. 30, № 1. С. 78–85.
120. Журба О., Євтушенко Д. Дослідження життя і творчої спадщини Д. І. Яворницького у працях С. В. Абросимової. *Українська біографістика*. 2024. Вип. 25. С. 110–129.
121. Журба О., Литвинова Т. Інтеграційний проєкт Г. Галагана середини ХІХ ст. *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 194–204.
122. Журба О., Литвинова Т. Рефлексії з приводу археографічного видання «З Галаганівського архіву» 2017–2020 рр. *Український історичний журнал*. 2024. № 4. С. 193–206.
123. Журба О., Литвинова Т. Стратегії конструювання образу української національної історії початку ХХ ст. *Universum Historiae et Archeologiae*. 2022. Т. 5. № 1-2. С. 111–118.
124. Зайончковский П. А. Отмена крепостного права в России. Москва: Просвещение, 1968. 368 с.
125. Зайончковский П. А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. Москва: Соцэргиз, 1958. 470 с.
126. Зайченко І. В. Григорій Галаган і його колегія. *Педагогіка*. 1993. Вип. 32. С. 74–81.
127. Заруба В. Катеринославські дворяни: матеріали для біографістики, генеалогії та персоналістики. Дніпро: Ліра, 2019. 1024 с.
128. Заруба В. М. Загублені у часі: нариси з історії катеринославського дворянства. Дніпро: Ліра, 2020. 215 с.
129. Заруба В. Н. Дворяне Екатеринославской губернии. Дніпро: Ліра, 2016. 548 с.
130. Захаркін С. Червоний шлях. *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* 2007. Т. 2. С. 575.

131. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. Хмельницький, 2011. 350 с.
132. Илляшевич Л. В. Краткий очерк истории Харьковского дворянства. Харьков, 1885. 166, 36 с.
133. Іванюк О., Білодід Є. «Пливучи Рейном, я мав у руках придбані у Кельні Rhein-Sagen і читав їх, звіряючи місцевості, які у них згадувалися, на самій природі»: погляд на німецькі землі мандрівників з Наддніпрянської України у XIX – на початку XX ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2023. Вип. 35–36. С. 34–49.
134. Історик і Влада: кол. монографія / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 543 с.
135. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Доля історичного пізнання та долі істориків [колл. монографія] / ред. О. І. Журба. Дніпро: Ліра, 2022. 292 с.
136. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історик на зламі історії: досвід переживання: зб. наук. праць / ред. О. І. Журба. Дніпро: Пороги, 2017. 324 с.
137. Казьмирчук Н., Мех Н. Маєткова культура України у сучасних гуманітарних та природничих дослідженнях. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 157–169.
138. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.
139. Каллаш В. В. Галаган Григорий Павлович. *Русский биографический словарь*: в 25-ти т. Москва, 1914. Т. 4: Гааг-Гербель. С. 117–121.
140. Капітоненко О. Апостол українського мистецтва. *Краснопілля Інфо*. 23.11.2009. URL: <https://krasnopillia.info/2014/09/24/apostol-ukrajinskoho-mystetstva/> (дата звернення: 07.08.2025).
141. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х–2000-х: Україна та сусіди. Київ: Лаурис, 2018. 420 с.

142. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія. *Критика*. 2002. № 4. С. 20–22.
143. Касьянов Г. В., Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. *Український історичний журнал*. 2012. № 6. С. 4–24.
144. Каюк Д. Г. Родина дворян Миклашевських в історії Південної України. *Київська старовина*. 1999. Вип. 6. С. 108–116.
145. Каюк Д. Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
146. Ковалевский А. Освободительная реформа Императора Александра II и осуществление ее в пределах Черниговской губернии (1858–1861 г. г.): С 12 портр. и рис., на отд. л. и прил. списка дворян Черниговской губернии – важнейших деятелей крестьянской реформы в 1858–1861 гг. Киев, 1911. 84 с.
147. Ковальов Є. «Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» Григорія Галагана та його ідеологічний контекст. *Київські історичні студії*. 2022. № 1 (14). С. 116–123.
148. Ковальов Є. А. «Народ хотів свободи»: відображення Київської козаччини 1855 року. *Київські історичні студії*. 2020. № 2 (11). С. 131–137.
149. Ковальов Є. А. Історична культура українського помісного дворянства XIX століття. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2020. Вип. 31. С. 40–70.
150. Ковальов Є. Ментальна мапа Григорія Галагана. *Київські історичні студії*. 2021. № 2 (13). С. 103–110.
151. Ковальов Є., Лах М. «Як я люблю англійських лордів». Сприйняття британської культури українським помісним дворянством XIX ст.: випадок родини Галаганів. *Київські історичні студії*. 2023. № 1 (16). С. 64–72.
152. Ковальов Є., Терещенко Т. «...Пани, люб'язні народу»: репрезентація початку Селянської реформи 1861 року в листах Василя Тарновського (старшого) Григорію Галагану. *Київські історичні студії*. 2021. № 1 (12). С. 70–79.

153. Ковальський М. П. Місце Д. І. Яворницького у вітчизняному історіографічному процесі / ред. А. Ф. Снітко. *Вчений-подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького. (Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого 26-27 жовтня 1990 р.)*. Дніпропетровськ, 1991.
154. Когут З. Проблеми дослідження української еліти Гетьманщини (1650–1830). *Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України* / наук. ред. Т. Курило; післям. В. Кравченко; пер. С. Грачова. Київ: Критика, 2004. С. 27–45.
155. Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 348 с.
156. Колесник І. І. Українська історіографія в контексті національного відродження України: спроба періодизації. *Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник*. Харків: ХДУ, 1995. Вип. 1. С. 21–33.
157. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ: Генеза, 2000. 256 с.
158. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Фенікс, 2013. 566 с.
159. Константинова Ю. В. Дворянство Південної України в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2012. 20 с.
160. Кореняк О. Ю. Сучасні версії творів з репертуару Остапа Вересая. *Україна. Європа. Світ. Історія та імена в культурно-мистецьких рефлексіях*. 2024. № 7. С. 185–192.
161. Короткий Ю. З історії створення першого історичного журналу на Україні (До 90-річчя виходу в світ першого номера журналу «Киевская старина»). *Український історичний журнал*. 1972. № 1. С. 125–128.

162. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования: у 20 т. 2-е вид. Санкт-Петербург, 1885. Т. 16: Мазепа и мазепинцы. 752 с.
163. Кочергін І. Соціальна трансформація Катеринославського дворянства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Дніпропетровськ: Герда, 2015. 576 с.
164. Кривошея В. В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини (1648–1782 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 2006. 33 с.
165. Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. Київ: Стилос, 2010. 792 с.
166. Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави (ХVІІ – ХVІІІ ст.): монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. Т. 1. 615 с.
167. Курач С. М. Родинні портрети Розумовських-Дараганів у зібранні Чернігівського обласного художнього музею імені Григорія Галагана. *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 404–408.
168. Курбаль Т. Парки родини Галаганів. *Інтродукція рослин*. Київ, 2003. Вип. 4. С. 145–149.
169. Кухто А. Д. Андроник Степович (1856 – 1935 рр.): життя та основні напрями творчої діяльності. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2019. № 1. С. 14–22.
170. Кучинский Н. В. Журнал «Киевская старина» и украинский литературный процесс конца ХІХ – начала ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 07.00.02 / Київський університет імені Т. Шевченка. Київ, 1990. 23 с.
171. Лавренюк В. В. Тема московської агресії проти України в історичному романі Богдана Лепкого «Мазепа». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33/72. Вип. 3. С. 220–225.
172. Лазаревский А. Из истории сел и селян Левобережной Малороссии. *Киевская старина*. 1891. Ноябрь. С. 216–231.

173. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления: у 3 т. Киев, 1893. Т. 3: Полк Прилуцкий. 426 с.
174. Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках. Москва. 1875–1876. 96 с.
175. Лазаревский А. Отрывок из дневника Г. П. Галагана за 1845 г. *Киевская старина*. 1899. Ноябрь. С. 228–242.
176. Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты. *Киевская старина*. 1882. Май. С. 337–342.
177. Лещенко Н. Историография падения крепостного права и развития капитализма на Украине во второй половине XIX в. *Историография истории Украинской ССР*. Киев: Наук. думка, 1987. С. 153–160.
178. Листи Олександра Лазаревського. *Український археографічний збірник*. Т. 2. Київ: Друкарня УАН, 1927. С. 264–371.
179. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. / пер. з англ.: М. Бадік та ін. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 530 с.; Т. 2. 573 с.
180. Литвин А. Колегія Павла Галагана в житті та діяльності Андроника Степовича (1857–1935 рр.). *Історико-педагогічний альманах*. 2015. № 1. С. 22–35.
181. Литвинова Т. «Білі плантатори» «білих рабів»: дворянство Лівобережної України напередодні Великої реформи. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2021. № 1(12). С. 44–57.
182. Литвинова Т. Освітні стратегії та соціальна відповідальність дворянства Лівобережної України в першій половині XIX ст. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць*. 2013. Вип. 11. С. 26–36.
183. Литвинова Т. Полетика: соціальні орієнтири українського інтелектуала другої половини XVIII в. *На перехрестях історії: студії на пошану С. І. Білоконя з нагоди 70-річчя* / ред. І. Б. Гирич. Київ: ВД Простір, 2023. С. 464–476.

184. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ: Ліра, 2011. 732 с.
185. Литвинова Т. Ф. «Прижиттєвий» образ як модель створення аналітичної структури селянського питання. *Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали восьми наукових читань, присвячених пам'яті професора Д. П. Пойди: зб. наук. пр.* Дніпропетровськ: ДНУ. 2010. С. 27–38.
186. Литвинова Т. Ф. До питання про історичні погляди та соціальні ідеали Григорія та Василя Полетик. *Історія суспільної думки Росії та України XVII – початку XX ст.* Дніпропетровськ, 1992. С. 53–64.
187. Литвинова Т. Ф. Матеріали до соціальної історії України першої половини XIX ст. (ділове листування Г. П. Галагана). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* 2006. Т. 13. С. 331–346.
188. Литвинова Т. Ф. Суспільна думка України другої половини XVIII – першої половини XIX віків: Григорій та Василь Полетики: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 1992. 21 с.
189. Литвинова Т. Ф., Бікбаєва Є. О. Музичні вподобання дворянства Лівобережної України як об'єкт історичного дослідження. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки.* 2022. Т. 31, № 2. С. 61–70.
190. Литвинова Т. Ф., Шелест А. І. Образ Заходу в уявленнях Г. П. Галагана. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки.* 2021. Т. 30, № 1. С. 61–71.
191. Литвинова Т. Формування нової соціальної ідентичності еліти Лівобережної України в другій половині XVIII – першій половині XIX століття та історична пам'ять. *Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги.* Львів: ПАІС, 2011. С. 167–173.

192. Литвинова Т., Компанієць С. Історіографічне освоєння історії дворянства Лівобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2025. Т. 34, № 1. С. 66–74.
193. Литвинова Т. Традиції та перспективи дослідження ідентичностей українських еліт другої половини XVIII – першої половини XIX ст. *Historia-mentalność-tożsamość: Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego. 2010. S. 193–202.
194. Любецкий архив графа Милорадовича / ред. А. Лазаревский. Киев, 1898. Вып. 1. 276 с.
195. Любовець Н. І. Становлення української мемуарної традиції: історико-бібліографічне дослідження : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 27.00.03 / НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2025. 36 с.
196. Любовець Н. І. Українська мемуарна традиція: еволюція у вимірах часу (XII ст. – перша третина XX ст.): монографія / відп. ред. Л. І. Буряк; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 504 с.
197. Любовець Н., Попик В., Яценко О. Проблеми української біографіки у новітніх напрацюваннях Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 64–82.
198. Маркович А. М. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах Черниговской губернии. Чернигов, 1894. 56 с.
199. Марковский М. М. Поминка об учредителе Коллегии Павла Галагана. Киев, 1914. 42 с.
200. Матвеев А. Родина Галаганів: історичні контрасти. *Вітчизна*. 1995. № 7–8. С. 113–119.
201. Материалы по истории освобождения крестьян / под ред. В. Л. Модзалевського. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. – 1912. Вып. 9. С. 58–411.

202. Матях В. М. Проблеми історії України XVI–XVIII ст. у висвітленні журналу «Киевская старина»: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.09 / Інститут історії України Академії наук України. Київ, 1993. 17 с.
203. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии: превращение козацкой старшины в дворянство. Киев, 1897. 133 с.
204. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1896. Т. 8. С. 6–233.
205. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. Санкт-Петербург, 1901. Т. 1. V, 114, 646 с.
206. Мишанич О. В., Сидоренко Н. М. Дорошкевич Олександр Костянтинович *Енциклопедія сучасної України: у 24-х т.* [Електронний ресурс] / відп. ред. І. М. Дзюба. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 8. URL: <https://esu.com.ua/article-21078> (дата звернення: 16.02.2023).
207. Мищенко Ф. Г. П. Галаган. 15 августа 1819–25 сентября 1888 г. (Некролог). *Киевская старина*. 1888. Декабрь. С. 1–22.
208. Мнение члена Комитета Григория Галагана (подано 28 ноября 1858 г.) *Материалы по истории освобождения крестьян / под ред. В. Л. Модзалевського. Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. 1912. Вып. 9. С. 76–78.
209. Модзалевский В. Галаган Игнатий Иванович. *Русский биографический словарь: в 25-ти т.* Москва, 1914. Т. 4: Гааг – Гербель. С. 121–123.
210. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник: в 4 т. Киев, 1908. Т. 1. 519 с.
211. Мощенко К. В. Український будинок Г. П. Галагана. До нарисів українського народного мистецтва. Мюнхен, 1962. 47 с.
212. Науменко В. Коллегия Павла Галагана в Киеве (По поводу исполнившегося 1 октября текущего года двадцатипятилетия ее существования). *Киевская старина*. 1896. Декабрь. С. 418–433.
213. Никитенко В. В. Сокиринське ощадно-позичкове товариство та роль Григорія Галагана у розвитку кооперативного руху в Україні. *Актуальні*

дослідження суспільних наук: матеріали X Всеукраїнської наукової конференції, 28 берез. 2024 / ред.: А. Л. Бержанір, Я. М. Балановський, В. І. Пархета. Умань: Візаві, 2024. С. 230–234.

214. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк: Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України та Ліги Визволення України, 1960. 408 с.

215. Оглоблин О. Киевская старина. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*: в 11-ти т. / гол. ред.: В. Кубійович, А. Жуковський. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. Т. 3: Зернове господарство–Крушельницький. С. 1000.

216. Оглоблин О. Люди старої України. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. 328 с.

217. Оглоблин О. П. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) (вступна стаття О. В. Яся). *Український історичний журнал*. 2016. № 6. С. 192–210.

218. Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII–XVIII вв. *Праці Комісії для вивчення історії західньоруського та українського права*. 1926. Вип. 2. С. 84–175.

219. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філологічної секції*. Мюнхен, 1948. Т. CLVII. 230 с.

220. Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902. Матеріали до бібліографії / ред.: І. М. Забіяка, П. С. Сохань. 1994: НАН України, Ін-т укр. археографії, Чернігів. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка. 78с.

221. Опанасенко В. В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785–1860 рр: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 19 с.

222. Особові архівні фонди Інституту рукопису: путівник / відп. ред. О. С. Онищенко. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ: [Б. В.], 2002. 766 с.

223. Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства. 1802 – 1902 г. Очерки по архивным данным. Полтава, 1906. Вып. 1. 277+XLI с.; 1907. Т. 2. 303, XVII с.
224. Павловский И. Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.. Полтава, 1914. XV, 296 с.
225. Паламарчук О. Л., Чмир О. Р. А. І. Степович – знаний український учений-славист і педагог. *Проблеми слов'янознавства: Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 57. С. 244–248.
226. Палієнко М. Г. «Киевская старина» (1882–1906): Систематичний покажчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2005. 608 с.
227. Палієнко М. Г. «Киевская старина» (1882–1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2005. 480 с.
228. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Темпора, 2005. 384 с.
229. Панашенко В. Бунчукові товариші. *Київська старовина*. 1997. Вип. 5. С. 24–40.
230. Панашенко В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині. *«Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 291–347.
231. Панашенко В. В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ: Інститут Історії України НАН України, 1995. 211 с.
232. Панашенко В. Військові товариші. *Київська старовина*. 1998. Вип. 3. С. 166–174.
233. Панашенко В. Знатне військове товариство. *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI–XVIII століть*. 2000. Вип. 1. С. 400–416.
234. Панашенко В. Значкові товариші. *Київська старовина*. 1999. Вип. 4. С. 126–141.
235. Письма А. И. Лизогуба к Г. П. Галагану 1853 г. *Киевская старина*. 1899. Март. С. 131–133.

236. Письмо А. Ф. Воронина к Г. П. Галагану. *Киевская старина*. 1904. Март. С. 108–109.
237. Письмо Г. П. Галагана к Н. Д. Белозерскому. *Киевская старина*. 1898. Сентябрь. С. 61–62.
238. Письмо Г. П. Галагана о Малороссийском будынке в селе Лебединце Прилукского уезда. *Киевская старина*. 1904. Июль-август. С. 1–7.
239. Письмо Н. А. Маркевича (историка) к Г. П. Галагану 1857 г. *Киевская старина*. 1899. Февраль. С. 78–80.
240. Пінчук Ю. А. Вибрані студії з костюмарознавства. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. 607 с.
241. Плохій С. М. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. Київ: Laurus, 2013. 440 с.
242. Плохій С. Якої історії потребує сучасна Україна. *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С. 4–12.
243. Покровский М. Н. Крестьянская реформа. Харьков: Пролетарий, 1926. 153 с.
244. Половец В., Тимошенко А. Г. П. Галаган (1819–1888). До 180-річчя від дня народження. *Сіверянський літопис*. 1999. № 2. С. 63–70.
245. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1976. Т. 2: (від половини XVII сторіччя до 1923 року). 599 с.
246. Попик В. І., Любовец Н. І. Сучасна українська біографістика: досвід та проблеми розвитку. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 6. С. 34–36.
247. Попова О. Б., Соколова Н. Д., Олексин І. Я. Особливості керівництва освітньо-виховним процесом в навчальних закладах Києва у другій половині XIX століття. *Гілея*. 2024. Вип. 193–194. С. 37–45.
248. Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини XIX ст. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 240 с.

249. Посохов С. И. Историографические образы: вариант деконструкции (на материалах историографии российских университетов). *Историческое познание и историографическая ситуація на рубеже XX–XXI вв.* 2012. С. 216–238.
250. Посохов С. И. Университет и город в Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.). Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. 364 с.
251. Посохов С. І. Університети Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2006. 35 с.
252. Посохов С. Образ. *Історіографічний словник*. Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. 2004. С. 179–182.
- 252а. Посохова Л. Твори мислителів доби Просвітництва у приватних бібліотеках духовенства Гетьманщини та Слобідської України другої половини XVIII –початку XIX ст. *Український історичний журнал*. 2025. № 3. С. 105–121.
253. Проць Н. В. Дворянство Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2015. 20 с.
254. Проць Н. В. Дворянство Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2015. 277 с.
255. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века. Київ: Вища школа, 1988. 142 с.
256. Рубан В. В. Забытые имена. Киев: Глобус, 1990. 288 с.
257. Рубльов О. С. Савченко Федір Якович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил–С. С. 419.
258. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2010. 358 с.
259. Савченко Ф. Я. Заборона українства, 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–70 рр. Харків, Київ: Держ. вид-во України, 1930. 327 с.

260. Самойленко Г. В. Пантелеймон Куліш як «народовивчинець» творчості кобзарів, бандуристів та лірників. *Література та культура Полісся*. 2024. Вип. 110. Вип. 24, Травень. С. 170–180.
261. Санцевич А. Українська радянська історіографія (1945–1982). Київ: Вища школа, 1984. 144 с.
262. Сарбей В., Лещенко Н. и др. Историография истории Украины периода разложения и кризиса феодально-крепостнического строя, крепостного права и развития капитализма (XIX в.). *Историография истории Украинской ССР*. Киев: Наук. думка, 1987. С. 140–188.
263. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.
264. Слабченко М. Е. Малорусский полк в административном отношении: историко-юрид. очерк. Одесса: Техник, 1909. 436 с.
265. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття: у 2 т. [Б. М.]: Держвидав України, 1925. Т. 1. 318 с.; Т. 2. 278 с.
266. Слабченко М. Є. Соціально-правова організація Січі Запорозької. *Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права*. 1927. Вип. 3. С. 203–340.
267. Смольницька М. К. Григорій Галаган: портрет особистості на тлі доби. *Український історичний збірник*. 2003. Вип. 5. С. 169–198.
268. Смольницька М. К. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871–1920 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. 527 с.
269. Смольницька М. Колегія Павла Галагана в українському національному русі XIX – поч. XX ст. *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. 2002. Вип. 6. С. 21–31.
270. Смольницька М. Колегія Павла Галагана як осередок духовно-мистецького життя суспільства (1871–1920 рр.). *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. 2005. Вип. 8. С. 12–20.
271. Смольницька М. Колегія Павла Галагана: маловідомі сторінки історії. *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. 2001. Вип. 5. С. 14–27.

272. Смольницька М. Просвітницька діяльність колегії Павла Галагана в кінці XIX – на початку XX століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2003. Вип. 6. С. 303–318.
273. Сокирко О. Участь найманого війська в «мазепинському» виступі на тлі подій Північної війни (осінь 1708 – літо 1709 рр.). *Україна в Центрально-Східній Європі.* 2002. Вип. 2. С. 281–291.
274. Степанська О. Музика як фактор виховання національної еліти у світоглядних засадах Григорія Галагана. *Українська музика.* 2025. Т. 1. Вип. 52. С. 114–127.
275. Степович А. Два письма О. М. Бодянского и П. А. Кулиша к Г. П. Галагану. *Киевская старина.* 1903. Февраль. С. 77–78.
276. Степович А. Два письма П. А. Антоновича к Г. П. Галагану (1869 р.). *Киевская старина.* 1904. Июнь. С. 109–114.
277. Степович А. И. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве (1 октября 1871 – 1 октября 1896 г.). Киев, 1896. 338 с.
278. Степович А. И. К характеристике Г. П. Галагана. Киев, 1924. 12 с.
279. Степович А. И. З подробиць реформи 1861 г. *Україна.* 1927. Вип. 4. С. 1–3.
280. Степович А. И. На Галаганівщині літом 1927 р. *Україна.* 1929. Вип. 1–2. С. 82–92.
281. Стороженко М. Три документа к истории экономических отношений в Малороссии XVIII ст. *Киевская старина.* 1884. Январь. С. 143–148.
282. Студьонова Л. Примхи долі, або герой ненаписаного авантюрного роману: Григорій Павлович Ламздорф-Галаган (1910–2004). *Сіверянський літопис.* 2025. № 2. С. 146–156.
283. Ступак Ф. Я. Київські благодійні медичні товариства. Київ: Хрещатик. 87 с.
284. Сурева Н. Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Запоріжжя, 2004. 20 с.

285. Суховарова-Жорнова О. Жіночі портрети Лівобережної України в колекції Національного музею історії України. Кінець XVIII - початок XIX ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірник наукових праць*. 2007. Вип. 15. С. 206–220.
286. Сушинський Б. Козацькі вожді України: Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX ст.: Історичні есе: у 2 т. 2-ге вид. Одеса: ВМВ, 2006. Т. 2. 581 с.
287. Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії). *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 185–197.
288. Теличенко И. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии. *Киевская старина*. 1890. Август. С. 161–191.
289. Теличенко И. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии. *Киевская старина*. 1891. Февраль. С. 232–254.
290. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція. Донецьк: ДонНУ, 2003. 320 с.
291. Тимошенко А. Г. Галагани – від Гната до Павла. *Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини*. 1999. Вип. 4. С. 43–50.
292. Тимошенко А. Г. Господарська діяльність Григорія Павловича Галагана. *Сіверянський літопис*. 2001. Т. 4. Вип. 40. С. 68–75.
293. Тимошенко А. Г. Державна, господарська і громадська діяльність Г. П. Галагана: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2004. 20 с.
294. Тимошенко А. Г. Діяльність Г. Галагана з впровадження селянської реформи 1861 року у південно-західному краї. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2003. № 3. С. 202–207.
295. Тимошенко А. Г. Меценатство і благодійність Г. П. Галагана. *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. 2007. Вип. 8. С. 274–277.

296. Тимошенко А. Участь Г. П. Галагана у роботі редакційних комісій (1859–1860 рр.). *Український історичний збірник*. 2006. Вип. 9. С. 132–144.
297. Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. Київ, 2003. 20 с.
298. Ткаченко Т. В. Кадрове забезпечення навчально-виховного процесу колегії Павла Галагана. *Переяславський літопис: збірник наукових статей*. 2015. Вип. 8. С. 15–23.
299. Ткаченко Т. В. Погляди Г. П. Галагана на підготовку і проведення селянської реформи 1861 року. *Переяславський літопис: збірник наукових статей*. 2019. Вип. 15. С. 5–12.
300. Ткаченко Т. В. Сокиринська садиба Галаганів як приклад палацово-паркового мистецтва Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. *Наукові записки з української історії*. 2018. Вип. 44. С. 14–23.
301. Товстоляк Н. М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2006. 16 с.
302. Удод О., Ясь О. Просторово-регіональна сегментація української історіографії: радянська спадщина, сучасний етап та і перспективи: аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України. 2020. 48 с.
303. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / під ред. Л. Зашкільняка. Львів. 2004. 405 с.
304. Український дворянський епістолярій: хрестоматія / упоряд.: М. Будзар, М. Вінтонів, А. Гедьо, О. Іванюк, Є. Ковальов, О. Матвієнко. Київ: Київ. стол. ун-т ім. Б. Грінченка, 2025. 244 с.
305. Хромець В. Освіта як засіб формування національної ідентичності: Григорій Галаган і Андрей Шептицький. *Богомисліє*. 2024. Т. 34. Вип. 1. С. 202–213.
306. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917 рр.). Ізмаїл: СМІЛ, 2009. 384 с.

307. Частная переписка Г. П. Галагана [1. «Письма Н. А. Ригельмана (1846–1853 гг.)»]. *Киевская старина*. 1899. Май. С. 181–198; Июнь. С. 440–450; [2. «Два письма А. Л. Метлинского (1852–1853 гг.)»]. *Киевская старина*. Июнь. С. 450–454; [3. «Письма О. М. Бодянского (1848–1856 гг.)»]. *Киевская старина*. 1899. Июль. С. 24–32]; [4. «Письма П. А. Кулиша (1856–1858 гг.)»]. *Киевская старина*. 1899. Сентябрь. С. 341–355.
308. Шандра В., Аркуша О. Україна в ХІХ столітті: доба модернізації / відп. ред. В. Смолий. Київ: Академперіодика, 2022. 706 с., 136 с.
309. Шаповал В. М., Пашкевич М. С., Мануел А. К. Еволюція благодійної діяльності в Україні. *Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн: матеріали міжнар. наук. конф.*, Дніпропетровськ, 20 листоп. 2013. С. 46–53.
310. Шевченко В. М. Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування. *Український історичний журнал*. 2013. № 5. С. 117–123.
311. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині ХVІІ століття. Київ: АН Української РСР, 1963. 500 с.
312. Шевченко Ф., Смолий В., Гуржий А. и др. Историография освободительной войны и воссоединения Украины с Россией, начала разложения феодализма и зарождения капиталистических отношений (вторая половина ХVІІ–ХVІІІ в.). *Историография истории Украинской ССР*. Киев: Наук. думка, 1987. С. 91–139.
313. Шевчук О. М. Внесок Г. Галагана в розвиток освіти України. *Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 2012. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/984/1/Шевчук%20О.М.%20Внесок%20Г.%20Галагана%20в%20розвиток%20освіти%20України.%20Тези.pdf> (дата звернення: 14.06.2024).
314. Шип Н. Галаган Григорій Павлович. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2. С. 266.

315. Яворницький Д. І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу Ч. II: Вид. 3-тє, випр. і допов. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. 401 с.
316. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. / пер. І. Сварник. Львів: Світ, 1990. Т. 1. 316 с.
317. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. / пер. І. Сварник. Львів: Світ, 1992. Т. 3. 451 с.
318. Якименко Л. І. Дворянство Лівобережної України у візії Івана Павловського. *Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць*. 2013. С. 14–17.
319. Якименко Л. І. Дворянство Наддніпрянщини в дослідженнях сучасних істориків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 5. С. 43–49.
320. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії. *Дух і літера*. Київ, 1998. № 3–4. С. 113–124.
321. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. 2-ге вид. Київ: Наук. думка, 1993. 414 с.
322. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острог: Вид-во Нац. ун-ту Острозька академія, 2009. 526 с.
323. Ярцун Ю. О. Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.): дис. ... канд. іст. наук. Умань, 2018. 252 с.
324. Ярцун Ю. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній російській та польській історіографії (короткий огляд). *Уманська старовина*. 2016. № 1. С. 106–110.
325. Ясь О. Борис Крупницький (до 110-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 35–45.
326. Ясь О. Борис Крупницький (до 110-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 2004. № 6. С. 83–94.
327. Ясь О. Державницький напрям української історіографії та його інтелектуальна спадщина. *Історіографічні дослідження в Україні*. 1999. Вип. 7. С. 286–313.

328. Ясь О. Павловський Іван Францевич. *Українські історики ХХ ст.: Бібліогр. довід. Сер. «Українські історики». Вип. 2* / гол. ред. В. А. Смолій. Київ; Львів: Ін-т історії України НАН України, 2004. Ч. 2. С. 268–271.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ****Статті, у яких опубліковані основні результати дослідження
(фахові видання):**

Додух В. М. Образ Гната Галагана в Історіографії. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2026. Т. 29. Вип. 1. С. 69–77.

DOI: <https://doi.org/10.15421/172657>

URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2302/2293>

Додух В. М. Образ роду Галаганів в історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2024. Т. 43. С. 54–71.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2024-43.54-70>

URL:

https://drive.google.com/file/d/1GMc9HHOXqdtEhJLcgMSKziVVZ7tXk4qS/view?usp=drive_link

Додух В. М. Образи маєтку роду Галаганів у с. Сокиринці в історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2024. Т. 33. № 1. С. 132–139.

DOI: <https://doi.org/10.15421/272414>

URL: <https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/194/202>

Журба О. І., Додух В. М. Образ Г. П. Галагана на сторінках журналу «Киевская старина». *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2021. Т. 30. № 1. С. 78–85.

DOI: <https://doi.org/10.15421/272108>

URL: <https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/76/82>

Журба О. І. здійснив концептуалізацію дослідження та формулювання наукової проблеми, окреслення вектору дослідження, провів розробку загального методологічного підходу, первісний пошук та попередній добір джерельного матеріалу, присвяченого образу Г. П. Галагана на сторінках «Киевской старины», долучився до обговорення отриманих результатів та інтерпретації висновків щодо представлення особи Г. П. Галагана у журналі.

Додух В. М. безпосередньо провів дослідження, систематичне опрацювання та критичний аналіз усіх публікацій «Киевской старины», присвячених особі Г. П. Галагана. Визначив основні риси образу героя на сторінках журналу, окреслив мотивацію авторів щодо створення відповідних публікацій на сторінках журналу, здійснив порівняльний аналіз їхніх публікацій. Провів формулювання та обґрунтування висновків щодо природи образу Г. П. Галагана в «Киевской старине».

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Додух В. М. Образ Г. П. Галагана у працях А. І. Степовича. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції, Харків, 26 квітня 2024 р.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 15–17. URL:

<https://history.karazin.ua/themes/history/resources/4c2b1f1648822465348b222632ba7c0a.pdf>

Додух В. М. Образ Гната Галагана у творчості Д. І. Яворницького. *V Яворницькі читання, присвячені 170-річчю від дня народження академіка Д. І. Яворницького, 6–7 листоп. 2025* / ред.: Д. В. Архірейський та ін. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 40–44. URL:

https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2025/materiali_konferentciy/19_2025_18_12_ostan_ni.pdf

Додух В. М. Образ роду Галаганів у довідковій та енциклопедичній літературі. *Студії з історії Придніпров'я: Матеріали XXXIV сесії Дніпровського осередку Наукового товариства імені Шевченка, присвяченої 150-річчю НТШ.*

Дніпро, 9–10 березня 2023 р. / Відпов. ред. Д. Архірейський; ред. кол.:
О. Дяченко, О. Каковкіна, О. Посунько, В. Савчук, С. Світленко. Дніпро, 2023.
С. 41–45. URL:

https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/2_%D0%A1%D1%82%D1%83%D0%B4%D1%96%D1%97%20%D0%B7%20%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf

Додух В. Образ Гната Галагана в історіографії другої половини XIX ст. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни»* / за заг. ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 143–144. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16058>